

Vysokoškolská učebnica

VÝVOJ ARCHÍVOV NA SLOVENSKU

Dejiny archívnickva a archívov
v Európe a na Slovensku

Marta Dobrotková



Filozofická fakulta Trnavskej univerzity



INTERREG V-A
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ČESKÁ REPUBLIKA



EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA
SPOLOČNE BEZ HRANÍČ

Vývoj archívov na Slovensku
Dejiny archívnictva a archívov v Európe a na Slovensku
Vysokoškolská učebnica

Marta Dobrotková

VÝVOJ ARCHÍVOV NA SLOVENSKU

Dejiny archívnictva a archívov
v Európe a na Slovensku

Marta Dobrotková



Trnava 2022
Trnavská univerzita

Vývoj archívov na Slovensku

Vysokoškolská učebnica

Autor: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc., Trnavská univerzita

Recenzenti: Prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc., Univerzita Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Tomáš Tandlich, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Vydala Filozofická fakulta Trnavskej univerzity

Číslo publikácie

Neprešlo jazykovou úpravou

Sadzba a zalomenie Jana Kubáňová

Prvé vydanie

Slovak edition © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity

ISBN 978-80-568-0494-0



INTERREG V-A
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ČESKÁ REPUBLIKA



EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA
SPOLOČNE BEZ HRANÍC

OBSAH

Úvod	7
1. Vývoj archívov v staroveku.....	15
2. Dejiny archívov v Európe v období stredoveku a novoveku	21
3. Vývoj archívov v Uhorsku do roku 1918 – Uhorský kráľovský archív a archívy ústredných krajinských inštitúcií	33
4. Dejiny archívov v Uhorsku do roku 1918 – archívy hodnoverných miest, stoličné archívy a mestské archívy	38
5. Archívy na Slovensku v rokoch 1918 – 1945.....	54
6. Pôdohospodársky archív	64
7. Vývoj archívov na Slovensku do roku 1989.....	69
8. Archívy v samostatnej Slovenskej republike	80
9. Prvé európske vzdelávacie inštitúcie.....	87
10. Vzdelávacie inštitúcie v Čechách	90
11. Slovenské vzdelávacie inštitúcie	97
12. Medzinárodná spolupráca archívov	102
Zoznam použitej literatúry a internetové zdroje	107

ÚVOD

Obsahom predložených skrípt je inovácia učebných textov k základom archívniectva a dejinám archívov v Európe a na našom území s prihliadnutím na najnovšie poznatky v oblasti výskumu základov európskej vzdelanosti. Dôležité je poznamenať, že ťažiskom textu predkladaných skrípt budú nielen dejiny archívov na slovenskom území, ale aj v Európe a budú sa venovať vývinu archívniectva vo všeobecnosti, nakoľko dejiny archívniectva a archívov sú súčasťou archivistiky ako vedy.

Archívniectvo patrí medzi spoločenské disciplíny so silnou pozíciou a poslaním v štátnej správe a samospráve, kultúre, vede i v informačných systémoch spoločnosti. Vyplýva to z povahy a náplne archívnych dokumentov, ako aj činnosti samotného archívára. Archívne dokumenty sú nielen sumárom stámióinov pôvodných, unikátnych a autentických informácií o dejinách Slovenska a na jeho území žijúcich národov a národností a to od 11. storočia, ale majú právnu hodnovernosť a právny účinok. V prevažnej miere ide o dokumenty úradnej povahy, čiže ide o diplomatický materiál, ktorý vznikol z úradnej, ekonomickej a inej činnosti svojich pôvodcov. Archívne dokumenty sú súčasťou národného archívneho dedičstva a bohatstva bez ohľadu na spôsob zaznamenania informácie. Archívne dedičstvo je súčasťou národného kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky. Štát je povinný zabezpečiť zachovanie národného archívneho dedičstva a každý je zaviazaný poskytnúť mu pri tom súčinnosť (§ 3ods. 1 zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov). „Národné archívne dedičstvo Slovenskej republiky, ktoré je neoddeliteľnou súčasťou jej národného kultúrneho dedičstva a bohatstva, odráža historicitu slovenského národa a národností, jeho územia, dejinný vývoj Slovákov, miest, obcí, inštitúcií, ako aj jeho úsilie o spoločenský pokrok, uznanie v Európe a štátnosť.

Archívniectvo ako odbor je jednou zo zložiek podieľajúcich sa na výkone štátnej správy a samosprávy a podlieha zákonnej úprave zakotvené zákonom č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a doplnené viacerými novelizáciami – novela zákona č. 216/2007 Z. z., novela zákona ako aj novelou zákona č. 266/ 2015 Z. z. z 30. septembra 2015 a jeho ďalšou novelizáciou č. 364/2020 platnou od 1.1. 2021.

Úlohou archívov je všestranná starostlivosť o archívne dokumenty, ich odborné a vedecké spracovanie, sprístupňovanie a ich využívanie na vedecké a iné účely. Starostlivosťou o archívne dokumenty sa rozumie zhromažďovanie archívnych dokumentov od ich pôvodcov alebo získavanie od ich majiteľov, ich bezpečné uschovanie, evidencia a riadna ochrana a starostlivosť o registratúry v územnej pôsobnosti príslušného archívu.

Slovo archív je gréckeho pôvodu. *Archeion*, *archeia*, pochádzajúceho z kmeňa slova *arche* – úrad, úradné miesto pôvodne znamenalo vládnu či úradnú inštitúciu alebo budovu tejto inštitúcie a potom všetko, čo z úradnej činnosti tejto inštitúcie, organizácie vychádzalo ako písomný produkt. Slovo *archeia* súčasne označovalo miesto, kde sa písomnosti zhromažďovali, ukladali. Postupne sa slovo *archeion* požívalo najmä vo význame písomnej pozostalosti z úradnej činnosti. Pôvod slova archív nie je z gréckeho *archaios*, t. j. starý, archaický. Pôvodnou úlohou archívov preto nebola opatera starobylých dokumentov, ale ochrana úradných písomností. Termín archív prijala aj latinčina – *archivum* a väčšina moderných jazykov: nemecky – *das Archiv*, taliansky – *archivio*, francúzsky – *les Archives*, španielsky – *archivo*, portugalsky – *arquivo*, poľsky – *archiwum*. Angličtina používa dva výrazy – *Archives* a *Record* (*Record Office* ako inštitúcia). V najstarších dobách sa najcennejšie písomnosti chránili a uschovávali. Boli napísané na hlinených tabuľkách alebo na paleografických materiáloch (papyrus, pergamen a papier). Uschovávali sa z dôvodu, že pre majiteľov mali veľký význam – hlavne právny, pretože boli zárukou jeho majetku a chránili sa ako súčasť pokladu, prípadne knižnice.

V každej spoločnosti archívy slúžili na ochranu ekonomických a politických privilégií preferovaných stavov. Archívy mali predovšetkým právny význam. Preto sa v dejinách vyskytujú aj prípady falšovania listín v záujme dokazovania určitých postulátov alebo práv. Z praktickej potreby rozlišovať pravé od nepravých listín (*diplomata vera et falsa discenere*) sa v 17. storočí

vo Francúzsku zrodila porovnávacía metóda skúmania pravosti listín, čím vznikla pomocná historická veda – diplomatika.

Diplomatika je základnou vedou, ktorá nám pomáha správne charakterizovať a popísať písomnosti uložené v archívoch. Popri diplomatike existuje celý rad ďalších disciplín, ktoré archivár ku svojej práci potrebuje. Označujeme ich ako pomocné vedy historické (PVH), ktoré delíme na tradičné a moderné. V úzkej nadväznosti na diplomatiku stojí archívna veda – archivistika, ktorá je pomerne mladou a nie až tak dlho vyvíjajúca sa disciplína, ktorá študuje archívne pramene všetkých druhov. Medzi pomocné historické vedy sa zaraďuje preto, že sprístupňovaním archívnych dokumentov napomáha historickému bádaniu. Archivistika skúma, ako sa jednotlivé písomnosti stali spisom, registratúrou a archívnym fondom. Sleduje organizáciu písomností v minulosti a prítomnosti ako základ pre zisťovanie jej vlastnej funkcie s cieľom určiť, ako sa majú písomnosti skartovať, usporiadať, spisovať, uchovávať, konzervovať, ukladať a využívať. Archivistika je veda o archívnych fondoch, ktoré vznikli ako organické celky a archívnych písomnostiach ako článkoch týchto celkov. Zaoberá sa základmi a metódami aplikovanými na sústreďovanie, spracovanie, ochranu a sprístupňovanie archívnych dokumentov. Keďže každá veda má svoj predmet, cieľ a metódy, predmetom archivistiky ako vedy je archívny fond a archívne dokumenty. Spoznanie a sprístupnenie archívneho fondu a archívnych dokumentov sú cieľom archivistiky. Archivistika používa ako metódu provenienčný princíp. Archivistika má niekoľko disciplín: archívnu teóriu a prax, archívnu informatiku, archívne právo, archívne dejiny, organizáciu a správu archívov, archeografiu (=náuka o vydávaní historických prameňov), archívnu techniku a archívnu ekonómiu. Archívna teória sa sústreďuje na základné pojmy, terminológiu, typológiu archívov a archívnych dokumentov. Archívna správna prax sa sústreďuje na správu registratúry, skartáciu, usporiadanie archívnych fondov, vyhotovovanie archívnych pomôcok a bádateľské služby. Archívne právo sa venuje normám, ktoré usmerňujú činnosť archívov, riadia jednotlivé procesy a stanovujú aj štruktúru archívov. Ďalšia časť venuje pozornosť dejinám registratúr a archívom. Archívna technika sa sústreďuje na ochranu archívnych dokumentov – konzerváciu, mikrofilmovanie, digitalizáciu a podobne. Archívna ekonómia – vlastná správa archívu sa zaoberá podrobne správou

archívov, voľbou miesta a prostredia pre archív, usporiadaním depozitárov, vybavením kancelárií, knižnice, organizovaním výstav, venuje pozornosť aj fyzikálnym, chemickým a iným škodlivým vplyvom na archívne dokumenty. Podrobne rieši konzerváciu archívnych dokumentov, či už technickými alebo chemickými prostriedkami.

Ku tradičným pomocným vedám historickým zaraďujeme paleografiu, náuku o vzniku a vývoji písma. Nášho kultúrneho okruhu sa týka predovšetkým latinská paleografia. Postupne sa z paleografie vyčleňovali ďalšie odbory, ktoré venujú pozornosť špecifickým častiam súvisiacim s písmom alebo písacou látkou. Sú to papyrológia, filigranológia – náuka o vodoznakoch, kodikológia – veda o rukopisných kódexoch a epigrafia – veda o písme nápisov na hmotných pamiatkach.

Pre archívniectvo je rovnako dôležité mať vedomosti o meraní času – ovládať chronológiu. Sfragistika skúma pečate, ktorými sa písomnosti uzatvárali, overovali a dávali im právnu spôsobilosť. Heraldika je historická veda o erboch a znakoch a o ich používaní, v súvislosti s ňou sa možno zaoberať vexilológiou – náukou o zástavách a vlajkách, faleristikou – disciplínou venujúcou sa odznakom a rádom, ale aj insigniológiou a emblematickou. Genealógia skúma príbuzenské vzťahy. Zohrala dôležitú úlohu pri riešení právnych a dedičských nárokov. Historická metrológia je pomocnovedná disciplína, ktorá sa venuje mieram a hmotnostným veličinám v minulosti a poskytuje návod na ich prepočet na merné a hmotnostné jednotky súčasnosti.

K ďalším pomocným historickým vedám radíme numizmatiku, ako náuku o vývoji platobných prostriedkov. Medzi pomocnovedné disciplíny, ktoré musí archivár ovládať, začleňujeme aj dejiny správy, ktoré zahŕňajú dejiny verejnej správy, dejiny cirkevnej správy, dejiny osobitných správnych foriem (súkromná, vojenská, policajná, školská, finančná, súdna, banská, lesná, dopravná, poštová, turecká okupačná atď.) a archontológiu.

Medzi moderné pomocné vedy historické možno zaradiť historickú geografiu, historickú topografiu, historickú toponýmiu, historickú demografiu, historickú štatistiku, historickú antropológiu, historickú antroponýmiu, historickú ikonografiu a historickú kartografiu. Veľký význam pre prácu archivárov nadobudli dejiny správnych systémov a legislatíva usmerňujúce vývoj spoločnosti.

Spočiatku sa najväčšou mierou na posudzovanie archívnych dokumentov sústreďovala diplomatika, ktorá sa vo svojich počiatkoch zaoberala výhradne listinami. Neskôr rozšírila svoj záujem aj na ďalšie dokumenty, ktoré vznikali z úradnej činnosti. Historický vývoj totiž priniesol so sebou ďalšie druhy písomností, ktorými okrem listín boli listy, mandáty, úradné knihy, účty a spisy.

S rozvojom písomňovania a v dôsledku byrokratizácie správy spoločnosti, ako aj výroby lacnejšej písacej látky – papiera, začal od konca 15. storočia prenikať do archívov čoraz viac ďalší diplomatický typ písomností – spisy. Jednotlivé úrady si pre svoju potrebu vytvárali vlastné archívy. V nich zhromažďovali písomnosti majúce trvalú hodnotu. Previazanosť týchto archívov na spisovne/registračné strediská bola veľmi úzka, takže medzi nimi nebolo stanovená presné rozhranie.

Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa archívy stávajú aj predmetom historického záujmu. Tento záujem bol často sprevádzaný romantickým ponímaním archívu ako sumácie jednotlivín, cenných pre historické štúdium. Rozvíjajúci sa nacionalizmus pomáhal vytvárať pohľad na archív ako na studnicu prameňov pre napísanie národných dejín. Archívne dokumenty sa spočiatku sústreďovali bez ohľadu na ich pôvod a registračnú štruktúru.

Podstatný obrat v názore na funkciu archívu priniesla až Francúzska revolúcia. Archívy štátnych úradov, predrevolučných i porevolučných nemali slúžiť len vnútorným a správny potrebám, ale mali sa sprístupniť všetkým občanom republiky. Pre tieto ciele sa zriadil Národný archív v Paríži a sieť archívov v jednotlivých departmentoch. Vznik verejných archívov iste súvisel aj so skutočnosťou, že mnoho starých archívov ostalo bez vlastníka.

Vznikom archívov ako organizovaných inštitúcií sa postupne prichádzalo na to, že archívne dokumenty nemožno ukladať ako príležitostne vznikajúce zbierky. Vo Francúzsku sa v roku 1841 položili základy modernej archivistiky, keď francúzsky archivár Natalis de Wailly vyhlásil princíp rešpektovania archívneho fondu, čo znamenalo zásadu netriešťať organicky vzniknuté súbory archívnych dokumentov z činnosti jedného pôvodcu.

Pruskí archivári a po nich Holanďania v roku 1897 doplnili toto krédo o ďalšie teoretické zásady, podľa ktorých archív – archívny fond nemôže vznikáť ľubovoľne napr. zberateľskou činnosťou, ale organicky ako produkt predchádzajúcej úradnej činnosti úradu, inštitúcie, organizácie, súkromnej

korporácie a pod. Rešpektovala sa naplno aj skutočnosť, že oboznamujúca hodnota archívnych dokumentov sa zvyšovala vzájomnými súvislosťami, živou väzbou na ďalšie dokumenty a koreláciami vo vnútri fondu. Archívny dokument nie je nikdy ani v registratúrnom štádiu osamelou zložkou. Môže sa prejavíť len vtedy, ak má svoje miesto v súbore ďalších dokumentov, ktoré ho sprevádzajú a dopĺňajú.

Rešpektovanie archívneho fondu znamená tak nielen jeho vonkajšiu neporušiteľnosť, ale aj vnútornú celistvosť jeho rôznych častí. Princíp rešpektovania vnútorného systému je pre archivára záväzný. Záväznosť predpokladá, že pôvodca archívneho fondu neprechádzal pričastými organizačnými a kompetenčnými zmenami. V opačnom prípade je možné aj za predpokladu, že sa registratúra pôvodcu netvorila podľa registratúrneho plánu, postupovať pri spracovaní archívneho fondu podľa pertinenčného princípu usporiadania, t. j. pristúpiť k spracovaniu podľa umelo vytvoreného vecného systému. Archívny fond je súbor dokumentov, bez ohľadu na dátum ich vzniku, ich podobu a materiálny nosič, vyhotovených alebo prijatých právnickou alebo fyzickou osobou, verejnou či súkromnou, ktoré majú trvalú, archívnu hodnotu. Archívny fond je súbor archívnych dokumentov tvoriacich organický celok pochádzajúci z činnosti toho istého pôvodcu.

Vo svetovej archívnej bibliografii a odbornej archívnej terminológii sa v súčasnosti ustálil nasledovný význam slova archív: a) ústav alebo zariadenie, v ktorom sa ukladá archívny materiál, zhromaždený na základe územnej alebo vecnej pôsobnosti archívu; b) každý fond archívu v zhode s pôvodným významom a výkladom gréckeho slova *acheion*; c) budova alebo priestor, kde sa archívne dokumenty nachádzajú;

Pod pojmom správny archív alebo medziarchív možno chápať: a) štatutárne organizovaná stará spisovňa pod archívnym dohľadom; b) zberné spisové stredisko predstavuje v súčasnosti registratúrne stredisko už bežne nepoužívaných písomností a im na rovnakú úroveň stojace dokumenty, organizované pre určité správne alebo ekonomické odvetvie (vertikálne hľadisko); c) zberné spisové (registratúrne) stredisko pre určité územie alebo stupeň výkonu správy (hľadisko horizontálne). Na rozdiel od archívov mali správne archívy – medziarchívy dočasný charakter, lebo obsahovali dosiaľ písomností, ktoré neboli skartované a im na roveň stojace dokumenty.

Archívy, knižnice, múzeá a galérie patria medzi pamäťové inštitúcie. Pamäťové a fondové ustanovizne inštitucionálne zabezpečujú ochranu a sprístupňovanie kultúrneho dedičstva cez komplexné siete národných, regionálnych a miestnych pamäťových a fondových inštitúcií, pričom rozhodujúcu úlohu v tomto procese zabezpečujú národné kultúrne inštitúcie ako napríklad Slovenská národná knižnica, Slovenské národné múzeum, Slovenská národná galéria, Slovenský národný archív, štátne archívy, Slovenský filmový ústav, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Národné osvetové centrum, Rozhlas a televízia Slovenska, ako aj ďalšie špecializované odborné a vedecké pamäťové a fondové inštitúcie.

Pamäťové a fondové inštitúcie sa zaoberajú zhromažďovaním, uchovávaním, ochranou a sprístupňovaním poznatkov o kultúrnom dedičstve, o umení a kultúre ako jedinečných informácií a predmetov pre odbornú a laickú verejnosť. Pamäťové a fondové inštitúcie zohrávajú nezastupiteľnú úlohu pri sprostredkovaní poznatkov pre výchovno-vzdelávací proces, záujmové aktivity občanov, podnikateľský sektor, verejnú správu a výskumno-vývojové pracoviská ale predovšetkým pre zachovanie kultúrneho dedičstva pre budúce generácie. Spoločné pre nich je hlavne to, že uchovávajú a zhromažďujú výsledky ľudskej práce, ktoré boli vybrané na úschovu pre ich trvalé historické, kultúrne a spoločenské hodnoty, prípadne na sprístupnenie. Archívne dokumenty slúžia aj na vedecké bádanie. Spoločnou úlohou spomenutých inštitúcií je starať sa o pamiatky, umožniť aby boli k dispozícii odborným a vedeckým pracovníkom pri plnení ich bádateľských úloh a dať možnosť širokej verejnosti zoznámiť sa s nimi.

Na rozdiel od archívov, ktoré predovšetkým preberajú organicky vzniknutý materiál z úradnej alebo prevádzkovej činnosti inštitúcií, rôznych orgánov, fyzických a právnických osôb, knižnice zhromažďujú knihy, ale aj zbierky tlačí a literárnych rukopisov. Pritom treba brať do úvahy jedinečnosť archívneho dokumentu a opakovateľnosť knihy. Knižnica je kultúrna, informačná a vzdelávacia inštitúcia, ktorá dopĺňa, odborne eviduje, spracováva, uchováva, ochraňuje, využíva a sprístupňuje svoj knižničný fond, poskytuje knižnično-informačné služby, napomáha uspokojovať kultúrne, informačné, vedeckovýskumné a vzdelávacie potreby používateľov a podporuje ich celoživotné vzdelávanie, informačnú gramotnosť, tvorivý osobný rozvoj

a jazykovú rozmanitosť. Rozhodujúce je, či dokument vznikol v dôsledku úradnej či prevádzkovej činnosti. Na druhej strane rukopisy – obzvlášť literárne rukopisy, pokiaľ nevznikli z úradnej činnosti, patria prevažne do knižnice alebo do literárneho archívu. Organický pôvod archívnych dokumentov a zbierkový kolorit knižnice majú svoj odraz aj v rozdielnosti spracovania archívnych súborov a knižničných diel.

Rozdielnosť archívu od múzea je daná základným zameraním múzea zbierať hmotné, najmä trojrozmerné predmety. Múzeá v súlade so svojím zameraním a špecializáciou nadobúdajú predmety kultúrnej hodnoty, ktoré ako zbierkové predmety odborne spravujú, vedecky skúmajú a sprístupňujú verejnosti najmä na účely štúdia, poznávania, vzdelávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej komunikácie. Na rozdiel od archívnych dokumentov a archívnych fondov, exponáty múzea sú výlučne zbierkového charakteru, a to pokiaľ ide o písomnosti, ktoré sa v múzeách zachovávajú z expozičných dôvodov, aby dopĺňovali pamiatky hmotnej povahy. Múzeá sa tak odlišujú od archívov najmä neorganickým pôvodom a spôsobom zachovania a spracovania svojich exponátov. Múzeá svoje zbierky získavajú a dopĺňajú systematickým zberom a akvizíčnou činnosťou.

1. VÝVOJ ARCHÍVOV V STAROVEKU

Archívy z obdobia staroveku sa nezachovali, o ich existencii nie sú poznatky príliš hlboké. Jedným z typov starovekých archívov boli archívy pri chrámoch. V nich sa našli záznamy kňazov o ich úradných výkonoch a aj o správe majetku chrámu. Možno v nich nájsť aj niektoré písomnosti verejnej správy. Za prototyp archívu by sa dala považovať aj židovská archa – archa zmluvy, ktorú kráľ Šalamún umiestnil do ním postavenému jeruzalemského chrámu. Náboženstvo vo všeobecnosti obostrela rúskom nedotknuteľnosti aj pohanské chrámy, rovnako i kresťanské kostoly. Chrámy a kostoly, ale aj kaplnky, domáce oratóriá a vôbec miesta, kde boli uchovávané pozostatky svätých, sa tešili sakrálnemu mieru a ochrane. Zvyk ukladať archívy v staroveku, ale i v novoveku na posvätných miestach sa vyvinul z inštitúcie sakrálneho mieru.

Najstaršie archívy pochádzajú z krajín Predného Východu. Presvedčajú nás o tom archeologické vykopávky a zachované správy vtedajších dejepiscov. Historické diela Jozefa Flaviana a vykopávky dokazujú, že v Mezopotámii a v Egypte, rovnako ako u Feničanov a Židov existovali špeciálne miesta pre ukladanie písomností dokumentujúci verejný záujem. Archívy jestvovali už v Mezopotámii, kde sa našli státisíce tabuliek so zápismi Sumerov, z ktorých najstaršie vznikli okolo r. 3300 pr.Kr., v Egypte, u starých Feničanov a Židov, v ktorých ukladali písomnosti o verejných záležitostiach. Sumerské školy vychovávali tisíce pisárov, z ktorých časť sa venovala tvorbe a odpisovaniu literárnych a vedeckých diel, ale značná časť pôsobila v úradoch sumerského štátu. Zachovali sa výkazy úradníkov, rozličné obchodné dokumenty, kúpnopredajné zmluvy a iné majetkové dohody, zmluvy o pôžičkách a depozitoch, ale aj závetý. Vykopávky odhalili skutočné archívy v Malej Ázii, napr. Chetitský archív v Boghaskei. Archívy vo vlastnom význame možno nájsť v Egypte, kde bol nájdený najdôležitejší archívny fond Amenhotepa IV.

v Tell-el-Amárne, v blízkosti miesta, kde sa kedysi stávalo mesto Achute-naton, ktoré Amenhotep vystaval. Išlo o korešpondenciu maloázijských kráľov a egyptských vazalov písanú klinovým písmom na hlinené tabuľky. Obsahoval úradnú klinopisnú korešpondenciu egyptských vládcov z rokov 1411 – 1358 pr. Kr. Aj podklady, ktoré použil Ktésias pre napísanie Dejín Peržanov, mali údajne archívny charakter. V Oriente boli veľmi rozšírené chrámové archívy a tieto predstavovali najstaršie typy archívov vôbec. Jediný zachovaný archív obsahujúci papyrussy patril židovskej kolónii v Elefantíne, v hornom Egypte. Hlinené tabuľky nájdené v Mezopotámii (dodnes cez 400 000) netvorí vlastné archívy v pravom zmysle, lebo neboli určené k trvalej úschove. Možno medzi nimi rozlišovať archívy kráľovských palácov, chrámov a súkromných osôb. Vo všetkých troch išlo o kancelárske doklady týkajúce sa hospodárskej správy. Najpozoruhodnejší nález je zachovaný z Mari (Tell Hariri) na strednom Egypte (z obdobia 1750 – 1695 pr. Kr.), ďalej z Hattussa (Boğazköy), hlavného mesta Chetitov a z Ugaritu (Ras Šamra) na sýrskom pobreží Stredozemného mora).

Počiatky archívniectva v Európe sú veľmi úzko späté s dávnou Mezopotámiou, ako to vysvitá z nálezov tabuliek v Knóse a Faiste na Kréte a v Pyle na Peloponézskom polostrove, ktoré ukazujú rovnaký typ hospodárskych registratúr, ktorými v Mezopotámii archívniectvo začalo a skončilo.

V Egypte rímskej cisárskej doby existovala tzv. *bibliothéké enktéseón* = archív obsahujúci dokumenty o *enktése* (právo získať usadlosti v cudzej krajine), ktorý zaviedli pre Egypt Rimania, zachované sú však len nepatrné zvyšky.

V Aténach, v časech ich rozkvetu, ale aj v iných mestských štátoch a kolóniách sa rovnako našli stopy archívov. Ich základom neboli registratúry vo vlastnom slova zmysle, ale publikované zákony, štátne zmluvy, veštecké výroky a napokon diplomy o víťazstvách. Zvyk archivovať verejné dokumenty sa v Aténach a iných gréckych mestských štátoch a kolóniách rozvinul pomerne neskoro. Okolo roku 460 pr. Kr. sa v Aténach uvedené typy materiálov publikovali verejným vystavením a zverovali sa do starostlivosti siedmim nomofylakom. Ukladali ich na radnici, v sídle rady (*boulaé*) na námestí, označovanom ako *búleuterion*. Od polovice 4. storočia bolo v Aténach vedľa radnice pri Chráme Matky Bohov zriadené zberné miesto materiálu, ktoré malo charakter hlavného štátneho archívu označovaného ako *Metroón*. Tam

sa odovzdávali zákony a rozhodnutia vynášané radou a zhromaždením ľudu, zo súdnych spisov iba trestné záležitosti pre ich verejný charakter. Rovnako tak mali byť v ňom ukladané aj súkromné akty napr. záveti. V *Metroóne* bola uložená aj Sokratova obhajoba. Ďalej tam odkladali vyúčtovania o príjmoch a výdavkoch, lebo z vyúčtovaní sa bolo treba zodpovedať rade a zhromaždeniam ľudu. Do *Metroónu* sa ukladali po jednom exemplári aj drámy veľkých gréckych tragikov, pretože dráma bola štátnou záležitosťou. Čo nepatrilo k štátnym záležitostiam a písomnostiam, čiže dokumenty, ktoré nemali štátnu povahu, sa v tomto archíve neukladali, ale v boli uschovávané v úradoch príslušných úradníkov, v kompetencii ktorých tento archívny materiál vznikol a to už v zmysle registratúry. Materiál mal takto charakter výberového archívu a verejného významu. Dohľad v archíve mal radný pisár, ktorému vypomáhalo niekoľko ďalších pisárov. Do ich náplne patrilo aj vedenie protokolov zhromaždení a právo dohľadu na jednotlivými oddeleniami. Vlastné archívne práce vykonávali štátni otroci. Neskôr sa používal na označenie archívu názov *archeion*, čo bolo zároveň označením úradu. Antický *metroón* patril k typu výberového archívu, ibaže jeho podstatu netvoril ako neskôr v stredoveku prijatý materiál, ale materiál vydaný. Na rozdiel od stredovekého úzu sa v antickom štáte nevydávali privilégia pre jednotlivé osoby. Výberový materiál pozostával z povinností, ktoré mali všeobecný charakter a tiež význam pre všetkých, verejný charakter. Aj jednotlivé aténske úrady vytvárali svoje vlastné archívy. Súčasne existoval v Grécku archív náboženskej korporácie – archív veštiarne v Delfách a v početných mestských štátoch boli vlastné mestské archívy.

V starovekom Ríme sa spočiatku objavili základy gréckej organizácie archívniectva. Ako prvé verejné archívy sa konštituovali cirkevné archívy, ktoré umiestňovali do chrámov a nachádzali sa v nich záznamy zo zasadnutí kňazských kolégií a ostatných úradných porád kňazov. Aj v Ríme sa najstaršie listiny vo vzťahu k štátu verejne vystavovali v tzv. *tabulae publicae* i v neskoršej dobe sa medzinárodné zmluvy ukladali v chrámoch a vo verejných budovách Kapitola, kde v počiatkovej cisárskej dobe podľahli ohňu. Napríklad rímsky historik Suetonius píše o požiari na Kapitolu v roku 69, ktorý údajne zničil množstvo bronzových tabúl, okrem iného aj záznamy z doby založenia Ríma. Na rozdiel od Grékov, Rimania nevytvárali odpisy, preto boli straty oveľa väčšie. Zásluhou konzula Quinta Lutatia Catulu (stavbu

nariadil okolo roku 78 pr. Kr. diktátor Lucius Cornelius Sulla) bolo v roku 87 dobudovaná budova archívu *Tabularium*. *Tabularium* sa nachádzalo na Rímskom fóre na prednom svahu Kapitolského pahorku pod chrámom Jupitera Optima Maxima (jeho prízemie a 1. poschodie s arkádovou chodbou zahrnul Michelangelo do *Palazzo del Senatore*). Najstaršie záznamy rímskeho magistrátu o úradných rokovaníach – zápisy (označované ako *commentarii*), tvorili jadro neskorších registrov, mali charakter súkromných poznámok úradníkov. Po skončení úradného konania sa ukladali do súkromného archívu. Nachádzal sa v každom patricijskom dome. Iba zápisy kolégia kňazov z kňazských úradných konaní zostávali na úradných miestach v chrámoch, kde vďaka tomu vznikali najstaršie rímske archívy. Odpisy neboli vyhotovované, takže Cicero právom kritizoval pre tento nedostatok rímske archívy s poukazovaním na grécke – aténske kópie.

Jednotlivé úrady mali v Ríme svoje vlastné archívy napr. plebejský archív s plebiscitmi opatrovali aedilovia v chráme bohyně Ceres na Aventíne, čo bolo centrom plebejského života. Neskoršie zákony a zápisy zo zasadnutí konzulov po prechodnom uložení v Cerezinom chráme odviezli do chrámu boha Saturna na Fore – tzv. *Aerarium Saturni* – Saturnovho erária, kde ich opatrovali spolu so štátnym pokladom pod dozorom cenzorov. Z tohto materiálu, vďaka svojmu charakteru, sa čoskoro vyvinul hlavný štátny archív (podobne ako aténsky metroón). Za písomné vyhotovenie a odosielanie zákonov a rozhodnutí zodpovedal magistrát. Pribúdali edikty a dekréty, ďalej sa tam nachádzali protokoly o rozhodnutiach senátu a voľbách úradníkov. Prichádzali a ukladali sa tam aj správy o vyúčtovaniach a správy miestodržiteľov provincií. Vedením archívu poverili cenzorov (neskôr sa nazývali kvestori a v cisárskej dobe prefekti). Vypomáhali im pisári (označovaní *scribae quaestorii*, *scribae ab aerario*), ukladacie práce v tomto archíve vykonávali otroci alebo prepustení z otroctva, ktorí sa úradne označovali ako *tabularii*; za cisárstva sa nazývali aj *scrinari*.

Popri hlavnom archíve v eráriu bol ešte celý rad ďalších úradných archívov. Neďaleko Fóra sa nachádzal archív cenzorského úradu, umiestnený v *Atriu libertatis* v blízkosti Fóra, kde sa uchovávali zákony, vzťahujúce sa na rokovania cenzorov. Okrem toho existovali aj ďalšie archívy – *tabularia* (čo je všeobecné pomenovanie archívov v rímskom prostredí) v iných úradoch a vládnych korporáciách.

Cisárstvo (27 pr. Kr. – 476) zdedilo pomerne zložitú štátnu správu. Celú agendu reprezentovalo päť odvetví: zákonodarstvo, štátna správa, finančná správa, súdnictvo a vojenstvo. Správa provincií si vyžadovala ďalšie úrady. K základným druhom písomností, známym z predošlých období pribúdali edikty a dekréty. O rokovaníach senátu sa viedli protokoly. Zostavovali sa zoznamy úradníkov, cudzích vyslancov, ale aj obyvateľov. Správne a účtovné záznamy robili tiež miestodržiteľia provincií a ich orgány. Písomnú agendu rímskych správnych úradov vybavovala cisárska kancelária. Finanční úradníci opatrovali štátnu pokladnicu a viedli o jej stave verejné knihy účtov. Neskoršie dozerali ako sprievodcovia kvestorov na provinčné účtovníctvo a provinčné cenzové archívy.

V cisárskej dobe mala kancelárie dve oddelenia, kde sa koncipovalo grécky a latinsky; v latinskom oddelení sa sústreďovala a cezeň prechádzala všetka cisárova korešpondencia a z tejto kancelárie vychádzali cisárske rozkazy. Z latinského oddelenia sa v cisárskom paláci vyvinul archív označovaný *Tabularium* alebo *Sanctuarium Caesaris*. Nachádzal sa v cisárskom paláci a úzko súvisel s cisárskou kanceláriou. Obsahoval registre cisárskych konštitúcií milostí, rozsudkov a ďalších písomností správy. Sem sa dostávali aj správy miestodržiteľov provincií a vojvodcov. Sústreďovali sa v ňom materiály cisárskych konštitúcií, aktá omilostenia, súdne rozsudky a iný spisový materiál, správy a protokoly o rokovaníach s vyslancami, o sakrálnych záležitostiach, súdne a iné úradné cisárske jednanie.

V provinciách vznikali v súvislosti s daňami a správou domínií zvláštne archívy úradov. Takéto provinciálne daňové archívy vznikali nielen v hlavnom meste provincie, ale aj v mestách dištriktov, na ktoré bola každá provincia rozdelená za účelom zdanenia. Daňové archívy v hlavnom meste provincie sa odlišovali od archívov miestodržiteľov provincie obsahujúcich materiál, ktorý vznikol zo správnej a súdnej činnosti miestodržiteľov.

Popri nich existovali archívy správcov provincií a archívy provinčných snemov a archívy hlavných miest provincií. Posledne menovaný obsahoval predovšetkým materiál vzniknutý z činnosti obecnej správy, hlavne obecné rozhodnutia.

Podstatná časť vedenia rímskeho obchodu a podnikateľských záležitostí bola napísaná vo forme zápisov – komentárov, ktoré predstavovali podľa svojho pôvodu knihy protokolov a výdavkových registrov, od ktorých bolo

v stredoveku u nás odvodené vedenie úradných kníh. Počiatky magistrát-
ných zápisov spočívajú v spomenutých súkromných poznámkach úradníkov
o úradných zasadnutiach a rozhodnutiach, ktoré získali verejný charakter
až ku koncu republiky a následne ich museli odovzdávať a ukladať do verej-
ného archívu. Podobným spôsobom sa viedli a ukladali vo forme *commen-
tarii principis*, ktoré sa v cisárskej kancelárii vyskytovali vo viazanej forme.
Texty na voskových tabuľkách boli pospájané do kníh voskových tabuliek
– polyptichov a papyrussy vo forme rotulov. Od cisárstva sa prisudzovala
záznamom v *komentáriách* hodnovernosť. Podobne nadobudli dôkaznú
moc *gesta municipalia (municipalis)* vedené v obciach provincií, do ktorých
sa zaznamenávali právne konania pred mestskou správou alebo sa priamo
do nich vkladali listiny o takýchto právnych konaniach. Vedenie rímskych
registrov malo vplyv na archívniectvo v neskoršom období. V stredoveku
ovplyvňovali pápežské registre a ich dosah bol silný aj v novoveku napr.
moment právnej dôkaznej sily sa čiastočne dodnes zachoval vo vedení
anglických registrov.

Ako tomu bolo aj v prípade Atén, tak i rímske archívy sa nachádzali
v úzkej spojitosti s úradmi a ich kanceláriami a typy úradných archívov
prevažovali, dokonca hlavný archív, ktorý vynikal svojou dôležitosťou
a verejným charakterom svojho výberového materiálu, stál v úzkej spoji-
tosti s najvyššími štátnymi úradmi, ktoré pravidelne doň vkladali materiál.
Dokonca až v neskoršom období nadobudli zákony a rozhodnutia právnu
silu a to uložením v hlavnom archíve. Jednotná a samostatná archívna
správa, čiže organizovaná sieť archívov, ako sa vyvinula v západnej Európe
v 19. storočí, v antike neexistovala.

2. DEJINY ARCHÍVOV V EURÓPE V OBDOBÍ STREDOVEKU A NOVOVEKU

Antické archívy neprežili nájazdy barbarských kmeňov v 5. až 7. storočí. Zostala po nich len neurčitá tradícia ochrany archívnych dokumentov v nových dynastiách, zrodených na troskách Rímskeho impéria, preto sú počiatky archívov v centrálnej Európe hmlisté.

Prechod ku stredovekým archívom predstavujú archívy cirkevných hodnostárov, hlavne pápežský archív. Pápežom slúžili ako vzor pri organizovaní a vedení kancelárie rímske úrady a zariadenia. Prvé neurčité správy o existencii archívu existujú z doby pápeža Antera (235 – 236). Predpokladá sa, že ak existoval, zanikol počas doby prenasledovania kresťanov za Diokleciána začiatkom 4. storočia. Pokojnejšie obdobie pre cirkev a pre rozvoj písomníctva nastali až po milánskom edikte – deklarácia cisárov Konštantína I. a Licinia, uzavretá počas ich stretnutia v Miláne vo februári roku 313, ktorá zaručovala slobodu vyznania pre všetky náboženstvá v Rímskej ríši. Zachoval sa však vo forme, ktorá nie je ediktom a ktorá nebola vydaná v Miláne. Ďalšie správy udávajú, že pápež Damazus I. (366 – 384) dal zriadiť nové priestory pre archív v bazilike sv. Vavrinca a archív bol spojený s knižnicou. Už v 4. storočí sa viedli registre. Odpisovali sa do nich nielen odoslané, ale aj prijaté listiny. Správy o zriadení osobitného depozitu v 4. storočí sú hmlisté; o tom, že archívny materiál sa určite opatroval, máme správy až z 5. storočia. Prví pápeži opatrovali listiny, spisy mučeníkov, cirkevných snemov a správne písomnosti, ktoré však až do konca 11. storočia boli písané na papyruse a podliehali rozkladu.

V 7. storočí je dokázateľná existencia archívu v Lateráne, ktorý bol v úzkej spojitosti s pápežskou kanceláriou. Z týchto čias sa zachovali zväčša len fragmenty registrov viacerých pápežov, z ktorých pre slovenské dejiny je

najvýznamnejší register pápeža Jána VIII. (872 – 882), obsahujúci texty korešpondencie tohto pápeža s arcibiskupom sv. Metodom a kniežaťom Svätoplukom. Tie sa však zachovali iba v odpise z 11. storočia.

Pápežskí zamestnanci kancelárie boli súčasne aj zamestnancami archívu. Písomnosťami boli listiny a listy o cirkevných záležitostiach, ktoré kancelária dostala; listy o vyúčtovaniach zo správy patrimónií; nariadenia konzílií; spisy koncilov konaných v Ríme a knihy registrov o expedovanej pápežskej korešpondencii.

Ako v rímskych pomeroch, tak aj v pápežskom archíve prevládal spočiatku výberový charakter materiálu. Spätosť archívu s knižnicou je dokázateľná aj v prípade pápežského archívu. Archívne písomnosti a knižnica sa používali na zasadaniach konzília (consistoria). Vedúci kancelárie *primicerius notarium* mal na starosti aj archív a knižnicu.

Od polovice 11. storočia bol vedúci archívu označovaný ako *cancelarius*, prípadne titulovaný ako *bibliothecarius*. Keď bola za pontifikátu Inocenta III. (1198 – 1216) vystavaná nová budova kancelárie, uvoľňoval sa postupne zväzok spojenectva kancelárie a archívu. Písomnosti franských kráľov a byzantských cisárov, ako aj dokumenty koncilov sa v tom období ukladali v krypte chrámu sv. Petra. Sústredenie všetkých fondov do samostatného depotu znamenalo významnú etapu vo vývine archívu, pretože v antike nejestvovali žiadne depoty. Archívy boli v tesnej blízkosti s miestom ich pôvodcov. V 13. storočí sa archív a knižnica stali súčasťou pápežského pokladu, čím definitívne zanikol ich úradný význam. Dohľad nad nimi mal komorník – *cammerarius* a správu prebrali dvaja pokladníci – *thesaurarii*. Tieto fondy boli mimoriadne cenné a s klenotnicou nerozlučne putovali z miesta na miesto i s pápežom. Preto sa vtedajší archív nazýval aj *archivum viatorum*.

Menlivé osudy archívu na cestách a útekoch pápežov v Taliansku ako aj po južnom Francúzsku, strata jednej z významnej časti archívu – to boli následky takéhoto putovania.

Až do 14. storočia bola konečne prevezená hlavná časť archívu do Avignonu. Po rôznych peripetiách, ktorými boli strata archívu a avignonský exil, Sixtus IV. (1471 – 1484) zhromaždil a dal roztriediť rozptýlené fondy, čo už bol dôležitý proces, v ktorom sa vyčleňoval materiál zvaný *Bibliotheca secreta* t. j. archív od *Bibliotheca publica* – vlastnej knižnice, čiže definitívne

sa oddeľovali archívne dokumenty od knižničného obsahu a aj z hľadiska delenia materiálu na tajný a verejný. Popri tom existovalo ešte jedno centrum archívnych dokumentov, kde sa sústreďovali napríklad cenné privilégiá – na Anjelskom hrade (*Archivio di Castel s. Angelo*), založené už pred rokom 1475. Uvedený dualizmus sa neskončil, ani keď oficiálne vznikol Vatikánsky tajný archív založený pápežom Pavlom V. roku 1612.

Vatikánsku knižnicu oficiálne založil v roku 1451 pápež Mikuláš V., keď v nej dal uschovať prvých 350 latinských rukopisov. Ich počet na konci jeho života dosiahol 1500. Zbierka rástla a v roku 1481 už obsahovala 3500 rukopisov. Po sto rokoch existencie sa knižnica právom považovala za najväčšiu zbierku kníh na svete. Vyše päťsto rokov jej činnosti však nebolo bez škvrn. Veľké škody na zbierke spôsobilo napadnutie Ríma v roku 1527. Na prelome 18. a 19. storočia si zase cisár Napoleon Bonaparte s radosťou odniesol istú časť písomného pokladu do milovaného Paríža. Dnes v knižnici narátame 150 000 rukopisov a starých kódexov, 300 000 medailí a mincí, ale aj 100 000 známok a dôležitých zbierok starovekých tlačených materiálov.

Roku 1612 pápež Pavol V. zriadil vlastný Vatikánsky tajný archív, do ktorého sa zhromaždil archívny materiál z tzv. *Bibliotheca secreta* a z novo vzniknutých pápežských úradov, pápežskej komory a písomnosti z Anjelského hradu. Pavol V. jeho hlavnú časť umiestnil v priestoroch Apoštolského paláca vo Vatikáne. Poslaním archívu bolo už od počiatku zhromažďovať a ochraňovať všetky dokumenty, ktoré sa týkajú správy katolíckej cirkvi, slúžiť pápežovi a jeho kúrii (*Sedes Apostolica*) v oblasti náboženskej, súdnej a administratívnej. Označenie „tajný“ (*secretum*) sa postupne vyvinulo v paralele s podobným označovaním iných archívov panovníkov tej doby. Začalo sa používať od roku 1646. Najprv sa tento archív nazýval jednoducho *Archivium novum*, neskôr niesol meno *Archivium Apostolicum*.

V rokoch 1611 – 1614 sústredili do archívu kódexy a dokumenty z bibliotéky, Apoštolskej komory, kúrie z Anjelského hradu. Ťažisko Vatikánskeho tajného archívu bolo v pápežských registroch (kódexoch) pápežských búl (*Registra Vaticana*) z rokov 1198 – 1572. Neskôr tam pridali aj dokumenty Sekretariátu brév (*Segretaria di Brevi*) a Štátneho sekretariátu (*Segretario di Stato*). Roku 1759 bola správa oboch archívov spojená a zverili ju jednému prefektovi, ktorý však zostal podriadený koordinálnemu knihovníkovi. V roku 1783 presťahovali do archívu aj poslednú časť pápežského archívu z Avignonu (*Registra*

Avenionensia) z rokov 1316 – 1418 a v roku 1798 ostatok archívu z Anjelského hradu. Roku 1798 nasledovalo i priestorové zjednotenie vo Vatikáne.

Roku 1810 bol Pápežský archív na príkaz Napoleona Bonaparteho presťahovaný do Paríža do univerzálneho archívu, predsa však bol v rokoch 1815 – 1817 s citelnými stratami vrátený do Vatikánu a dodnes má trvalé sídlo vo vatikánskych záhradách.

Pre vedecké účely bol Tajný vatikánsky archív sprístupnený roku 1881 pápežom Levom XIII., ktorý vymenoval samostatného kardinála za archívára a úplne zrovnoprávnil archív s knižnicou. V roku 1892 sústredili do Vatikánskeho archívu aj archív Datárie z Lateránskeho paláca, obsahujúci buly Apoštolskej kancelárie (*Registra Lateranensia*) od čias Bonifáca IX (1389) až po Leva XIII. (1903) a tzv. supliky (*Registra Supplicationum*) od Klementa VI. (1343) po toho istého pápeža.

V 19. storočí boli do Vatikánskeho archívu zaradené aj najnovšie časti Štátneho sekretariátu, Sekretariátu brév, Róty, rozličných kongregácií (konzistoriálnej, pre biskupov, rehoľníkov, koncilov, rítov, sviatostí), ako aj ďalších úradov a súdnych inštitúcií Rímskej kúrie, Apoštolského paláca, I. Vatikánskeho koncilu, rôznych nunciatúr, rímskych bratstiev a rímske rodové archívy. Keďže Lev XIII. otvoril Vatikánsky tajný archív verejnosti, v Ríme si viaceré európske krajiny založili národné historické ústavy, aby prostredníctvom nich mohli realizovať v archíve výskum významní historici a vedeckí pracovníci. Pre Vatikánsky apoštolský archív je vlastný univerzálny charakter. Tvorí fond prvého stupňa nielen pre cirkev a politické dejiny, ale aj pre poznanie stáročného občianskeho, sociálneho a kultúrneho vývoja hlavne kresťanských národov.

Začiatkom 20. storočia sa do archívu prevzali písomnosti takmer všetkých pápežských úradov a tak sa pápežský archív stal centrálnym archívom celej pápežskej kúrie. Samostatne ukladali svoje fondy len *Congregatio Sancti Officii* – kongregácia pre vieru, *Sacra Poenitentiaria* – kongregácia pre spovedné záležitosti a *Congregatio de propaganda fide* – kongregácia misijného poslania cirkvi.

Pri archíve pôsobí škola zameraná na archívniectvo a niektoré pomocné historické vedy *Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica*.

Výraz „segreto“ (v taliančine) = tajný sa oficiálne používal až do pontifikátu súčasného pápeža Františka, ktorý ho zrušil a archív sa premenoval

na Vatikánsky apoštolský archív – *Archivio Apostolico Vaticano*. Názov tajný pripomínal zvyklosti doby, v ktorej vznikol. Vatikánsky apoštolský archív je najstarší kontinuálne fungujúci archív v Európe. Správcom Vatikánskeho apoštolského archívu je v súčasnosti 53-ročný portugalský kardinál José Tolentino Calaça de Mendonça. Do úradu archívára a bibliotekára Svätej Rímskej cirkvi ho pápež František vymenoval od 1. septembra 2018 a v októbri 2019 mu udelil kardinálsky titul. V predchádzajúcom šesťročnom období úrad zastával francúzsky arcibiskup Jean-Louis Brugues z rehole dominikánov.

Prvé archívy na európskom kontinente, okrem pápežského archívu, podľahli zubu času a vojnovým nepokojom. Dnes sa v Európe pýši len málo archívnych inštitúcií paleografickými skvostami spreď roku 1000. Aj Franská – Karolovská ríša, ktorej snahou bolo stať sa pokračovaním Rímskej ríše v kresťanskej podobe, zanikla v 9. storočí bez toho, aby po sebe zanechala významnejšie množstvo archívnych dokumentov (= archív), napriek svojmu výraznému mocenskému postaveniu. Jednou zo spoločných črt európskych archívov je ich pôvod, príčina vzniku. Vždy boli neoddeliteľnou súčasťou právneho a správneho systému. Kultúrnym prvkom sa stali až neskôr.

Zrod prvých európskych archívov vyvolal spoločenský pohyb až na sklonku 11. a najmä 12. stor., aj keď len miestneho významu. Nové dynastie západnej Európy, vtedajší predstavitelia moci, cirkev aj mestá si budovali vlastné archívy, kde sa začali formovať tradície a pracovné návyky v miestnom a následne aj v celoštátnom meradle. Ich vzájomná izolovanosť plodila rozdielnosti, ktoré zase vplývali na formovanie dnešných archívnych systémov. Odrazom rozvíjajúcej sa stredovekej spoločnosti v 13. a 14. storočí bol i početnejší vznik ďalších európskych archívov.

Vo Francúzsku bol nastarším a najvýznamnejším francúzskym archívom korunný archív – *Trésor des Chartes*, ktorý okolo roku 1200 založil kráľ Filip August. Za Filipa IV. mal aj svojho prvého archívára – Pierra d'Etampes (v roku 1307). Základom menovaného archívu bola pokladnica listín *Thesaurus chartarum*. Ukladali sa v ňom kráľovské výnosy, do roku 1568 písomnosti kráľovskej kancelárie, písomnosti domácej kráľovskej politiky a písomnosti z novozískaných území.

V 13. storočí sa rozdelil najstarší centrálny úrad *Curia regis* na tri úrady, ktoré stáli voči kráľovi v opozícii zahraničné veci, správa financií a justičný úrad. V 16. storočí si kráľ vytvoril nové úrady, o ktoré sa chcel oprieť. Boli

to štátni sekretári, z ktorých sa neskoršie vyvinuli jednotlivé ministerstvá a Ústredný kontrolný finančný úrad a rovnako tak všetky tieto ústredné orgány si vytvárali svoje vlastné archívy. Kráľovská kancelária ukladala do roku 1568 svoje písomnosti do *Trésor des Chartes*, potom si zriadila vlastný archív. Archívy vznikali aj na regionálnej úrovni, kde ich vytvárali správne, finančné a súdne orgány. Okrem toho tam existoval celý rad komunálnych, šľachtických, špitálskych a univerzitných archívov a archívov duchovných inštitúcií. Korunný archív sa dlho spájal s kráľovskou kanceláriou, neskôr bol pripojený k parížskemu parlamentu a stal sa historickým archívom. V krajine existoval celý rad úradných archívov, ale nebol vytvorený žiaden ústredný archív. V snahe prekonať decentralizáciu bola tendencia ukladať od roku 1764 listiny v novo zriadenom *Cabinet des Chartes*. Celý rad písomností sa v rámci centralizačných snáh dostali do knižníc.

Nové impulzy a novú organizáciu priniesla Veľká francúzska revolúcia. Revolúcia celkom premenila archívny svet. Postavila francúzske archívnictvo na celkom nové základy, bez ohliadnutia na predchádzajúci vývoj archívnej starostlivosti. Ale privodila aj viaceré vymoženosti, akými bolo sprístupnenie archívov verejnosti, systematickú inventarizačnú prácu, publikovanie prameňov a dohľad nad neštátnymi archívmi. Dekrétom z 29. júla 1789 bol založený ústredný francúzsky archív pod názvom Národný archív. Základy moderného francúzskeho archívnictva položili zákony z rokov 1794 a 1796, čím sa v hlavných mestách departmentov/departmánov vytvorili ich regionálne archívy, v ktorých sa sústredili písomnosti regionálnej správy vrátane cirkevných fondov. Národný archív zostal výberovým archívom, do ktorého sa sústreďovali aj staré písomnosti. Predstavu obrovského ústredného archívu vyhrotil svojimi ediktmi z rokov 1810 a 1811 Napoleon, ktorý vytvoril Parížsky univerzálny archív, do ktorého sústredil nielen francúzske písomnosti, ale aj dokumenty zo všetkých podmanených krajín – Rakúska, Talianska a Španielska.

Svoje archívy si v období stredoveku zakladali aj mestá vo Flámsku a v Taliansku. Všetky tieto archívy sa rátali ako *loci publici in quibus instrumenta deponuntur*, čiže ako verejné miesta, kde sa ochraňujú úradné dokumenty. Z toho vyplýva, že právny aspekt správy archívnych dokumentov sa považoval za rozhodujúci. Mestá vo Flámsku ukladali súkromné doklady svojich občanov ako obchodné kontrakty, svadobné zmluvy, testamenty do

truhlice na radnici a to, že sa tam nachádzali, im dávalo právnu hodnotu. V tejto súvislosti možno spomenúť naše hodnoverné miesta – uhorskú obdobu verejných notárov a vcelku európsku zvláštnosť. Ich archívy možno interpretovať ako miesta, ktoré po stáročia dávali právnu dôveryhodnosť a silu dokumentom, ktoré boli v nich uložené. V iných európskych krajinách napr. vo Francúzsku, skutočnosť, že sa dokument uložil do verejného archívu, mu ešte nedávala charakter autentickosti. Bol to dôsledok dvoch rozdielnych druhov právnych systémov v Európe.

Inou zásadnou charakteristikou prvých archívov bol ich praktický úžitok pre ich vlastníkov. Najviac dokumentov v nich súviselo s vlastníctvom pôdy, právami (výsadami) majiteľov týchto archívov, hospodárskymi záujmami pôvodcov uložených listín. Preto mali dobrú opateru listín archívy kráľovských kancelárií, občianskeho a cirkevného súdnictva, kláštorov a miest.

Až do 16. storočia išlo v Európe o tzv. malé archívy, ktoré takmer výlučne opatrovali dokumenty svojho zriaďovateľa, vlastníka. Vznik tzv. veľkých archívov sa datuje práve do 16. storočia a súvisí s rozvojom kráľovskej administratívy a jej rozmanitosťou. To spôsobilo potrebu sústreďovania archívnych súborov do ústredných depozitov s archivármi a špecializovaným personálom pre ich správu. Klasickým príkladom takéhoto predobrazu dnešných národných archívov je vznik Hlavného archívu v Španielsku na zámku v pevnosti Simancas v roku 1542 (*Archivo General Simancas*), do ktorého sa postupne do roku 1567 zhromaždili archívne súbory ústredných rád, súdov, kancelárií, sekretariátov, pokladní Kastílskej koruny. Španielsko je krajinou s bohatou archívnu tradíciou, španielske krajiny sa vyznačujú veľkým písomným bohatstvom a vyspelou a dobre fungujúcou organizáciou. Základy pochádzajú z rímskej správy, keď na území Španielska bol vyvinutý provinčný správny systém. V stredoveku bol Pyrenejský polostrov rozdelený na celý rad drobných kráľovstiev, ktoré mali starostlivo vedené archívy až do zjednotenia Španielska v roku 1492. Predpokladá sa, že interný predpis vydaný v roku 1588 pre správu archívu (*Instrucción para el Gobierno del Archivo de Simancas*) je najstarším dokumentom tohto druhu.

Významným medzníkom vo vývoji európskeho archívniectva bol rok 1610, keď anglický kráľ Jakub I. menoval Levina Monka spolu s Thomasom Wilsonom za „*Keepers and Register of Papers and Record*“ a vytvoril jedinečný fond *State Papers*, ktorý je dnes historickým jadrom anglického Public Record

Office v Londýne. Oficiálne bol zriadený v roku 1838 a jeho úlohou bolo iba zhromaždiť písomnosti ústredných úradov kráľovstva. Funkcie oblastných archívov plnili archívy jednotlivých grófstiev – *County Record Office*, kde sa ukladali písomnosti úradníkov grófstiev, mestské a obecné registratúry, zámocké archívy a písomnosti cirkevných inštitúcií.

Zrod ďalších veľkých európskych archívov napredoval, aj keď vznik viacerých z nich sa viaže na 18. storočie. Peter I. Veľký reformoval štátnu správu v roku 1711, keď zrušil bojarskú dumu a ako najvyšší štátny úrad ustanovil senát. V roku 1720 zriadil dva ústredné senátne archívy, jeden v Moskve a druhý v Petrohrade. Čo sa týka vývoja archívov v Rusku, ich vznik bol spojený s prijatím kresťanstva, čo prinieslo zrod najstarších chrámových a kláštorných archívov. Svoje archívy mali aj bojarské republiky Novgorod a Pskov. Novovytvorené Moskovské veľkokniežatstvo budovalo Moskovský štátny archív a jeho popis sa zachoval z roku 1570. Na reformy Petra I. nadviazala aj Katarína II. V roku 1780 vznikol Štátny petrohradský archív starých aktov, nad ktorým dozeral senát a v roku 1782 Moskovský štátny archív starých aktov. Oba archívy prevzali do svojich fondov dokumenty celého radu zrušených inštitúcií, ktorých sa dotkli reformy správy.

V súvislosti s Rakúskom treba uviesť, že cisárovná Mária Terézia zriadila v roku 1749 vo Viedni *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*. Najstarším dokumentom v archíve je listina Ludovíta Pobožného z roku 816. Listinný archív je rozdelený do jedenástich skupín a písomnosti sa týkajú predovšetkým histórie Habsburgovcov, činnosti najvyšších dvorských úradov, cisárskeho kabinetu a najvyšších orgánov ríšskej rady, diplomacie, zahraničnej politiky monarchie, správy a jurisdikcie Svätej ríše rímskej národa nemeckého (do roku 1806). V roku 1762 Mária Terézia vlastnoručne podpísaným menovacím dekrétom vymenovala štátneho kancelára Wenzela von Kaunitza za hlavného riaditeľa archívu.

Ako kráľovná Uhorska v roku 1756 konštituovala aj kráľovský archív *Archivum Regni*, ktorý až do roku 1785 mal svoje sídlo v Bratislave. O niekoľko rokov neskôr vznikli aj ústredné archívy v Záhrebe (1744), Varšave (1765) a Benátkach (1770).

V roku 1785 bol v Španielsku kráľovským dekrétom zriadený v Seville Archív pre Indiu (*Archivo de Indias*), kde sa sústreďovali písomnosti zo zámořských plavieb a krajín patriacich španielskej korune. V roku 1848 bolo

kráľovským dekrétom zriadené Generálne riaditeľstvo archívov Španielska a zámorských krajín. Archív sústreďoval písomnosti cirkevných inštitúcií postihnutých sekularizáciou. V roku 1861 bol v blízkosti Madridu v Alcatá de Henares zriadený Hlavný ústredný archív, kde sa uložili písomnosti zrušených rytierskych rádov, jezuitov, inkvizičných tribunálov, zrušených kráľovských komôr a rád. V roku 1866 vznikol v Madride na podnet Kráľovskej historickej akadémie Národný historický archív (*Archivo Histórico Nacional*), ktorý sústreďoval cirkevné kláštorné fondy a v roku 1898 prevzal cirkevné fondy aj z Hlavného ústredného archívu z Alcalá de Henares a s počtom viac ako 3000 cirkevných fondov sa stal najväčším archívom svojho druhu na svete. Národný historický archív prevzal od archívu v Alcalá de Henares staršie fondy a ústredný archív sa sústredil na mladšie spisy, čím sa stal vlastne prvým medziarchívom v období, keď tento výraz ešte nikde nepoznali.

Zrod spomenutých archívnych inštitúcií korešpondoval s fenoménom zrodu administratívnych monarchií v Európe. Na ústrednej, ale aj územnej úrovni sa rozšírili a špecializovali úrady, zväčšila sa ich produkcia písomností. Bolo nevyhnutné vypracovať systémy pre ich uloženie, usporiadanie, inventarizáciu a správu novej masy pergamenov a papierov. Postupne sa profesia archivára vnímala ako špecializovaná činnosť, vyžadujúca osobitné poznatky. Napriek postupnému dozrievaniu archívneho systému, archívna veda v pravom slova zmysle sa neobjavila skôr ako v 17. storočí. Až v tomto období stúpol záujem o dejiny ako o vedeckú disciplínu, a to najmä v súvislosti s textovou kritikou, plodom renesancie. Dielo Jeana Mabillona *De Re diplomatica*, zverejnené v roku 1681, je významným medzníkom tohto vývoja. Po diele Baltazára Bonifácia, ktorý ešte roku 1632 napísal prvé známe dielo o správe archívov, sa podobné práce a príručky objavovali aj v Nemecku, Španielsku, Francúzsku a Taliansku. Už v týchto dielach vidieť protirečivé teórie o metódach usporadúvania a inventarizácie.

Na konci 18. storočia sa svet archívov stal svedkom prevratných udalostí v Európe. Vo všetkých krajinách, s výnimkou Anglicka a Ruska, sa Francúzska revolúcia a napoleonské vojny pričínili o rozvrat starých mocenských štruktúr a právnych systémov, čo po Viedenskom kongrese v roku 1815 zmenilo podobu archívov nielen vo Francúzsku (zákony z rokov 1789 – 1796), ale aj v Holandsku, Taliansku, Nemecku a Španielsku.

Francúzsky zákon z 2. júna 1794 bol naozaj revolučný, či už v časovom alebo obsahovom zmysle, keďže po prvý raz proklamoval právo občanov na štúdium archívnych dokumentov. Dovtedy boli archívy prísne uzatvorené, prístupné iba privilegovaným bádateľom pre čisto úradné výskumy. Pod vplyvom Francúzska sa prístup do archívov kvalifikoval ako občianske právo všeobecne uznávané aj v takých konzervatívnych krajinách, ako boli Rakúska monarchia alebo Pruské kráľovstvo.

Ďalší vývoj archívneho systému výrazne poznačil fakt, že registratúry zrušených orgánov starých mocenských štruktúr sa dostali pod správu nových vlád. Keďže ich pôvodcovia zanikli, stratili tieto súbory svoju praktickú stránku. Prevládol ich historický aspekt. To bolo niečo nové, čo v budúcnosti vyvolalo nepredvídané následky.

Postupne sa začali presadzovať teoretické otázky odovzdávania a skartácie dokumentov. Kráľovské inštrukcie pre Kráľovský archív na Sardínii a v Turíne vydané roku 1731 prikazovali vyradiť „nepotrebné písomnosti“. Podobná prax sa uplatňovala aj v iných archívoch, bez akýchkoľvek pravidiel a vedecky nezdôvodnená. Francúzska revolúcia dala zlý príklad a spôsobila obrovské zničenie písomností z „ideologických dôvodov“. Všetky písomnosti dokumentujúce útlak a porobu museli zmiznúť. Výsledok bol smutný, pretože dokumenty historického významu pochádzajúce z kráľovských a stredovekých inštitúcií a katolíckej cirkvi sa v rokoch 1794 – 1796 pálili s kulisou jasajúceho davu.

Transformácia a modernizácia archívov začala v Európe až vtedy, keď spoločnosť pochopila, že archív nie je mŕtvym inštitútom, ale živým organizmom, do ktorého je potrebné prijímať, a to pravidelne, písomnosti živých inštitúcií. Revolučné a vojnové udalosti na prelome 18. a 19. storočia prerušili spojenie medzi živými a mŕtvymi archívmi, takže archívy stratili organické väzby na živú administratívu. O nápravu sa postaral sám Napoleon I. V roku 1808 vydal obežník, ktorým nariadil pravidelné odovzdávanie spisov oddelenia Verejných prác prefektúr do novozaložených archívov departmentov. Vo všetkých európskych krajinách postupne začali odovzdávať písomnosti do archívov. Metodológia odovzdávania a hlavne teoretický problém, ktorý vyvolal pojem „uzavretých“ a „otvorených“ sérií, „fondov“, sa riešil pomaly.

Prevládajúcou koncepciou správy archívov bola osnova historizmu. V niektorých krajinách táto orientácia prežila až do druhej svetovej vojny. Napr.

do španielskeho *Archivo Histórico Nacional*, založeného roku 1866, sa ukladali výlučne dokumenty zaniknutých inštitúcií. Ako už bolo uvedené, archív nepreberal nové prírastky. Anglický *Public Record Office*, po svojom vzniku v roku 1838, nepreberal pravidelne nové dokumenty viacero desaťročí.

Nárast písomností pochádzajúcich z činnosti vládnych a správnych inštitúcií bol veľký a okolo roku 1850 museli všetky európske krajiny riešiť štvoraký problém: organizáciu preberania archívnych dokumentov do archívov, ich hodnotenia, skartácie, ich usporiadania a ich sprístupnenia verejnosti.

S rozvojom postupov preberania archívnych dokumentov do archívov zo živých organizácií, sa Európa rozdelila na dve zóny: na zónu s registračným systémom a na oblasť bez nej. Do prvej skupiny patrilo Nemecko a krajiny strednej a severnej Európy. Registračný systém spočíval v tom, že každá administratívna písomnosť pri svojom vzniku dostala spisovú (ukladaciu) značku, ktorá zodpovedala so spisovým plánom organizácie (v nemeckej archívnej teórii „Aktenplan“). Spisy v rovnakej záležitosti sa fyzicky spájali do fascikla a tie sa ukladali podľa spisového plánu do celku – registratúry. V krajinách, ktoré nepoznali registratúru ako Francúzsko, Belgicko, Holandsko, Veľká Británia, Španielsko, spisy nemali ukkladací znak, takže archívári ich museli sami usporiadať po prijatí do archívu. Teoretická základňa modernej archivistiky sa zrodila v polovici 19. storočia. Týkala sa metód usporiadania, a nie je úplne dopracovaná ani dnes.

Provenienčný princíp alebo princíp *rešpektovania fondu* ako ho pomenovali vo Francúzsku, definoval v roku 1841 francúzsky archívár diplomatik a historik Natalis de Wailly v obežníku ministerstva vnútra nasledovne: je treba zhromaždiť dokumenty podľa fondu t. j. sceliť všetky písomnosti pochádzajúce z činnosti jednej inštitúcie, rodiny, alebo jednotlivca. Dokumenty, ktoré majú len istý neorganický vzťah k inštitúcii, rodine sa nesmú zmiešať s fondom takejto inštitúcie alebo rodiny.

Tento princíp bol čoskoro uznaný za jediný, ktorý je schopný poskytnúť spoľahlivú základňu pre usporadúvanie archívnych fondov. Čoskoro sa doplnil *princípom rešpektovania pôvodného usporiadania* alebo *Strukturprinzip-om*, ako ho nazvali archívári Pruského kráľovského archívu okolo roku 1880. Základné archívne príručky, ktoré ho rozviedli, neboli ale francúzske, či nemecké, ale holandské, talianske a anglické. Do ucelenej archívnej teórie

tento princíp rozpracovali holandskí archivári Samuel Müller, Joham Feith a Robert Fruin vo svojej Príručke pre usporiadanie a popis archívov vydannej v roku 1898, ktorou položili základy moderného archívniectva. Ak by sa postupovalo úplne striktne podľa holandskej archívnej teórie, tak by mal provenienčný princíp rešpektovať pôvod archívnych dokumentov v dvoch ohľadoch: 1) archívny fond by mali tvoriť archívne dokumenty vzniknuté z činnosti jedného určitého pôvodcu; 2) usporiadanie týchto dokumentov v archíve by sa malo zachovať podľa pôvodného usporiadania spisov v registračnom stredisku pôvodcu. Uvedená druhá zásada – označovaná ako registračný princíp bola diskutabilná a na rozdiel od prvej zásady nebola všeobecne prijatá. V tridsiatych rokoch 20. storočia vystúpil napríklad nemecký archivár Adolf Brebbeke s názorom, že archivár v prípade nutnosti, keď spisové písomnosti nie sú usporiadané vôbec alebo nevyhovujúcim spôsobom, môže fond nanovo usporiadať. Uvedený princíp je známy ako voľný provenienčný princíp. Ak archivár usporiada spisy nanovo, robí tak podľa hľadiska, ktoré pokladá za najvhodnejší – buď chronologicky, alebo podľa druhu archívnych dokumentov alebo ich obsahovej príbuznosti, vždy ale prihliada na organizačnú štruktúru inštitúcie, ktorá je ich pôvodcom.

Dnes princípy rešpektovania archívneho fondu a rešpektovania pôvodného usporiadania všeobecne uznávajú archivári tak v Európe, ako aj mimo nej. Nové technológie reprografickej techniky a automatizácie v súčasnej informačnej ére vyvolávajú diskusiu o pojmoch proveniencie a najmä pôvodné usporiadanie a ponechávajú otvorenou otázku, či tieto pojmy zostanú nedotknuté aj v budúcnosti.

3. VÝVOJ ARCHÍVOV V UHORSKU - UHORSKÝ KRÁĽOVSKÝ ARCHÍV A ARCHÍVY ÚSTREDNÝCH KRAJINSKÝCH INŠTITÚCIÍ

Prvé stopy o vzniku kráľovského archívu v Uhorsku sa zachovali už z konca 12. storočia. Zmienky o Kráľovskom archíve sa zachytili pred rokom 1526 ako o súčasne aj ústrednom archíve Uhorského kráľovstva.

Prvá zmienka o existencii kráľovského archívu sa spája s menom kráľa Bela III. a možno ho považovať za súkromný archív. Nachádzali sa v ňom listiny, ktoré dokumentovali jeho kráľovské právne nároky. Písomnosti krajiny uchovával palatín. Za panovania kráľa Ľudovíta sa nachádzal na Vyšehrade, ale roku 1350 bol presťahovaný do Budína, do domu tavernika ako Regale conservatorium. Už v 14. storočí mal archív celokrajinský charakter. Za panovania Mateja Korvína bol opätovne vnímaný ako súkromný archív. Osud archívu po bitke pri Moháči bol nejasný, predpokladá sa, že v dome tavernika bol po vpáde Osmanov zničený. Popri kráľovskom archíve existoval aj archív palatína, ale keďže sa osoba palatína každoročne menila, neboli podmienky na jeho zachovanie a rozvoj.

Starý krajinský archív a jeho obnovenie po roku 1526 sa spája opätovne s palatínom. Krajinský archív bol nesmierne zaujímavý pre uhorské stavy, pretože v ňom boli umiestnené dôležité dokumenty, predovšetkým Zlatá bula z roku 1222. Všetky tieto písomnosti mal ochraňovať a spravovať palatín. V tomto prípade však krajinský archív nemal podobu archívu ako takého, skôr išlo o určitú zbierku archívnych dokumentov krajiny, okrem toho neexistoval ani reálny archivár, ktorý by dokumenty dokázal spracovať.

V roku 1701 sa zrodil reálny záujem zabezpečiť zodpovedajúce budovy pre krajinský archív. Podobná myšlienka sa pozdávala aj Františkovi II. Rákocimu,

ale neuskutočnila sa a k finálnemu a úspešnému zrealizovaniu došlo až v roku 1756 zásluhou palatína Ľudovíta Bašana (Lajos Ernő Batthyány). Krajinský archív získal sídlo v Bratislave v budove Uhorského snemu. Archív stále podliehal palatínovi, prípadne za jeho neprítomnosti zodpovednosť prebral krajinský sudca. Vedením archívu bol poverený Imrich Csintó, medzi jeho úlohy patrilo aj vypracovanie indexov k uchovávaným písomnostiam. V roku 1765 bol Máriou Teréziou na miesto palatína dosadený a aj na post osoby zodpovednej za archív miestodržiteľ Uhorska knieža Albrecht. Krajinský archív bol rozdelený do troch celkov: Archív kráľovstva, Archív palatína a Archív krajinského sudcu. Po roku 1848 zanikli viaceré inštitúcie a ich úrady, ktoré svoje archívy a registratúry odovzdali Krajinskému archívu.

Keď roku 1874 došlo k vytvoreniu nového typu Krajinského archívu, jeho jadrom po materiálovej stránke sa stal starý Krajinský archív z roku 1756 a doplnili ho o dokumenty z archívu Uhorskej a Sedmohradskej kancelárie, Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady, gubernia Sedmohradska, Uhorskej komory, Uhorského súdneho dvora a Sedmipanskej tabule. Krajinský archív sa presťahoval do budovy niekdajšieho kláštora klarisiek, krátky čas bol archív presídlený aj do sedmohradskeho Temešváru, kým sa nasťahoval do priestorov novej budovy Uhorského snemu.

Viac informácií sa zachovalo o pôsobení archívu Uhorskej komory, ktorú zriadil Ferdinand I. v roku 1528, ale z dôvodu tureckej expanzie bola v roku 1531 presťahovaná do Bratislavy spoločne so Spišskou komorou. Bola ústredným úradom všetkých v krajine sa nachádzajúcich hospodárskych a finančných kráľovských úradníkov; spravovala financie, čiastočne aj dane, ktoré snem povolil, korunné a komorné statky, soľný a banský regál, colné veci, poštu a dôchodky z kráľovských miest. Do r.1567 bola Spišská komora pre hornouhorské časti podriadená Uhorskej komore; potom bola samostatným úradom. Jej hlavnou úlohou bol dohľad nad financiami a štátnym rozpočtom. Už v roku 1625 bola vypracovaná prvá archívna pomôcka, archívne písomnosti boli roztriedené do 33 káps a označené rímskymi číslicami. Jedným z prvých oficiálnych archivárov archívu komory bol Adam Rajčáni, ktorý viac ako 48 rokov pracoval pre Uhorskú komoru. Do funkcie archivára bol menovaný v roku 1738 a vykonával ju do roku 1750. Ako archivár a dvorský komorský radca mal prístup k stredovekým listinám, no neslúži mu ku cti, že v záujme vlastného majetkového prospechu

sfaľšoval donačné listiny pre svoj rod. Už v tomto období sa rozlišovalo postavenie archivára a registrátora, ktorý mal na starosti živú registratúru. V roku 1754 poverila Mária Terézia za archivára a riaditeľa archívu Rudolfa Ribiča. Tajomník archívu, jeden kancelista a dvaja registrátori podriadení hlavnému archivárovi. V roku 1756 bol archív komory podriadený predsedovi komory. Materiál sa rozdeľoval do fasciklov a jeden fascikel mohol obsahovať najviac 24 spisov. Význam a postavenie archivárskej profesie narastali, čo sa odrazilo na počte pracovníkov archívu, ktorých v roku 1767 bolo desať a v roku 1771 až sedemnašť. V tomto archíve vznikli dva hlavné súbory archívnych dokumentov: *Neoregistrata acta a Urbaria et Conscriptiones*. Okrem toho boli v zmieňovanom archíve uložené aj dokumenty týkajúce sa zrušených cirkevných rádov za vlády Jozefa II.

Rovnako dôležitú funkciu plnil aj archív Miestodržiteľskej rady, ktorý formálne ako archív nevystupoval, ale reálne ním bol. Jeho funkcia spočívala výlučne v usporadovaní starých spisov, ochrane a správe, prípadne vo vytriedňovaní spisov, ktoré patrili do registratúr alebo fondov iných krajinských úradov. Od roku 1723 mala názov Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada.

V 18. storočí začal proces, ktorý vo vývine uhorských archívov možno považovať za základ súčasných slovenských archívov. Vtedy skrsla myšlienka spracovania zhromaždeného, ale neusporiadaného materiálu v archívoch inštitúcií ústredného krajinského charakteru, ako aj spracovania archívnych pomôcok. Išlo o činnosť archívu Uhorskej kráľovskej komory, Krajinského archívu a Archívu Uhorskej miestodržiteľskej rady. Obdobie 18. storočia uzatvárajú nariadenia Jozefa II. o organizácii a inventarizácii župných archívov a archívov hodnoverných miest a ich vykonanie. Tieto práce, ktoré rátame medzi archívne činnosti, sa v skutočnosti vykonávali z dôvodov ochrany práv pôvodcov a udržiavateľov archívov. Nezávisle na uvedených záujmoch a súbežne s úlohami, objavujú sa vo verejných archívoch aj vedecky mysliaci a konajúci ľudia, ktorí archívny materiál zhromažďujú, triedia ho a hodnotia ako historické pramene, vytvárajú zbierky duplikátov, vydávajú edície archívnych dokumentov a na základe archívnych prameňov plnia historiografické úlohy. 18. storočie v dejinách archívniectva je dobou registrovania.

Tvorba elenchov dosiahla v uvedenom storočí vrchol. Elench je pomôcka, ktorá detailnejšie ako inventár vystihuje obsah každého písomného

dokumentu, rad-radom zaznamenáva spisy, vymenúva významnejšie obsahové prvky dokumentu. V roku 1718 existovali v Uhorsku dva druhy elenchov: *Elenchi particulares* k časovým sériám písomností a *Elenchus generalis* (všeobecný elench), ktorý vznikol na základe partikulárnych elenchov. V roku 1810 sa prestali vypracovávať elenchy a existovali už len indexy. Možno konštatovať, že systém elenchov zodpovedá klasifikácii a systematizácii úradných písomností a že podstatou tohto systému bola vecnosť (vzťah). Registratúra i archívny fond sa člení na fondové oddelenia. V archívoch šľachtických rodov sa nazývali armarium. Písomnosti týchto registratúrnych (fondových) oddelení sa ďalej členia na nižšie registratúrne (fondové) jednotky nazvané pramene. Spisy jedného prameňa sú obsahovo príbuzné. Podľa Georga Norberta Schnabela (1791 – 1856) účelom registratúry bolo bezpečne spravovať spisy v takom poriadku, aby boli vždy k dispozícii užívateľom. Z registratúry sa časom stal archív. Filip Ernest Spiess (1777) tiež anticipoval princíp proveniencie, no nepovažoval archív iba za nástroj ochrany práv majiteľa, ale aj za zdroj informácií pre historikov a iných záujemcov.

Po revolúcii 1848 zanikli viaceré feudálne inštitúcie a ich úrady, ktoré svoje archívy a registratúry odovzdali do Krajinského archívu. Návrh na zriadenie nového typu štátneho archívu z akadémie vied v Budapešti z roku 1867 sa nerealizoval. Iniciátorom tejto myšlienky bol Gustáv Wenzel (1812 – 1891). K vytvoreniu došlo až v roku 1874. Jadrom materiálnej základne nového Krajinského archívu sa stal starý krajinský archív z roku 1756, ktorý bol doplnený o archív uhorskej a sedmohradskej kancelárie, Uhorskej miestodržiteľskej rady, sedmohradskej vlády, Uhorskej kráľovskej komory, uhorského súdneho dvora a Sedmopánskej stolice. Za riaditeľa archívu bol vymenovaný Gyula Pauer. Na sklonku 19. storočia sa rozhodlo aj o výstavbe novej budovy archívu, ktorú slávnostne otvorili v roku 1923 už ako budovu Maďarského krajinského archívu.

Emancipačné úsilie Slovákov ako národa dosiahli svoj vrchol v druhej polovici 19. storočia, s čím súviselo najmä založenie Matice slovenskej v roku 1863. Matica začala ako prvá národná inštitúcia zhromažďovať formou zbierok aj dokumenty k dejinám slovenského národa. Korene matičného archívu siahajú k začiatkom konštituovania Matice slovenskej a k jej zberateľskej činnosti roku 1863. V čase prvého pôsobenia Matice

v rokoch 1863 – 1875 sa archívne dokumenty uchovávali spolu s múzejnými, knižničnými, archeologickými a numizmatickými zbierkami bez špeciálnych archívnych pravidiel. Jej zánik v roku 1875 znamenal výrazné spomalenie rozvoja slovenskej vedy a kultúry do roku 1918. Po zatvorení slovenských gymnázií a po zrušení Matice slovenskej pripadla práve Spolku sv. Vojtecha a Muzeálnej slovenskej spoločnosti zodpovedná rola v národnom hnutí, ktorú plnili za veľmi ťažkých podmienok. Založenie Spolku sv. Vojtecha v roku 1870 a Muzeálnej slovenskej spoločnosti v roku 1893 aspoň čiastočne umožňovalo, predovšetkým formou zbierok historických dokumentov, vytváranie základu neskoršieho Archívu Spolku sv. Vojtecha a Archívu Slovenského národného múzea v Martine ako centra národnej kultúry Slovákov. V jej štruktúrach pôsobil aj kremnický archivár a historik Pavol Križko, ktorý je považovaný za zakladateľa moderného slovenského archívniectva, pretože pri spracovaní archívnych dokumentov zaviedol kritický prístup k ich historickej informačnej hodnote. Muzeálna slovenská spoločnosť už od svojho založenia 24. apríla 1893 plnila aj poslanie slovenskej vedeckovýskumnej inštitúcie, nahrádzala tak zrušenú Maticu slovenskú a nejestvujúcu akadémiu vied. Jej úsilie zbierať a prezentovať vzácne artefakty z minulosti slovenského národa vyústilo v roku 1907 do otvorenia spolkového múzea. Slovenské národné múzeum v Martine sa po vzniku nového štátu postupne stalo centrom vedeckého života, k čomu prispievali aj jeho archívne fondy. Archív patril od počiatku k prvým profesionálnym pracoviskám na Slovensku, kde sa vykonávala systematická archívna činnosť.

4. DEJINY ARCHÍVOV V UHORSKU - STOLIČNÉ ARCHÍVY, ARCHÍVY HODNOVERNÝCH MIEST, PATRIMONIÁLNE ARCHÍVY A MESTSKÉ ARCHÍVY

Stoličné archívy patrili v minulosti tiež k významným archívom na Slovensku. Ich existenciu zaznamenávame už od 16. storočia, hoci ich vývin bol v podstate pomalší v porovnaní s archívami ústredných krajinských úradov, ako aj archívami významných miest, archívami hodnoverných miest a archívami veľkých rodov. Písomná agenda stolice bola v porovnaní s miestnymi archívami jednoduchšia ako v mestách, pretože nebola natoľko rozvetvená a diferencovaná. Zhromaždenia stoličnej šľachty sa konali na rôznych miestach, nakoľko veľa stolic nemalo do konca 18. storočia stále sídlo, takže ani stoličné písomnosti nemali zodpovedajúce priestory. Stoličné dokumenty spravoval župan so svojimi familiármi. K zmene došlo až vtedy, keď sa podžupan stal voleným funkcionárom stolice. Svoj úrad odovzdával spolu so stoličnými písomnosťami. Zákonný článok č. 73 z roku 1723 požadoval, aby si stolice vybudovali vlastnú budovu, v ktorej mal byť stoličný archív a väznica. Zákon však nespresnil, aké priestory má mať stoličný archív, ani neurčil, ako sa majú archívy ukladať a ochraňovať. Týmto otázkam sa nevenoval ani zák. čl. 25 z roku 1729, ktorý prikazoval, aby stoliční funkcionári odovzdávali každoročne všetky stoličné písomnosti do stoličného archívu spolu s elenchami. Povinnosť odovzdať stoličné písomnosti do archívu sa dotýkala aj tých funkcionárov stolice, ktorí ukončili svoje pôsobenie v službách stolice. Kráľovná Uhorská Mária Terézia v služobnej inštrukcii pre županov z 28. 4. 1752 ich poverila kontrolou výkonu ustanovení zákona, predovšetkým usporiadania písomností v stoličných archívoch. Uvedenú

povinnosť zdôraznila aj ďalším nariadením z 21. 11. 1768 a županov žiadala o predloženie písomných správ, v ktorých bolo povinné uviesť stoličné písomnosti z hľadiska ich veku a usporiadanosti, ako aj vypracovať ich súpis.

K najstarším stoličným archívom na Slovensku patrí archív Zvolenskej stolice, ktorej registratúra a archív sa spomínajú v jej kongregačnom protokole z rokov 1506 až 1579 10. marca roku 1530. Tento údaj je unikátny aj z pohľadu celého bývalého Uhorska. Archív spravoval do konca 17. storočia podžupan alebo stoličný notár. V roku 1670 najala stolica jednu miestnosť pre potreby svojho archívu v meštianskom dome v Banskej Bystrici. Ďalším významným archívom je archív Spišskej stolice, ktorý bol prvýkrát zaregistrovaný v roku 1599, keď ho tvorilo dvanásť listín, päť kongregačných protokolov, snemové artikuly a viaceré listy uložené v dvoch debnách. Počiatočné organizačné práce vykonávali rôzni stoliční úradníci. Stoliční notári registrovali spisy v archíve v rokoch 1632, 1636, 1650, 1668. V rokoch 1716 až 1719 získala Spišská stolica meštiansky dom v Levoči, v ktorom sa mali konať generálne kongregácie a mal tam byť umiestnený aj archív.

Prvé organizačné a usporadovacie práce v rámci stoličných archívov sa uskutočnili v druhej polovici 18. storočia a spočívali v rozdelení písomností do štyroch vecných skupín a v ich rámci chronologicky: Publico – politicum, iuridicum, percepturale a nobilitare, príp. ešte intabulatione. Kvôli prudkému administratívne rozvoju po skončení vlády Márie Terézie tieto štyri skupiny už nepostačovali a bola potrebná podrobnejšia klasifikácia stoličných písomností. Uhorská miestodržiteľská rada niekoľko ráz požadovala plnenie nariadenia, predsa ale nie všetky stolice splnili túto úlohu. Príčinou neplnenia úloh bolo azda aj to, že sa postupne upustilo od úprav formou zákonných článkov a prešlo sa iba k príkazom, prostredníctvom Uhorskej miestodržiteľskej rady, čo sa negatívne odrazilo v usporiadaní uhorských stoličných archívov. Stávalo sa i to, že župani neodovzdali spisy do archívu a ak áno, tak bez preberacích protokolov a elenchov.

Jozef II. pokračoval v šľapajach matky Márie Terézie v upevňovaní absolutizmu, k čomu využíval aj archívy. Význam archívov pochopili aj príslušníci uhorských stavov, predovšetkým z hľadiska ochrany svojich práv a slobôd. Za Jozefa II. sa uskutočnilo druhé usporiadanie stoličných písomností. Malo za cieľ vytriediť súdne písomnosti stoličných archívov, čím sa však narušili práce začaté v stoličných archívoch za Márie Terézie. Notár mal na

starosti nielen vedenie zápisníc, ale aj ich archivovanie. Neskôr bola táto funkcia rozšírená o ďalšieho notára, pričom jeden z nich mal na starosti archív. Z notárov, ktorých činnosť bola spojená hlavne so starostlivosťou o stoličný archív, sa neskôr vyprofilovali stoliční archivári.

K pozitívam jozefínskeho usporadúvacieho systému stoličných archívov možno pripočítať snahu o systematizáciu nielen spisového materiálu, ale aj protokolov zo zasadnutí stolíc. V marci 1785 nariadil Jozef II. uplatniť ako spisovú normu systém vypracovaný na základe poznatkov Fejérskej stolice. Týmto nariadením zaviazal stolice, aby poverili správou archívu a spracovaním archívu iba osoby odborne spôsobilé a dozorom nad touto prácou v stolici poveril hlavných notárov. Nariadenie upravilo spisovú manipuláciu v stoličiach, ale neriešilo archívny usporadúvací systém. V podstate až za Jozefa II. sa vžil pojem sídla stolice. Župani stanovili presne, ktorí funkcionári a úradníci stolice sa majú zdržiavať v stoličnom dome. Stoličný dom bol nielen sídlom stoličnej vrchnosti, ale aj sídlom archívu. Týmto nariadením sa definitívne skončilo putovanie stoličného archívu z miesta na miesto, ako aj stará tradícia, podľa ktorej hlavný notár vozil na koči stoličné protokoly a spisy na stoličné zhromaždenia.

Jozef II. vykonal svojimi reformami zmeny, ktoré narušili stavovskú ústavu tým, že prerušili autonómiu stolíc. Zmenil vnútornú štruktúru stolíc, ich organizáciu, aj kancelársku a spisovú manipuláciu. Nariadením Uhorskej miestodržiteľskej rady z 20. 6. 1786 prestali pôsobiť generálne a partikulárne kongregácie, prestala sa používať úvodná formulka stoličných listín „*Nos universitas*“ ako aj voľba stoličných hodnostárov. Súdne záležitosti sa oddelili od verejno-politických. To spôsobilo, že sa museli oddeliť aj spisy. Verejno-politické spisy ostali v archíve stolice a súdne sa mali vyčleniť a odovzdať do archívov dištriktuálnych súdov. V skutočnosti ich odovzdali do archívov podriadených súdov, ktoré spravidla sídlili pod jednou strechou so stoličnou vrchnosťou.

V druhej etape usporadúvania písomností stolíc sa už vyžadovalo striktné aj registrovanie spisov pomocou elenchov a klasifikovanie politických spisov podľa obsahu s vypracovanými indexmi. Jozefínsky stoličný spisový systém sa budoval na stanovených zásadách, ktoré smerovali k jednotnému archívnemu poriadku, najmä v porovnaní s prvým stoličným usporadúvaním. Na požadované množstvo práce nemali stolice dostatok vzdelaného personálu,

najmä jazykovo a archívne vyškolených. To znemožňovalo realizovať plány netrpezlivého panovníka. V roku 1785 preto Jozef II. nariadil, aby boli do stoličného archívu vybraté len osoby, ktoré sú na to odborne spôsobilé. Takto sa presne určili osoby, ktoré sa mohli pohybovať v stoličnom dome, ktorý zároveň určoval sídlo stolice. V stoličných archívoch začali vznikať dva samostatné celky (archívne fondy): Verejnosprávny archív tzv. *Archivum maius* a súdny archív tzv. *Archivum minus*. V stolicích sa začalo používať protokolovanie spisov, čím aj v stolicích vznikali registratúry. Do života stolic vstúpil aj podací denník s rubrikami v nemeckom jazyku. Všetky nové kroky, ktoré bolo potrebné vykonať v rámci stoličných archívov začali byť nezvládnuteľné a neraz vyvolávali nechuť zo strany funkcionárov stolice. Okrem toho tieto úkony bolo potrebné vykonať v lehote troch mesiacov, čo bolo z dôvodu množstva dokumentov nepredstaviteľné. Po smrti Jozefa II. nastal celkový úpadok stoličných archívov v Uhorsku, pretože stoliční funkcionári sa prestali o archívy zaujímať. Po smrti Jozefa II. stolice získali svoju samosprávu. Na druhej strane však v stolicích skončila starostlivosť o archívy. Práce v spisovniach a archívoch stolic sa rozhýbali za Márie Terézie a Jozefa II. Začalo protokolovanie a indexovanie úradných písomností, vykonávali sa triediace, usporadúvacie a súpisové práce. V podstate ešte aj v prvých desaťročiach 19. storočia sa pokračovalo v týchto prácach, ktoré sa začali za Jozefa II. v tzv. treťom usporadúvaní písomností stoličných archívov.

Uvedený systém sa vyvinul na začiatku 19. storočia tak, že sa sformovali tzv. trvalé dokumenty, ktoré dostávali každý rok to isté číslo. V rámci stabilných dokumentov sa spisy ukladali v časovom poradí – tento režim uprednostňoval administratívnu činnosť pred archívnu činnosťou.

Registratúrny systém mal a má vplyv na archívny systém, na tvorbu archívnych fondov a archívnych pomôcok. Uhorská spisová tradícia ovplyvnila aj slovenskú spisovú tradíciu. Jej pozitívom je pomerne prijateľné členenie predarchívneho celku (registratúry) vo vyšších registratúrnych rovinách (registratúra – registratúrne oddelenie, registratúrne pododdelenie, séria či vecná skupina).

Systém kancelárskych pomôcok (podací denník, index) a evidovanie spisov týmito pomôckami zásadne ovplyvnil registratúrny systém na Slovensku. Ukladanie spisov do registratúry v spisovni tvorilo záverečnú fázu

manipulácie so spismi, bol však rozdiel medzi tzv. kancelárskou fázou spisovej manipulácie a registratúrnou fázou.

Manipulácia so spismi v kancelárskej fáze (podateľňa, kancelárie, v ktorých sa spisy vybavovali a výpravňa) sledovala vyslovene administratívne účely, registratúrna fáza manipulácie už smerovala aj k archívnym účelom. Registratúrnym, najmä však archívnym účelom nevyhovovali chronologické a numerické radenia spisov, ktoré boli užitočné v čase ich administratívneho vybavovania, teda v čase ich úradnej aktivity.

Podací denník nebol iba jednoduchou pomocnou knihou, ale aj jedným druhom úradnej písomnosti (diplomatickou kategóriou), t. j. protokolom (knihou zápisov), ktorá súčasne obsahovala údaje k jednotlivým spisom a k ich vydaniu. Podacie denníky evidovali podania v chronologickom poradí a číslovali ich poradovými číslicami. V uhorskom spisovom vývine bolo charakteristické, že po zavedení protokolovania podaní v podacích denníkoch, začali sa vytrácať elenchy, teda základné registratúrne pomôcky.

Inventarizácia archívnych fondov sa stala vedeckou až vtedy, keď sa archívy otvorili vedeckému bádaniu. Niektoré časti archívneho fondu si vyžadovali, aby sa ich obsah regestoval. Regestáre sa však mali vyhotoviť a vydať osobitne. Regestáre sa pôvodne vyhotovovali z iného hľadiska ako inventáre. Inventarizujúci archivár rozhodoval o inventarizácii podľa hľadísk ako pôvodcu fondu, zatiaľ čo spracovateľ regestára prihliadal výslovne na bádateľské požiadavky. V regestári sa mala vyznačiť udalosť, jav opísaný v archívnom dokumente, v inventári vystupoval do popredia ráz úradnej písomnosti. Inventár predstavoval súpis jednotlivých častí archívneho fondu s poukázaním na ich vzťahy a súvislosti s vyznačením ich charakteru, ako aj informáciou o obsahu a so zreteľom na evidenciu.

Najstaršími archívnymi inštitúciami aj na našom území sú nepochybne cirkevné archívy, pretože cirkevné inštitúcie mali vo svojich štruktúrach najväčší počet vzdelancov – znalcov kanonického aj civilného práva a ovládali oficiálny úradný jazyk – latinčinu. Medzi najstaršie archívy preto možno zaradiť archívy hodnoverných miest.

Činnosť hodnoverných miest nadväzuje na prastarú inštitúciu tzv. božích súdov, ktoré majú počiatky už vo veľkomoravskom období a ešte v 13. stor. sa konajú podľa dekrétu kráľa Kolomana (asi z r. 1114) v sídlach biskupstiev

a vo väčších prepoštvách, konkrétne v Bratislava e a v Nitre. O výkonoch božích súdov sa viedli záznamy, čoho svedectvo je napr. varadínsky register. Hodnoverné miesta preberali postupne aj funkciu niekdajších kráľovských súdnych poverencov tzv. pristaldov, ktorých úkony a svedectvá už v 1. desaťročiach 13. stor. pomaly nestačili.

Od začiatku 13. stor. začína budínska, jágerská a ostrihomská kapitula vykonávať určité súdne úkony a vydávať o tom hodnoverné svedectvá. V krátkom čase ponúkli svoje služby verejnosti aj ostatné kapituly a konventy. Podľa svedectva zachovaných listín vykonávali činnosť hodnoverných miest na Slovensku v 13. stor. Nitrianska, Bratislavská a Spišská kapitula a Jasovský, Šahanský a Turčiansky konvent. Až v 14. stor. začínajú pôsobiť ako hodnoverné miesta aj benediktínske konventy v Hronskom Beňadiku a na Zobore.

Postavenie kapitúl a konventov ako hodnoverných miest upevnil kráľ Ondrej II. dekrétom z r. 1231, podľa ktorého svedectvo pristalda o určitom právnom akte nestačilo, ak ho nedoplnilo svedectvo kapituly alebo konventu. A tak začali cirkevné inštitúcie – kapituly a konventy plniť v Uhorsku rovnakú svetskú funkciu, akú vykonávali v iných štátoch verejní notári. Inštitúcia hodnoverných miest sa v Uhorsku rýchlo ujala a rozšírila, že aj menšie kláštory vykonávali uvedené úkony a poskytovali písárske služby šľachte, verejnosti a od 2. pol. 13. stor. aj mestám. Prílišné rozšírenie bolo však na úkor celej činnosti: prestala možnosť kontroly, niektoré konventy začali svoju právomoc zneužívať a vydávali falošné listiny.

Kráľ Ľudovít I. Veľký zákonom z roku 1351 zakázal menším konventom vykonávať takúto činnosť, vykonal revíziu pečatí, a následne určil, že hodnovernými miestami môžu byť na území Slovenska iba tieto inštitúcie: Bratislavská kapitula s pôsobnosťou pre územie súčasného západného Slovenska a severozápadného Maďarska, Nitrianska kapitula s pôsobnosťou v časti západného Slovenska a na strednom Slovensku a Spišská kapitula pre severné a východné Slovensko. Dopĺňať ich mali konventy v Hronskom Svätom Beňadiku (západné, stredné a južné Slovensko), na Zobore pri Nitre (západné Slovensko), v Jasove (východné a juhovýchodné Slovensko a severné Maďarsko), v Lelesi (východné Slovensko a východné Maďarsko), v Kláštore pod Znievom (stredné a severné Slovensko) a v Šahách (južné Slovensko). Okrem týchto miest činnosť na území Slovenska vyvíjali

i hodnoverné miesta sídliace na území dnešného Maďarska – ostrihomská, budínska a stoličnobelehradská kapitula.

V 1. polovici 16. storočia mnohé konventy v dôsledku tureckej okupácie upadali a boli nútené svoju činnosť prerušiť. K jej obnoveniu dochádzalo v priebehu 18. storočia. Po zrušení rehole jezuitov v roku 1773 zanikol turčiansky konvent v Kláštore pod Znievom a vierohodné miesto bolo preložené do Banskobystrickej kapituly, ktorá až do roku 1802 vydávala listiny pod menom pôvodného hodnoverného miesta.

Organizácia kancelárií hodnoverných miest bola veľmi jednoduchá. Pri kapitulách tvorili jeho personál kanonici, lektor, kustód a notár, vo väčších kanceláriách aj pisár. Za vydanie listín zodpovedal lektor, kustód opatroval pečatidlo a bol správcom archívu. Jeho povinnosťou následne bolo vyhľadať na požiadanie stránky alebo prostredníctvom kráľovského nariadenia potrebné písomnosti. Pri konventoch kanceláriu viedli prior a kustód. Počas úradného konania museli byť prítomní všetci členovia kancelárie, pričom notár alebo pisár zaznamenával všetky výpovede. Potom vyhotovil koncepty listín, ktoré najprv museli prečítať všetci prítomní a až potom mohla byť príslušná listina vyhotovená ako čistopis. Právoplatnou sa stala až po opätovnom prečítaní a podpise aspoň troch členov kancelárie a spečatení.

Archívy hodnoverných miest boli spravidla uložené v sakristii kapitulných či konventných chrámov. Okrem samotného vydávania listín kancelárie viedli i protokoly o vydaných písomnostiach. Archív hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly sa pôvodne nachádzal v sakristii, neskôr nad kaplnkou kanonikov vedľa veže Dómu sv. Martina. Písomnosti tam uložené sa zachovali usporiadané podľa poriadku zavedeného v druhej polovici 18. storočia. Písomnosti boli poviazané do fasciklov, ktoré boli uložené v kapsách. Archív zmieneného hodnoverného miesta obsahoval 88 úradných kníh, 931 fasciklov listín a aktového materiálu, ktorý bol pôvodne uložený v 77 kapsách, čo predstavovalo 147 kartónov. Dokumenty možno časovo vymedziť rokmi 1240 – 1866. Osobitnú hodnotu z hľadiska archívnej teórie majú napríklad práce Petra Korompaja, ktorý v rokoch 1656 – 1657 po prvý raz usporiadal písomnosti súkromného archívu Bratislavskej kapituly. To platí aj o výkonoch Juraja Vitališa – obaja v roku 1699 vytvorili indexy k autentickým protokolom Hodnoverného miesta Bratislavskej kapituly

a aj o práci jeho pokračovateľa v rokoch 1712 – 1716 Jána Timóna. Usporiadúvacie, evidenčné práce v Spišskej kapitule vykonal a registár listín 13 spišských miest zverejnil v rokoch 1636 – 1650 Cyril Jarošek.

Archívy hodnoverných miest obsahujú veľmi cenný a bohatý písomný materiál k dejinám Slovenska. Existencia a činnosť hodnoverných miest mala, napriek svojmu pôsobeniu pri kapitulách a konventoch, výsostne svetskú a občiansku náplň práce. Hodnoverné miesta boli zvláštnosťou stredovekého Uhorska a nemali obdobu v žiadnom inom európskom štáte. Kapituly vykonávali činnosť hodnoverných miest až do zániku tejto inštitúcie zákonom o kráľovských verejných notárstvách z roku 1874. Na Slovensku sú archívy hodnoverných miest uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, okrem archívu hodnoverného miesta Nitrianskej a Spišskej kapituly, ktoré sú na pôvodných miestach. Archívy Zoborského a Šahanského konventu sa do súčasnosti nezachovali.

Archívne fondy rodov a panstiev siahajú na Slovensku (a Uhorsku vo všeobecnosti) spravidla do 13. storočia, keď vzrástla a upevnila sa diplomatická prax, sformovala sa spisomňujúca inštitúcia pri kráľovskom dvore a to najmä so stále viac sa upevňujúcou funkciou listiny ako významného písomného prostriedku osobitnej právnej sily a dôkaznosti v Uhorsku. Základom vzniku podstatnej časti rodových archívov bola prvá donačná listina na šľachtický titul a príslušné rodové majetky. Za donačnou listinou nasledovali introdukčné a štatučné listiny o uvedení do držby donáciami udelených majetkov a iné majetkovoprávne listiny dokumentujúce majetkovoprávne pokonania. Od 15. storočia popri tradičných listinách vzrastá v rodových archívoch aj počet mandátov, no najmä verejno-administratívnej, hospodársko-správnej, ale aj súkromnej korešpondencie.

Prvé podrobnejšie správy o uložení, opatere a ochrane rodových archívov poznáme zo 14. a 15. storočia v podobe zachovaných súpisov i registrov majetkovoprávných listín rodu. Stredoveké rodové archívy boli uložené zväčša v truhliciach na hradoch majiteľov. Príslušníci nižšej šľachty si v mnohých prípadoch uschovávali svoje hodnotné dokumenty v archívoch hodnoverných miest, v sakristiách farských kostolov, neskôr v stoličných archívoch alebo v archívoch vyššej šľachty. Spôsob ukladania a opatery písomností archívov v mobilných truhliciach, či debnách, košoch, prípadne i v kapsách sa zachoval aj 16. a 17. storočí

Už od polovice 16. storočia možno pozorovať u významných a bohatých šľachtických rodov zriaďovanie osobitných administratívnych orgánov pre riadenie hospodárstva na panstvách. V 17. storočí si väčšie a významnejšie rody začali zriaďovať kancelárie na vybavovanie svojej súkromnej agendy. V 17. storočí sa na stálych zemepanských dvoroch vyvinula hierarchia personálu, ktorý spravoval majetky zemepána. Pozostalosť všetkých odvetví správy jednotlivého panstva ako administratívneho celku, nezávisle na tom, či sa týkalo verejnej správy, alebo súkromného hospodárenia vrchnosti vytvorila patrimoniálny archív.

V 16. a 17. storočí sa rozlišovalo spracúvanie archívnych fondov, t. j. archívov od spracúvania registratúr. Výskumy o vývoji a ochrane patrimoniálnych archívov uvádzajú, že prvé údaje o uložení, ochrane a správe rodových archívov poznáme už zo 14. a 15. storočia. V 17. a 18. storočí sa už vypracovávali inventáre, registre a súpisy v archívoch vyššej šľachty. Ako príklad možno uviesť, že Imrich Turzo v r. 1617, syn palatína Juraja Turzu, usporiadal rodový archív na hrade Lietava tak, aby sa do jedného vreca dostali písomnosti vzťahujúce sa k jednej záležitosti, predmetu alebo majetku. Inventár odzrkadľoval stav usporiadania archívu systémom vriec (capsa). Od 18. storočia možno pozorovať úsilie jednotlivých šľachtických rodov a ich majetkových správ získať evidenciu majetkovoprávných písomností týkajúcich sa príslušných rodov a ich majetkov z archívov hodnoverných miest, prípadne v archívoch verejných administratívnych inštitúcií, akými bola napríklad Uhorská kráľovská komora.

Z prvej polovice 18. storočia poznáme usporiadanie viacerých rodových archívov s vyhotovenými elenchami. Prvý veľmi konkrétny doklad na systematické usporiadanie a presné evidenčné podchytenie písomností rodového archívu je z roku 1708 u rodu Rakovských z Rakova, podľa ktorého Alexej Rakovský usporiadal a v elenche podchytil písomnosti svojho rodu pred jeho rozčlenením na línie a vetvy. Avšak doba, keď sa takéto usporiadanie rozšírilo najviac, je až druhá polovica 18. a prvá polovica 19. storočia. Základy dodnes rešpektovaného usporiadania v rodovom archíve napr. Erdődyovcov vytvoril Jozef Nižniansky, v archíve Ilešháziocov Jozef Kerekeš, v rodových archívoch Révayovcov, Benických a mnohých iných rodín z Turca a Liptova usporiadanie a elenchy vytvoril archivár Ladislav Matiašovský. V rodovom archíve Pálfiocov podobne pracoval

Štefan Vician. Komplex rodových archívov Zayovcov usporiadal Jozef Zorkovský a Ladislav Krasnec a Ľudovít Balog. Mnohé šľachtické rodové archívy na konci 18. storočia a na začiatku 19. storočia usporiadali samotní príslušníci týchto rodov. Stalo sa tak sa v rodových archívoch Kubíniovcov, Kostolániovcov, Oponických a už spomenutých Rakovských.

Mestá, najmä slobodné kráľovské mestá, sú ďalšími inštitúciami, ktoré si starostlivo opatrovali privilégia, ktorými boli medzi ne povýšené, preto už v období stredoveku venovali pozornosť uloženiu privilégií a iných vzácných stredovekých dokumentov do svojich archívov. Z mestských archívov sme venovali pozornosť tým, ktoré majú najstaršie privilégia a iné vzácne stredoveké listiny a dokumenty a síce mestským archívom v Bratislave, Košiciach, Kremnici, Bardejove a Trnave.

Ako jeden z mála mestských archívov v stredoeurópskom priestore má Archív mesta Bratislavy zachované rozsiahle celky dokumentov z činnosti magistrátu, počnúc listinami, cez mestské knihy, ktoré sú najcennejším a najpodrobnejším prameňom pre poznanie mestského života od stredoveku až do dnešných čias. V roku 1750 mesto vytvorilo mestský archív, ktorému určilo osobitnú miestnosť a rozhodlo sa menovať aj samostatného archívára, ktorým sa stal dlhoročný zamestnanec mestskej kancelárie Juraj Benčík. Vtedy boli dokumenty preložené z káps do ladúl. Benčík sa neskôr stal aj senátorom, a tým vznikla tradícia, podľa ktorej zodpovedným za archív bol vždy jeden zo senátorov. V roku 1787 bol menovaný samostatný registrátor, ktorý mal na starosti ukladanie nových dokumentov a ich zapisovanie do registra. Problém s usporiadaním tzv. starých spisov pretrvával, a to aj napriek tomu, že v roku 1800 boli menovaní hneď dvaja archívári. Tí mali o svojej činnosti podávať správu nielen mestskej rade, ale aj Uhorskej komore. Ale ani ich činnosť nepriniesla žiadany efekt. Obaja archívári boli zamestnaní aj inými činnosťami, keďže jeden bol senátorom a druhý podnotárom. Okrem toho sa museli zúčastňovať i registrácie nových dokumentov, ktorých počet dramaticky stúpal. Na činnosť v archíve si mohli vyčleniť len čas mimo pracovnej doby. Tento stav trval aj napriek záujmu o reformu archívu zo strany miestnych volených mešťanov až do roku 1839. Prvá pomôcka, uľahčujúca orientáciu v mestskej registratúre a neskôr archíve, sa začala podľa datovania viesť v roku 1722, aj keď sa dá predpokladať, že zoznamy existovali už skôr. Podľa nej bolo v registratúre

uložených 32 káps a niekoľko škatúl dokumentov. V roku 1823 sa obrátil Jakub Gürth na mesto so žiadosťou o prijatie do mestských služieb na miesto praktikanta. Mestská rada súhlasila a od septembra 1832 bol menovaný na pozíciu diurnistu. Do pozície archívára nastúpil 9. novembra 1839, ale nie zásluhou mestskej rady, ale menoval ho gróf Karol Zichy. Na pozíciu archívára zostal až do konca svojho života.

V bratislavskom mestskom archíve sa nachádzajú stredoveké listinné a listové písomnosti, čo tvorí spolu 6584 jednotlivín. Novoveký listinný a listový materiál od roku 1551 až do 20. storočia obsahuje viac ako 20 000 kusov. Magistrátne protokoly tvoria unikátny rad zápisníc, ktoré zaznamenávajú priebeh zasadnutí mestskej rady z rokov 1402 až 1945. Jedinečným zdrojom informácií o hospodárskych dejinách mesta je súbor 530 komorných kníh z rokov 1434 až 1850. Ďalšími sú knihy trestného súdnictva z rokov 1435 až 1836, pozemkové knihy z obdobia rokov 1439 až 1850, či protokoly testamentov zachytávajúce obdobie rokov 1427 až 1875. Istou vzácnosťou archívu je jeho špecializovaná, v minulosti známa ako regionálna, knižnica. Jej fond obsahuje približne 90 tisíc zväzkov. Najcennejšou časťou knižnice je zbierka inkunábul. V zbierke sa nachádza aj Schedelova Kronika sveta alebo tiež Norimberská kronika (Hartmann Schedel – nemecký lekár a humanista) z roku 1493 s nádhernými drevorytmami európskych miest, ale aj jeden unikát, prvá a jediná známa prvotlač z územia Slovenska. Knižnica vlastní väčší počet knižných produktov najslávnejších európskych tlačiarní 16. a 17. storočia, medzi nimi aj vzácne trnavské, levočské a bardejovské tlače z uplynulých stáročí.

Dejiny košického mestského archívu sú úzko späté s činnosťou mestskej kancelárie, preto aj základ najstarších písomností tvoria listiny, listy, knihy a spisy, ktoré vznikli v kancelárii mesta, alebo ktoré mesto dostalo. Právo zapisovať a zabezpečovať písomný styk mesta, zapisovať do mestských kníh a starostlivosť o archív bola v stredoveku zverená notárom. Archív mesta Košice bol domácim archívom slúžiacim predovšetkým potrebám mesta. Z najstaršieho obdobia sa preto zachovali najmä dokumenty, ktoré mali preukazovať výsady a práva mešťanov Košíc a predstavujú len časť pôvodného písomného materiálu. Ostatné písomnosti, nepotrebné k bežnej práci, vyňali a odložili, preto sa časom aj stratili.

Prvé usporiadanie a triedenie archívneho materiálu sa pripisuje Jánovi Scheutzlichovi v rokoch 1503 – 1512. Zameral sa pri tom na potreby

právnych vzťahov mesta. K usporiadaným dokumentom spísal elench, ktorý nazval „Zoznam práv a výsad mesta Košíc“, kde zaznamenal každú listinu červenou signatúrou, krátkym výstižným regestom a rokom vydania. Materiál usporiadal tematicko-chronologicky do 43 skupín podľa vecného princípu. Ján Scheutzlich, ktorý bol pôvodne notárom, neskôr konzulom a napokon richtárom, svojím elenchom zaviedol poriadok do listín, na ktoré sa ako notár potreboval odvolávať či už na kráľovskom dvore, pri jednaní s občanmi, či pri sporoch s kupcami.

Iniciátorom ďalšieho usporiadania v rokoch 1756 – 1829 bol samotný magistrát. Nakoľko predchádzajúce usporiadanie rozrastajúcej sa písomnej agendy už nepostačovalo, magistrát mesta po voľbách roku 1738 poveril inventarizáciou veľkého množstva písomnosti dvoch kancelistov: Jána Polyákiho a Františka Antona Schwardzenbacha. F. A. Schwardzenbach vybudoval projekt plánovitého usporiadania Archívu mesta Košice, ktoré je dodnes platné. Jeho prácu dokumentujú dva diely inventára nazvaného *Archív slobodného kráľovského mesta Košíc, metropoly Horného Uhorska. Tabularium I.* obsahuje zápisy o najcennejšej časti archívu zvanéj tajný archív – *Archivum secretum*. *Tabularium II.* má dve časti. Časť „A“ obsahuje záznamy z rokov 1256 – 1700. Časť „B“ obsahuje ročníky 1701 – 1737 a dodatky z r. 1319 – 1737. Inventár obsahoval aj indexy. F. A. Schwardzenbach usporiadal archív na základe pertinenčného – vzťahového princípu v chronologickom poradí. Oproti Scheutzlichovi, vzhľadom na väčšie množstvo písomností, rozdelil hlavné skupiny do podskupín, pričom heslo nemala hlavná skupina, len podskupiny. Predčasná smrť 8. augusta 1764 mu nedovolila prácu dokončiť. Uvedený inventár archív sa používal vyše 200 rokov.

Po vzore Schwardzenbacha, po jeho smrti, v prácach na inventarizácii pokračoval notár a senátor Jozef Schram. Jeho inventár *Tabularium III.*, nazývaný tiež *Supplementum Schramianum*, obsahuje nájdené dokumenty z rokov 1326 – 1734. Schram vyhotovil aj sedemzväzkový index k aktám registratúry. Jeho spolupracovník Ondrej Hudák ďalej spracoval 34 ročníkov indexov. Archívne pomôcky vypracované týmito archívarmi vysoko prevyšovali svojou úrovňou požiadavky doby a slúžia dodnes. Utriedili a sprístupnili archívne dokumenty veľkej historickej hodnoty a podali o nich základnú orientačnú informáciu. Pokračovaním Tabulária je Registratúra mestskej rady od r. 1738. Archív mesta Košice ako jediný má zachovanú kompletnú

registratúru magistrátu až do dnešných čias. Zbierky iba doplňujú archívny materiál vytvorený organickou činnosťou samosprávy. Archív od roku 1834 prechádzal z rúk jedného notára k druhému bez toho, aby bol úradne odovzdávaný. Vtedajší tribún ľudu Ján Kloczko apeloval na magistrát tým, že poklady každého mesta sú uložené v archívoch, preto je nutné sa o archív starať a zriadiť stále úradnícke miesto. Jeho návrh mestská rada prijala. Od r. 1846 možno hovoriť už o samostatnom archívnom úrade. Novozriadený úrad mestu nahradzoval nielen dnešný archív, ale aj podateľňu a spisovňu, čo bolo na škodu vecí. Archivár sa musel starať aj o muzeálne predmety a knihy. Priestorové vybavenie archívu nezodpovedalo požiadavkám až do doby, kým samotný mešťanosta Teodor Münster nezobral záležitosť archívu do svojich rúk a v lete roku 1881 vytvoril „Výbor pre usporiadanie záležitosti archívu“, ktorý uložil vtedajšiemu archivárovi Lukačičovi presťahovať archív z Historickej radnice a previesť rozsiahle stavebné úpravy. Od r. 1881 bol archív vybavený aj priestorovo, aj personálne.

Počas 2. svetovej vojny boli najcennejšie dokumenty Archívu mesta Košice zabalené a evakuované do Maďarska do obce Erdőbénye pri Encsi. Síce v neporiadku, ale predsa sa archívny materiál vrátil späť. Jedine originály listín týkajúcich sa pôsobenia dominikánov v Košiciach boli vtedajším historikom rádu Mátyásom Fehérom odnesené do Ríma. Dnes sú deponované v Ústrednom archíve Rádu kazateľov – dominikánov v Ríme na Aventíne. Napriek tomu, že provenienčne patria do Archívu mesta Košice, kde boli aj inventarizované, neboli dodnes vrátené.

Aj existencia mestského archívu v Bardejove rovnako siaha do stredoveku. S narastajúcim významom mesta priamo úmerne narastalo aj množstvo písomností, ktoré si vyžadovali dobrú orientáciu a preto už koncom 15. storočia mestský pisár na dorzálnu stranu listu alebo listiny, uviedol stručné poznámky o obsahu písomnosti, t. j. krátky regest. Pri spätnom vyhľadávaní už pisár nemusel čítať celý obsah písomnosti, pretože regest mu poskytol dostatok potrebných informácií. Mestská rada si veľmi úzkostlivo strážila najmä privilégia, ktoré potrebovala na dokazovanie mestských práv a výsad. V roku 1487 vyčlenila pre ich úschovu kaplnku sv. Barbory v kostole sv. Egídia. Po ukončení výstavby radnice v roku 1511 boli privilégia a ďalšie písomnosti uložené v osobitnej miestnosti nachádzajúcej sa vedľa radnej siene a v špeciálnej skrini vyhotovenej pre archívne účely.

Mestskému archívu sa vyhýbali obdobia vojen. Prvé známe usporiadanie dokumentov sa zrealizovalo v roku 1835, keď mestský notár Štefan Fábry v spolupráci s lekárnikom Emanuelom Krinnerom rozdelili spisový materiál na dve veľké skupiny a to privilégia a missiles. V rámci týchto skupín boli archívne uložené dokumenty chronologicko-numerickej systémom. Mestské knihy usporiadali osobitným spôsobom. Keď v roku 1906 usporiadalo Župné múzeum v Bardejove výstavu, bolo na nej prezentovaných okolo 400 archívnych dokumentov, čím sa do istej miery narušil úložný systém v archíve. Vtedajší mešťanosta Alojz Rhódy, ktorý bol aj správcom archívu, si uvedomil, že spôsob usporiadania archívnych dokumentov je neprehľadný a nevyhovuje potrebám bádateľov. Z týchto dôvodov sa obrátil na Ministerstvo vnútra s prosbou, aby vzácne archívne dokumenty bardejovského archívu boli znova usporiadané pod odborným dohľadom Krajinského archívu v Budapešti. Na základe tejto žiadosti prišiel do Bardejova v roku 1907 Dr. Béla Iványi, ktorý za 128 dní pobytu usporiadal viac ako 6000 kusov listín, listov a kníh. Použil vtedy obľúbený chronologicko-numerickej systém. Každá jednotlivina bola uložená v samostatnej obálke, označená signatúrou, stručným registrom i formálnymi náležitosťami. Pri práci mu pomáhal Dr. Anton Vass, gymnaziálny profesor a študenti miestneho gymnázia Elemír Gallé a František Absolon. Výsledkom uvedenej veľmi zásluhnej práce bol inventár archívnych dokumentov za obdobie rokov 1319 – 1500, ktorý vyšiel knižne v roku 1910 v Budapešti.

Druhá časť inventára za roky 1501 – 1526 zostala v rukopise. Takto usporiadané stredoveké archívne dokumenty boli uložené v špeciálnych archívnych skriniach, a umiestnili ich vo vyhradenej miestnosti mestského úradu. Správu nad archívom prevzal dňa 27. novembra 1907 mešťanosta mesta Alojz Rhódy. Od roku 1912 spravoval archív Gejza Žebrácky, rímskokatolícky farár a pápežský prelát, zároveň správca múzea a neskôr mešťanosta mesta. Po vypuknutí 1. svetovej vojny a po úspešnej ofenzíve ruských vojsk, keď armáda generála Alexeja Brusilova postupovala k Bardejovu, sa usporiadaná časť archívu evakovala do Budapešti. Zložitá politická situácia po skončení vojny a po vzniku Československej republiky spôsobila, že maďarská strana nebola ochotná vrátiť archívne dokumenty. Až po mnohých intervenciách Gejzu Žebráckeho boli začiatkom 20. rokov stredoveké dokumenty do Bardejova vrátené.

Medzi mestá s najstarším mestským privilegiom patrí Trnava, z čoho vyplýva, že mestský archív nadväzuje na tradíciu archívu slobodného kráľovského mesta Trnavy. Jeho základy položil v roku 1238 uhorský kráľ Belo IV. udelením prvých mestských výsad, ktoré boli ďalšími panovníkmi potvrdzované a rozširované. Starostlivo uschované listiny tvorili základ mestského archívu, neskôr ich doplnili úradné knihy, spisy a korešpondencia. V dokumentoch sa sporadicky objavujú zmienky a žiadosti o predloženie privilegia a iných dokumentov už z druhej polovice 15. storočia, no najstaršou známou zmienkou o umiestnení archívu je záznam v knihe príjmov a výdavkov mesta z 21. mája 1556. Podľa zápisu zhotovil nemecký zámočník Jakub železné oknice na tri okná miestnosti radnice, v ktorej boli uložené mestské privilegia, za čo mu bola vyplatená suma 2 zlaté a 28 denárov. Mestský archív sa spomína v súvislosti s udalosťami v roku 1683, keď ho vyplienili kuruci Imricha Tököliho. Záznam v zápisniciestskej rady obsahuje zmienku o zničení väčšieho množstva písomností, odcudzení niekoľkých pečatidiel a odtrhnutí zlatej pečate z privilegia Bela IV. V roku 1698 uskutočnila ostrihomská kapitula na požiadanie mesta revíziu archívu. Jej cieľom bolo určenie rozsahu škôd na dokumentoch, ktoré boli nevyhnutné pre riadenie a chod mesta. Funkcia registrátora sa v Trnave objavuje v polovici 18. storočia.

Podľa súpisu mestských úradníkov bol prvým registrátorom v rokoch 1750 – 1755 Ján Bublvič. Jeho úlohou bola evidencia a usporadúvanie písomností, ktoré do archívu prichádzali z produkcie mesta. V tejto činnosti pokračovali jeho nástupcovia Jozef Hennel, Jozef Hoberajter, Stanislav Imrikovič, Anton Zubánsky a Žigmund Hennel. Väčšinou však šlo o členov mestskej rady, ktorí úlohu registrátora vykonávali až v druhom rade a usporadúvaní archívu sa zvlášť nevenovali. Až Ignác Hlinický, pôsobiaci vo funkcii v rokoch 1798 – 1807, vytvoril 594-stranový súpis najdôležitejších listín a spisov v archíve mesta. Po Jánovi Klaarovi, dovtedajšom mestskom kapitánovi, nastúpil na miesto registrátora v roku 1811 Matej Urséni. Usporiadal viacero dovtedy prehliadaných oddelení mestského archívu, najmä spisy deputácií a komisií mestskej rady (*Deputationalia*) a spisy mestskej súdnej stolice (*Processualia*). Vypracoval k nim rozsiahle latinské elenchy, ktoré je možné dodnes využívať. Venoval sa aj usporadúvaní testamentov, listov adresovaných mestu, spisov o gréckych kupcoch, židoch, evanjelikoch a kalvínoch a ďalších časti archívu. Počas jeho pôsobenia sa názov jeho pozície postupne zmenil na

registrátora archívu, niekedy bol označovaný už aj ako archivár. Od roku 1822 viedol súpisy zamestnancov magistrátu, do ktorých spätne doplnil mená dovedy prehladaných registrátorov. Po smrti Mateja Urséniho v roku 1849 dokončil jeho rozpracované diela Jozef Zima, ktorý predtým pôsobil ako pisár v mestskej kancelárii. V 50. a 60. rokoch 19. storočia boli časti archívu postupne presúvané do veže chrámu sv. Mikuláša, hlavná časť archívu však bola uložená na druhom poschodí radnice. Ďalšími správcami archívu boli Pavol Vadovič, Ján Rišňovský, Ján Tormáši a Ľudovít Francisci. Usporadúvaníu archívu sa v rokoch 1909 – 1910 venoval z poverenia mesta až Elemír Borecký, nevytvoril však žiadnu pomôcku.

Počiatky mestského archívu v Kremnici sa spájajú s vydaním mestského práva uhorským kráľom Karolom I. Róbertom z Anjou zo 17. novembra 1328. Ide o prvý písomný dokument, určujúci faktor vlastnej administratívnej správy a tvorby písomností. Hospodársky a politický význam Kremnice sa náležite odrazil aj v rozsiahlom písomnom styku a v zriadení mestskej kancelárie rokom 1331. Mestskú registratúru v tvorbe listov, listín už v roku 1342 spravoval notár *Syfrid*, ktorý sa staral aj o mestský archív. Bol to základ formovania najstaršieho súboru písomností v jeden celok a vzniku najcennejšieho kultúrno-historického archívneho fondu *Magistrátu mesta Kremnica*. Pomocníka pisára zaznamenali až od roku 1426. Zachované pramene dosvedčujú, že sa kládol dôraz na úschovu písomností, čo vyjadruje konštatovanie v kuriálnom protokole z roku 1656 a pre ktorý aj tento archív do dejinného vývoja zaraďujeme: „*Dobre zriadený archív je dušou mesta*“. Pritom údajne najcennejšie výsady a dôležité pokladničné záznamy i s pečatidlom opatroval richtár v truhlici. O tom, že kremnický archív patril medzi najbohatšie mestské archívy popri mestských archívoch v Bardejove, Košiciach a Bratislave, svedčia dochované archívne pomôcky inventár privilegiálnych listín z roku 1572, registre – repertóriá a indexy z 18. až 20. storočia. Kremnický archív zasiahol 2. augusta 1560 veľký požiar, keď zhorela časť najstarších dokumentov. V roku 1738 mesto odkúpilo meštiansky dom, v ktorom zriadilo novú radnicu a postupne sa tam v roku 1759 sústredil aj mestský archív. V roku 1889 Pavol Križko sám presťahoval celý kremnický archív zo starej radnice na nové miesto, kde archív pôsobil takmer sto rokov.

5. ARCHÍVY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1918 - 1945

Slovensko v minulosti nebolo štátom, ani osobitným administratívnym subjektom Uhorského štátu. Preto sa o jeho ústrednom archíve do roku 1918 nedalo hovoriť, hoci v posledných rokoch monarchie boli plány zriadiť regionálne archívy pri novoutvorených univerzitách v Uhorsku (Alžbetínska univerzita v Bratislave) pod vedením profesora pomocných vied historických.

Českí historici a archivári neboli jednotní, v roku 1918 videli uzavretú minulosť a všetky písomnosti z úradnej činnosti kancelárií a úradov pokladali za historicky ukončený materiál. Československo uzavrelo s Rakúskom 18. mája 1920 tzv. Pražskú archívnu zmluvu. Odvolávala sa na Saint-germanskú mierovú zmluvu, československá strana získala niekoľko archívnych súborov týkajúcich sa aj Slovenska. Predpokladala, že podobná zmluva sa uzatvorí aj s maďarskou stranou. Župné archívy na Slovensku boli Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska vyzvané na súpis archívnych dokumentov, ktoré boli po prevrate v roku 1918 odvlčené a ktoré ako živé registratúry boli ešte potrebné na vybavovanie bežnej agendy. Najznámejším príkladom sa stal Turčiansky register z roku 1391, ktorý si vzal so sebou archivár Turčianskej župy pri úteku z Martina do Maďarska. Koordinátorom za československú stranu bol Václav Chaloupecký. Rokovania sa realizovali počas rokov 1921 a 1922. Maďarská strana bola ochotná vydať iba živé registratúry a čo sa týkalo archívnych dokumentov len tie, ktoré boli odvlčené po roku 1868. Na základe článku 75 sa realizovala len výmena živých registratúr a to v roku 1927. Vrátilo sa iba niekoľko jednotlivín, v zásade ale ostali československé požiadavky týkajúce sa slovenských archívnych dokumentov nevypočuté.

Na druhej strane bolo Slovensko krajinou s bohatými regionálnymi archívami, ktoré v tom čase a podľa vtedajších predstáv mohli tvoriť jadro ústredného archívu. Vyjadroval sa o nich roku 1921 aj Václav Chaloupecký, docent československých dejín Univerzity Komenského a od roku 1919 aj štátny inšpektor archívov a knižníc pre Slovensko. V novinovej stati *Archívy na Slovensku a ich organizácia* konštatoval, že je málo krajín, ktoré by mohli vykázať také množstvo, bohatstvo archívneho materiálu, ako Slovensko. Slovensko podľa neho nezažilo v takej miere zničujúce údery veľkých udalostí ako boli husitské vojny a reformácia a rekatolizácia. Turecký nápor sa ho týkal zväčša len v pohraničných krajoch. Konštatoval, že slovenské archívy sú ale pre bádatelä nepoužiteľné, lebo boli v zlom stave. V článku podotkol, že na Slovensku nebolo archívu ako inštitúcie a nebolo ani ústavu, ktorý by prevzal archívne fondy z Pešti, pririeknuté Trianonskou zmluvou československému štátu.

Na základe Zákona o zriadení samostatného česko-slovenského štátu všetky dovtedajšie rakúske a uhorské zákony a nariadenia ostali v platnosti a tiež všetky štátne, krajinské a župné úrady úradovali podľa dovtedy platných nariadení a zákonov. Takto mohol nový štát fungovať bez prerušenia, aj čo sa týkalo fungovania archívov.

Už za čias Uhorska existoval štátny archívny inšpektor a Slovensko z Uhorska zdedilo aj sieť verejných a súkromných archívov. S archívami a s ich správou to však nebolo celkom jednoduché. Problém nastal v otázke personálneho zabezpečenia archívov. Podpísala sa na tom rozsiahla maďarizácia a po vzniku nového štátu sa veľa funkcionárov, ale aj nižších úradníkov presťahovalo do Maďarska. Okrem toho sa navyše stabilizácia pomerov na slovenskom území oddialila z dôvodu vpádu bolševickej armády Maďarskej republiky rád. Vojnové udalosti však nepostihli archívy vo veľkej miere a archívy prešli do sústavy československého archívnictva. Iná bola situácia týkajúca sa súkromných archívov nižšej a vyššej šľachty, ktoré boli súčasťou tzv. patrimoniálnych archívov, čo boli archívy bývalých panstiev. V týchto archívoch boli pomiešané spisy, ktoré sa týkali hospodárstva panstva, ale tiež aj rodinných záležitostí ich majiteľov. Ústava Československej republiky neuznávala inštitút šľachtictva. Bývalá aristokracia sa ocitla v pozícii, ktorá ich viedla k emigrácii. Dochádzalo tak k vyprázdňovaniu šľachtických rezidencií, v ktorých postupne ostávali len ich správcovia, ktorí

dozerali na hospodárstvo. Táto skutočnosť sa nepriaznivo odrazila na stave archívov a knižníc, pretože o ne zrazu nikto nejaviel záujem. Najvzácnejšie kusy skončili v obchodoch so starožitnosťami alebo na aukciách.

V Prahe nemali jasnú predstavu o budúcnosti československého archívnicva. Nebolo jasné, pod ktorý rezort by archívnicvo malo patriť. Na archívy a registratúry vzniknuté činnosťou štátnych a samosprávnych úradov si robilo nárok ministerstvo vnútra, ktoré tiež uznávalo nezávislosť archívov ministerstiev dopravy a pôšt, zahraničia, vojny a poľnohospodárstva. Rozmýšľalo sa nad zriadením ústredných štátnych archívov v Bratislave, v Prahe a v Brne. V období prvej československej republiky sa začala venovať pozornosť patrimoniálnym archívom aj zo strany štátu, aj keď archívne celky stále zostávali súkromným majetkom. Mnohé registratúry sa vinou štátnych úradníkov zničili. Preto v rokoch 1934 – 1935 Československý Štátny zemédělský archív v Prahe, ktorý existoval od roku 1919 ako oddelenie Ministerstva zemédělstva, vykonal prehliadky archívov veľkostatkov a šľachtických rodín aj na Slovensku. Poverení pracovníci prehliadli spolu 166 archívov na Slovensku. Správy o týchto prehliadkach, ktoré obsahujú údaje o uložení archívu, jeho obsahu, využití a prípadných depozitoch sú uložené v archíve Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe. Môžu byť cenným zdrojom informácii nielen pri spracovávaní konkrétnych rodových fondov, ale i pri výskume pôvodných šľachtických knižníc. O nešťátne archívy sa zaujímal Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO). Toto ministerstvo bolo aj iniciátorom zriadenia štátnych inšpektorátov v Brne, v Prahe a v Bratislave. Pre Slovensko bol menovaný za štátneho inšpektora PhDr. Václav Chaloupecký, ktorý mal dobré kontakty s MŠANO.

Václav Chaloupecký sa za krátky čas dokázal zorientovať v problematike slovenského archívnicva a tiež aj vypracovať návrh na jeho organizáciu v nových podmienkach. Nadviazal na činnosť uhorských a rakúskych inšpektorov, ktorí vykonávali dozor nad múzeami a tiež aj nad knižnicami a archívmi.

K otázke archívnicva sa uskutočnilo niekoľko porád na medziministerskej úrovni. Záverečné rozhodnutie nastalo 30. januára 1922. Za najvyšší správny orgán sa v návrhu zákona o archívnicve pokladalo prezídium ministerskej rady. Počas celého jestvovania Československej republiky nebol však prijatý žiaden archívny zákon. Minister školstva a národnej osvety Vavro Šrobár

na ministerskej porade navrhol, aby sa predbežne cúvlo od trvalej úpravy organizácie archívnictva a aby sa nemenili dovtedajšie pomery. Jeho návrhy sa akceptovali. Jednotlivé ministerstvá dostali úlohy, aby sa každé vo svojom rezorte postarali o zabezpečenie archívnych dokumentov a pamiatkové úrady si vzali na starosť tie, ktoré nepatrili pod žiadne ministerstvo. Archívnictvo v rezorte Ministerstva školstva a národnej osvety súviselo s činnosťou ďalších inštitúcií pod kuratelou ministerstva, ktorými boli Štátna archívna škola v Prahe, Československý ústav v Ríme a Kultúrno-historická komisia pri Československom veľvyslanectve vo Viedni.

Na Slovensku iniciatívne vystupoval Štátny historický ústav, ktorý v rámci prípravy slovenského registára zorganizoval fotografovanie najvýznamnejších stredovekých prameňov do roku 1490 v archívoch v Nitre, Bratislave, Trnave, Trenčíne, Pezinku a vo Svätom Jure. Vzájomná previazanosť Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc so Štátnym referátom na ochranu pamiatok bola aj oficiálna. Vládny komisariát pre ochranu pamiatok na Slovensku bol zrušený a záležitosti ochrany pamiatok na Slovensku boli priradené k Štátnemu inšpektorátu archívov a knižníc. Nová organizácia oficiálne začala svoju činnosť 1. júna 1922.

V názoroch na novú organizáciu archívov sa českí historici a archívári nezhodli, jeden z návrhov odporúčal zriadiť Národný archív Československa v Prahe, v Brne Štátny archív pre Moravu, pre Sliezske Štátny archív v Opave a pre Slovensko Štátny archív v Bratislave. Súhlas k navrhovanému riešeniu dali aj politici v Prahe, aj Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, pretože v takejto organizácii videli základ pre historické bádanie. Reorganizácia archívnictva Československa ustrnula nie na koncepcii ako archívnictvo zorganizovať, ale na tom, ktoré ministerstvo má túto činnosť vykonávať. Kompetenčný spor medzi ministerstvom školstva a národnej osvety a ministerstvom vnútra zabrzdil napokon všetky dobré snahy i schválenie pripravovaného zákona.

Na Slovensku zostalo všetko po starom, hoci v Čechách vznikali celý rad archívov, akými napríklad boli v roku 1920 založené samostatné archívy Národného zhromaždenia, Pražského hradu, Kancelárie prezidenta republiky, ministerstva zahraničných vecí a ministerstva národnej obrany, neskôr ministerstva železníc, pôšt a telegrafov apod. Slovensko sa tak dostávalo do veľkej nerovnosti voči českým krajinám.

Ani desať rokov po vzniku ČSR sa v uvedenej veci na Slovensku takmer nič nezmenilo. Úrad ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave nebol vyjadrením Slovenska ako osobitného politicko-správneho celku v Československu. Jeho hlavným poslaním bolo začleniť Slovensko z právneho uhorského systému do centralizovaného systému nového štátu. Nebola to vláda, ako sa toto ministerstvo na Slovensku chápalo v praxi a Slovenská národná rada bol len prechodný symbol bez osobitnej právomoci a výkonu. Aj právomoc uvedeného ministra postupne klesala, prechádzala na oddelenia a referáty pražských ministerstiev v Bratislave a sám úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska roku 1928 zanikol, z čoho vyplýva, že na vytvorenie ústredného slovenského archívu chýbal právo-politický základ a chýbali aj odborníci a potrebné prostriedky.

V roku 1919 došlo k obnoveniu Matice slovenskej a dokumenty z jej činnosti, ako aj historické dokumenty zozbieraných literárnych pozostalostí spočiatku spravoval Historický odbor Matice, neskôr Literárnohistorický odbor Matice slovenskej a následne od roku 1927 Bibliotéka Matice slovenskej. Plnohodnotný rozvoj archívu Matice nastal až po roku 1945.

Roku 1928 sa uskutočnila reorganizácia politickej správy v republike, ktorá priniesla väčšie zmeny na Slovensku ako v českých krajinách. Namiesto zrušených žúp, ktoré napriek celoštátne platnému zákonu boli ustanovené len na Slovensku, vošlo do života krajinské (na Morave a v Čechách zemské) zriadenie. Slovensko sa v dejinách prvý raz ako slovenská krajina stalo politicko-správnym subjektom, hoci jeho kompetencie boli značne obmedzené. Reprezentoval ho Krajinský úrad na čele s krajinským prezidentom. V tejto polohe sa už dalo pomýšľať na ustanovenie ústredného archívu. Mal ním byť a možno aj mohol ním byť roku 1928 ustanovený Krajinský archív, ktorý navonok vystupoval ako osobitná inštitúcia, ale bol len vnútornou zložkou Krajinského úradu bez normatívnej opory a bez organizačného štatútu. K vytvoreniu Krajinského archívu došlo na základe výnosu Prezídia Krajinského úradu v Bratislave z 28. septembra 1928. Mal predstavovať inštitúciu, ktorá by bola porovnateľná s vtedajším zemským archívom na Morave a v Čechách, čo sa však nedosiahlo. Krajinský archív sa stal len dozorným orgánom bývalých župných archívov na Slovensku, nestal sa vedeckým ústavom. A logicky so zánikom Krajinského úradu v roku 1939 automaticky aj sám zanikol, jeho agendu a dočasnú správu archívov

Bratislavskej a Komárňanskej župy prevzal referát pri Prezídium Ministerstva vnútra, ktorý následne pôsobil ako Archív Ministerstva vnútra Slovenského štátu. Stále sídlil v budove bývalého župného domu v Bratislave.

Materiálovú základňu Krajinského archívu tvorili archívne fondy zrušených žúp, ktoré ostali na svojich pôvodných miestach, registratúra zaniknutého Ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska a narastajúca registratúra Krajinského úradu. Tento archív priamo spravoval archív Bratislavskej župy a až do roku 1954 figuroval de facto ako základný archívny fond každej archívnej inštitúcie sídliacej v bývalom župnom dome – potom budove Slovenskej národnej rady na súčasnom Župnom námestí. Krajinský archív sa nevyvinul na skutočný ústredný archív. Jeho činnosť spočívala v povoľovaní bádania a nazerania v župných archívoch, ktoré spravovali Obvodné úrady, na vydávaní výpisov pre praktické potreby občanov a zahraničných žiadateľov. Archív pre nedostatok kompetencie nebol schopný náležite reagovať na pripomienky a návrhy inšpektora archívov a knižníc a ak siahali mimo sféry župných archívov a pre nedostatok priestorov nemohol zachraňovať ohrozené hodnoty. Mával štyroch až piatich pracovníkov. Časť z nich vykonávala len bežnú administratívnu agendu. Archív poskytoval výpisy v súvislosti so štátno-politickými zmenami (rok 1918), ďalej sa vyjadroval k zmene názvov obcí a tlmil extrémne tendencie na národnostne zmiešanom území, vybavoval rešerše historicko-právneho charakteru. V archíve sa nepracovalo na plánovitom sprístupňovaní fondov. Nezostala preto po ňom žiadna archívna pomôcka. Vedúce osobnosti mali vysokoškolské vzdelanie, niektorí absolvovali Štátnu archívnu školu v Prahe, ale sami generáciu archivarov neodchovali. Na archív sa dívali ako na vedecký ústav s historiografickými aspiráciami, venovali sa hlavne historickej vede. Daniel Rapant sa v roku 1924 stal bratislavským župným archivárom a po reforme verejnej správy v roku 1928 zakladateľom a prvým prednostom Krajinského archívu v Bratislave. Po ňom prevzal funkciu prednostu Branislav Varsik. Obaja sa stali univerzitnými profesormi v odbore história; ďalší pracovník archívu Alexander Húščava sa stal profesorom pomocných vied historických a neskôr zakladateľom archívneho štúdia na filozofickej fakulte bratislavskej univerzity. Daniel Rapant založil bohatú príručnú knižnicu, ktorá patrila k špičkovým na Slovensku.

Pozitívnym faktorom v uvedenom období bolo uplatňovanie vplyvu českého archívniectva, čo ovplyvnilo činnosť osobitnej archívnej inštitúcie – Archívu Slovenského národného múzea v Martine, kde od roku 1929 do roku 1960 pôsobila Mária Opočenská-Jeršová a ktorý vykonával vlastnú archívnu prácu oveľa širšie ako Krajinský archív. Národné múzeum založili koncom 19. storočia (1893) predstavitelia uvedomelej slovenskej inteligencie v Martine. V tom čase bolo jediným miestom vedeckého skúmania a poznávania minulosti. Hlavným cieľom múzea bolo zhromažďovať pamiatky, ktoré by dokumentovali starobylosť kultúry Slovákov, ale dokazovali i jej rovnocennosť s kultúrou ostatných národov Európy. Činnosť M. Opočenskej-Jeršovej bola mnohostranná. Okrem klasickej archívnej práce – usporiadala archív Slovenskej muzeálnej spoločnosti, získavala ako dary a depozity staré rodové archívy šľachtických rodín, najmä z Turca a osobné archívy významných slovenských dejateľov. M. Opočenská-Jeršová sprístupňovala archívne pramene, napríklad listiny miest, mestečiek a zemianskych rodín z Turca i blízkeho okolia v pramennej edícii *Slovenský diplomatár*. Vychádzal v Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti v rokoch 1931–1936. V archíve sa v tomto období nachádzali okrem archívneho fondu vlastnej inštitúcie a Muzeálnej slovenskej spoločnosti, aj archívy spolkov, feudálnych rodov, panstiev a šľachtických rodín, cechov, škôl, súkromné pozostalosti a korešpondencia – spisovateľov, učencov a politikov a iné. Medzi najcennejšie archívne zbierky na Slovensku v tom čase, patrila jej zbierka pergamenových listín rozličnej proveniencie z rokov 1255 až 1865 sprístupnená lístkovým katalógom. Rovnako ako zbierka rukopisov rozličnej proveniencie a povahy zo 16.–20. storočia. Pri spracúvaní, respektíve prepise listín, postupovala archivárka v súlade s transkripčnými zásadami, ktoré sama zostavila. M. Jeršová vytvorila i zbierky máp, pečatidiel, pečatí, rukopisných kancionálov a hudobnín, pohrebných veršov a kázní, patentov a nariadení, rôznych tlačív, fotografií a iné. V tomto pohnutom období obohatila archív o ďalšie významné prírastky, získala napríklad pozostalosť generála M. R. Štefánika, neskôr archív rodiny Kubínyi, archív spolku Živena, archív Turčianskej stolice a ďalšie. Zbierkovou a akvizíčnou činnosťou vytvárala archívne zbierky k dejinám obcí, cechov, kolekcie typárií, historických máp a plánov, dokumentov k udalostiam z rokov 1848–49, vytvárala zbierku dokumentov k Slovenskému národnému povstaniu.

Archív Slovenského národného múzea mal prevažne zbierkový a úzko ochranársky charakter a bol založený na dobrovoľných prírastkoch, čo ho vzdalovalo od možnosti stať sa ústredným archívom. Jeho činnosť sa čiastočne prekrývala s činnosťou Krajinského archívu, ale vďaka menšej aktivite Krajinského archívu v akvizičnej oblasti sa oba archívy navzájom rešpektovali. Krajinský archív, ktorého oporou boli najmä authority prednostov, osudovo 31. decembra 1939 v dôsledku novej organizácie verejnej správy na základe zákona č. 190/1939 Sl. zák. zo dňa 25. júla 1939 zanikol a stratil kontinuitu s ďalším vývojom.

Zánik Krajinského archívu a vojna, do ktorej sa v podstate dostalo aj Slovensko, boli základné faktory, ktoré sa nepriaznivo odrazili na ďalších osudoch slovenských archívov. Agenda Krajinského archívu, spojená so správou župných archívov, prešla na referát Ministerstva vnútra a v priestoroch bývalého župného domu v Bratislave účinkoval Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky 1939 – 1945 ako zdanlivý pokračovateľ Krajinského archívu. Archív priamo dozeral na dva župné archívy – bratislavský a komárňanský, ostatných deväť bolo pod správou okresných úradov. Dozor nad mestskými a súkromnými archívami mal Štátny inšpektor archívov a knižníc pri Ministerstve školstva, na čele ktorého bol prof. Branislav Varsik, bývalý prednosta Krajinského archívu. Pre archívy katolíckej cirkvi existoval samostatný inšpektorát, ktorý viedol Vojtech Bucko. Odborná verejnosť si uvedomovala potrebu vyriešiť otázku organizácie archívnicva na Slovensku. A keďže nebol záujem riešiť situáciu so slovenským archívniectvom, iniciatívy sa chopili dvaja archivári z praxe, ktorými boli Dr. Vendelín Jankovič a Dr. Mária Opočenská. Na stránkach VIII. ročníka Sborníka Matice slovenskej z roku 1940 navrhli riešenie organizácie slovenských archívov.

Dr. Vendelín Jankovič navrhoval zriadenie veľkého národného slovenského archívu, v ktorom by sa skoncentrovali písomné dokumenty do roku 1918. Myšlienkou ústredného slovenského archívu sa zaoberal aj posledný prednosta Krajinského archívu Dr. Makoš, ktorý v júni 1940 predložil osnovu rámcového zákona o zriadení centrálného národného archívu. Jeho návrh sa však neakceptoval. V. Jankovič predostrel vlastné úvahy, prečo nedošlo k realizácii myšlienky zriadenia slovenského ústredného archívu už pri vzniku krajinského archívu v roku 1928, či krátko po jeho vzniku.

V. Jankovič navrhol situáciu riešiť obnovou Krajinského archívu a okrem dvoch štátnych inšpektorov odporučil kreovať aj tretieho inšpektora pre evanjelickú a. v. cirkev. Proponoval, aby sa do Krajinského archívu odovzdala registratúra Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, malých aj veľkých žúp do roku 1928, Krajinského úradu, štátneho ministra, jednotlivých rezortov, predsedníctva vlády, prezidenta republiky, vtedajších žúp a okresných úradov. Podľa neho by sa stupňovite premenil Krajinský archív za tri desaťročia na štátny archív Slovenskej republiky. Už vtedy navrhoval, aby sa správa registratúry jednotlivých ministerstiev zverila do rúk odborníkov a aby sa riadili jednotne. Jankovič sa zamýšľal aj nad tým, že „nový“ Krajinský archív sa musí odlišovať od toho pôvodného aj svojím právnym postavením, ktoré by bolo ukotvené legislatívne. Krajinský archív sa mal podľa neho riadiť prezídiom Ministerstva vnútra a mal byť uznaný za samostatný ústav vedeckého charakteru. Organizačne sa mal podľa neho archív deliť na ústredie s tromi, prípadne štyrmi systematizovanými miestami a na šesť župných archívov podľa šiestich žúp, na ktoré bolo Slovensko administratívne rozdelené. Krajinský archív, najmä jeho ústredie, by malo spolupracovať s dvoma jestvujúcimi štátnymi inšpektormi. V. Jankovič v závere svojho námetu nezabudol zdôrazniť potrebu zahraničného archívneho výskumu vo Vatikáne, Budapešti a vo Viedni.

Dr. Mária Opočenská navrhovala organizovať archívnictvo regionálne na báze starých žúp. Dohľad nad župnými archívmi mal podľa nej vykonávať ústredný archív situovaný v Bratislave, napríklad obnovený Krajinský archív pod správou Ministerstva školstva alebo Ministerstva vnútra podľa toho, či by sa zohľadňovali správne alebo kultúrne zretele. Župné archívy sa podľa nej nemali centralizovať do Bratislavy.

Oba návrhy boli oproti predchádzajúcim rokom modernejšie v tom, že brali do úvahy aj budúce registratúry. Do dôsledkov sa však nedali domyslieť, lebo museli počítať s existenciou súkromných archívov. Približne v duchu Jankovičovho námetu bol roku 1942 vypracovaný vládny návrh zákona o Štátnom archíve, doložený obsiahlou dôvodovou správou. Jankovičova snaha o zvýšenie úrovne slovenského archívnictva ho viedla k vypracovaniu návrhu zákona, kde by sa zákonne konštituoval štátny archív. Celkovo mal jeho legislatívny návrh osem paragrafov. Jankovič v prvom paragrafe definoval štátny archív ako samostatnú vedeckú ustanovizeň s právnou

subjektivitou. Na čele ústavu mal byť riaditeľ. Druhý paragraf indikoval druhy archívov tvoriacich súčasť štátneho archívu ako napr. archívy hodnoverných miest, archívy správnych úradov, ministerstiev, povereníctiev a iné. Organizačne navrhol členiť štátny archív na ústredný archív v Bratislave a šesť oblastných archívov. Vo štvrtom paragrafe navrhol úlohy štátneho archívu osobitne pre ústredný archív a extra pre oblastné archívy. Ústredný archív mal okrem všedných povinností archívu vypracovať inštrukcie a príkazy o uložení, uchovaní a spracovaní archívnych dokumentov, mal dozerať priamo na oblastné archívy a určovať harmonogram práce. Ďalej mal zahŕňať povoľovanie štúdia archívnych prameňov doma a v zahraničí. Na čele ústredného archívu mal byť ústredný riaditeľ a na čele oblastného archívu oblastný riaditeľ. Poradným orgánom ústredného riaditeľa sa mala stať Archívna rada zložená zo štátneho inšpektora archívov a knižníc, profesora pomocných vied historických na Slovenskej univerzite a dvoch služobne najstarších zamestnancov ústredného archívu. Siedmy paragraf určoval tri kategórie archívnych pracovníkov a v ôsmom paragrafe sa nachádzali záverečné ustanovenia. Štátny archív mal byť samostatný vedecký ústav.

Napriek tomu, že problematiku zriadenia štátneho archívu prerokovali viacerí odborníci z okruhu archívniectva (prof. Varsik, dr. Jeršová, dr. Faust), v decembri roku 1941 sa osudy zákona a zriadenie ústredného archívu nezaplnili. Stalo sa tak hlavne z neochoty vládnych činiteľov finančne dotovať slovenské archívniectvo, ale aj z nedostatku archívnych odborníkov. Koncept zákona sa do legislatívneho pokračovania zaradil až v júni 1944 a na jeseň sa pre známe udalosti už nedostal na rokovanie Slovenského snemu.

6. PÔDOHOSPODÁRSKY ARCHÍV

Počas vývoja a konštituovania archívov na Slovensku po druhej svetovej vojne má nezastupiteľný význam vznik Pôdohospodárskeho archívu. Aj keď jeho existencia bola pomerne krátka, zanechal vo vývoji slovenského archívnictva hlbokú stopu, preto mu nepochybne patrí zvýraznená pozornosť. V skonfiškovaných šľachtických kaštieloch a kúriách i na ďalších miestach totiž ostávalo ešte veľa historického materiálu archívneho rázu, ktorý bol vystavený neznámemu osudu a dochádzalo často k ničeniu nielen písomného materiálu, ale aj k rozkrádaniu inventára kaštielov a kúrií miestnym obyvateľstvom. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, ktoré konfiškáciu vykonávalo, bolo napokon nútené postarať sa vo vlastnej réžii o archívy na zabraných veľkostatkoch. Išlo zväčša o zemepanské archívy niekdajšej šľachty, siahajúcej miestami až do 13. storočia. Takto vznikol na základe uznesenia Zboru povereníkov č. 496/1947 13. júna 1947 Pôdohospodársky archív pri Povereníctve pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, pričom jeho hlavnou úlohou malo byť zbieranie materiálu k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku, ako aj jeho spracovanie a sprístupnenie k vedeckému štúdiu. Uznesenie o zriadení Pôdohospodárskeho archívu vtedajší povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy MVDR. Martin Kvetko zamietol, preto sa reálne o zriadení archívu rozhodlo až po zmene politickej situácie v krajine na zasadnutí Zboru povereníkov dňa 6. mája 1948 rozhodnutím č. 13016/1948-I. Následne bol vo vyhláske č. 718/1948 Úradného vestníka č. 40 uverejnený Organizačný poriadok Pôdohospodárskeho archívu, kde bol archív štatutárne kvalifikovaný ako vedecký ústav pre hospodárske a historické archívnictvo, knihovníctvo a múzejníctvo. Za riaditeľa archívu bol menovaný Július Barták, ktorý už od roku 1946 ešte ako zamestnanec Štátnych lesov viedol aj kultúrno-historické oddelenie Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.

Obsahovú náplň činnosti archívu vymedzoval Organizačný poriadok nasledovne:

Archív v rámci svojej pôsobnosti:

1. spolupracuje so štátnymi a verejnými úradmi, ústavmi, podnikmi, fondmi a zariadeniami, ďalej s verejnými korporáciami ako aj inými fyzickými a právnickými osobami, pokiaľ činnosť týchto smeruje k tvoreniu pôdohospodárskeho archívneho materiálu,
2. vykonáva s ich súhlasom skartovanie ich registratúr a archívov,
3. preberá vytriedený archívny materiál do vlastnej správy,
4. stará sa o jeho usporiadanie, riadne uloženie, inventarizovanie, katalogizovanie a prístupnenie vedeckým pracovníkom,
5. spolupracuje s vedeckými ústavmi, kultúrными ustanovizňami a inými odborníkmi v otázkach týkajúcich sa vlastnej pôsobnosti,
6. spolupracuje s príslušnými úradmi a inštitúciami:
7. a) v ochrane prírodných, historických a umeleckých pamiatok, pokiaľ sa týkajú vlastnej pôsobnosti,
b) v agende hospodárskeho múzejníctva.

Podľa tohto organizačného štatútu zbieraním odborného a vedeckého materiálu sa rozumie:

1. Zhromažďovanie a zaistovanie archívneho, knižného a iného historického materiálu zo skonfiškovaných pôdohospodárskych majetkov a jeho získavanie od súkromníkov.
2. Registrovanie archívneho, knižného a iného historického materiálu povereníctva pôdohospodárstva a jeho podriadených orgánov, ústavov a podnikov.
3. Evidencia archívov na súkromných pôdohospodárskych majetkoch so súhlasom ich vlastníkov.
4. Správa archívnej knižnice.
5. Bibliografia pôdohospodárskej literatúry.
6. Iná činnosť smerujúca k uvedeným účelom.

Na začiatku svojej činnosti sa dostával do kompetenčných sporov s Národnou kultúrnou komisiou, ktorá vznikla v roku 1946, ale na Slovensku

začala oficiálne pôsobiť až v máji 1948. Styčným bodom oboch inštitúcií boli skonfiškované kaštiele s príslušenstvom. Pôdohospodársky archív si robil nároky na všetok archívny, knižničný a múzejný materiál, čím by komisii ostali len prázdne objekty bez akéhokoľvek obsahu. Po komplikovaných rokovaniach došlo napokon v roku 1949 k dohode. Podľa nej hnutelný majetok v skonfiškovaných objektoch mala prevziať Národná kultúrna komisia s tým, že patrimoniálne archívy, ale aj iné archívne písomnosti odovzdá Pôdohospodárskemu archívu, ktorý ich odborné roztriedi. V objektoch, ktoré nemali byť vyhlásené za štátny kultúrny majetok, zástupcovia komisie, Pôdohospodárskeho archívu a Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy spoločne na mieste plánovali vytriediť veci umeleckej, historickej, kultúrnej či vedeckej hodnoty a prevziať ich pre objekty štátneho kultúrneho majetku, ale aj pre obohatenie verejných muzeálnych zbierok, archívov a knižníc, pričom materiál pôdohospodárskeho charakteru sa mal odovzdať priamo Pôdohospodárskemu archívu.

Z organizačného hľadiska bol Pôdohospodársky archív rozdelený na sedem oddelení a pomocnú kanceláriu. Toto rozdelenie bolo však len formálne kvôli dlhodobému nedostatku pracovníkov. Na konci svojho pôsobenia, v roku 1955, mal archív takmer samé odborné sily.

Iba v bratislavskom ústredí pracovali okrem riaditeľa Júliusa Bartáka aj dvaja vedeckí archivári (Richard Marsina a František Sedlák). Dvaja archivári (Albert Stránsky a Ctibor Matulay) boli v pobočke v Radvani nad Hronom. Situáciu dobre ilustruje aj to, že v pobočke v Rimavskej Sobote nebola istý čas žiadna pracovná sila.

Podľa ustanovení Organizačného poriadku malo vzniknúť osem oblastných pobočiek so sídlom v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote, Levoči, Košiciach a Humennom. V skutočnosti však niektoré pobočky v týchto mestách nesídlili predovšetkým pre nedostatok vhodných priestorov. Problémy s umiestnením mali najmä oblastné pobočky v Banskej Bystrici a Nitre. Okrem toho existovali aj tzv. archívne strediská, pretože archívny materiál musel dočasne zostať na mieste svojho pôvodného uloženia – kvôli nedostatku priestorov.

Ako prvá v apríli 1948 vznikla pobočka v Košiciach a v júni 1948 v Humennom. V septembri 1948 vznikla pobočka v Banskej Bystrici a v novembri 1948 v Rimavskej Sobote. Začiatkom roku 1949 vznikla pobočka v Levoči.

V tom čase ešte nebola založená pobočka v Martine, kde boli personálne a priestorové problémy. Od apríla 1950 funkciu vedúcej archivárky v tejto pobočke prebrala Mária Opočenská – Jeršová.

Problémy s vhodnými priestormi pre Pôdohospodársky archív pretrvávali počas celej jeho existencie. V auguste 1951 bola zrušená pobočka v Martine a jej sídlom sa stal Trenčín. V decembri 1952 dočasne zanikla pobočka v Humennom a bola presťahovaná do Levoče. Bratislavská pobočka splynula s ústredím.

V roku 1951 sídlil Pôdohospodársky archív až na dvadsiatich dvoch rôznych miestach, napr. oblastná pobočka v Bratislave mala svoje fondy uložené okrem Bratislavy aj v Cerovej – Lieskovom, Červenom Kameni, Holíči, Uhrovci, Trenčíne a Bojniciach. Pobočka v Nitre mala v tom čase archívny materiál uložený aj v Horných Obdokovciach. Martinská pobočka mala depozitáre na Oravskom hrade. Banskobystrická pobočka sídlila v kaštieli v Radvani nad Hronom. Pobočka v Rimavskej Sobote mala svoje sídlo v Rimavskej Sobote. Levočská pobočka mala časť svojich fondov uložených na Spišskej Kapitule, pobočka Košice mala depozitáre v Betliari, Krásnej Hôrke a Košiciach. Pobočka Humenné sídlila v tom čase iba v Humennom.

Dôkazom, že Pôdohospodársky archív sa už od svojho vzniku a počas celej svojej existencie boril s priestorovými problémami bolo aj to, že o priestory, v ktorých boli uskladnené archívne písomnosti, mali záujem aj iné organizácie. Všetok materiál spravovaný príslušnou pobočkou nemohol byť uskladnený v jej sídle.

Pri zmenách v organizácii štátnej správy, akými bol vznik krajov v roku 1949, došlo k zmenám v územných kompetenciách tak, aby sa pôsobnosť pobočiek čo najviac kryla s územím krajov a tým by sa zabránilo negatívnym zásahom do práce jednotlivých pobočiek zo strany úradníkov krajských úradov.

V roku 1949 riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) Teodor Lamoš vyhotovil prvý súpis 328 archívov na území Slovenska, avšak len na základe dostupnej literatúry. V nasledujúcom roku 1950 bola vytvorená Archívna komisia pre prípravu výskumu. Medzi odborníkov, ktorí sa na príprave mali podieľať, boli významní historici: Alexander Húščava, Darina Lehotská, Belo Polla, Peter Ratkoš, Branislav Varsík, Richard Marsina, Pavol Horváth a ďalší.

Od 1. októbra 1951 došlo na základe rozhodnutia Štátnej archívnej komisie k prispôsobeniu siete pobočiek krajskému zriadeniu. Boli zriadené krajské pobočky pre Bratislavský kraj so sídlom v Bratislave, Nitriansky kraj so sídlom v Nitre, Banskobystrický kraj so sídlom v Radvani nad Hronom, Žilinský so sídlom Martine, Košický so sídlom v Košiciach. Pobočka pre Prešovský kraj mala sídlo v Humennom. V roku 1953 kvôli zamieňaniu pobočiek s krajskými archívmi bol názov pobočiek zmenený na Pôdohospodársky archív – pobočka Košice, Nitra, atď.

V roku 1955 sa počet pobočiek (okrem Bratislavskej, ktorá mala funkciu ústredia) ustálil na šiestich. Boli to: Bojnice, Trenčín, Radvan nad Hronom, Rimavská Sobota, Levoča a Košice. Pôdohospodársky archív a jeho pobočky ukončili svoju činnosť na základe vládneho nariadenia o archívnictve zo 7. mája 1954, ktoré v § 4, bod 4 stanovovalo, že pôdohospodársko-lesnícke archívy sa majú včleniť do siete štátnych archívov do 31. 12. 1955.

V priebehu roka 1954 sa postupne na základe vládneho nariadenia včleňovali jednotlivé pobočky do siete štátnych archívov. Pôdohospodársky archív dovedy riadilo príslušné poverenie cez Hlavnú správu výskumu a propagácie. Ministerstvo vnútra vydalo v máji 1955 pokyn na preberanie archívov do siete štátnych archívov. Podľa týchto smerníc každá pobočka Pôdohospodárskeho archívu sa mala prebrať na mieste za účasti zástupcov Slovenskej archívnej správy, náčelníka Krajskej správy ministerstva vnútra, vedúceho štátneho archívu a zástupcu hospodársko-finančného odboru Krajskej správy MV. Hlavným prínosom existencie Pôdohospodárskeho archívu bol jeho podiel na zabezpečení a záchrane najmä najohrozenejších archívov – rodových a patrimoniálnych. Počas svojho pôsobenia muselo jeho vedenie neustále bojovať s priestorovými a personálnymi problémami, čo sa však neodrazilo na množstve a kvalite spracovaného materiálu. Jedným z hlavných problémov však bolo, že Pôdohospodársky archív nemal oporu v zákone.

Napriek nepriaznivým vonkajším okolnostiam a podmienkam, za ktorých musel tento archív existovať, znamenal prvý úspešný pokus o organizáciu archívnictva na Slovensku a archívne fondy spracované jeho pracovníkmi stále predstavujú bohatú pramennú základňu pre výskum.

7. VÝVOJ ARCHÍVOV NA SLOVENSKU DO ROKU 1989

Archív Ministerstva vnútra na Slovensku po prechode frontu v roku 1945 iba zmenil majiteľa. Bez legislatívnej opory, bez personálnych posíl a iných ďalších možností sa z neho stal Archív Povereníctva vnútra Slovenskej národnej rady. Každý návrh na reorganizáciu archívniectva bol iluzórny. Výraznejší apel mal obežník povereníka vnútra Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné Gustáva Husáka adresovaný všetkým okresným národným výborom a okresným komisárom, ktorý nariadoval národným výborom povinnosť všestrannej záchrany národných kultúrnych pamiatok a najmä archívov, ktoré ostali bez ochrancov a opatrovatelov. Na týchto prácach sa okrem národných výborov podieľal aj pamiatkový odbor Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu, Archív Slovenského národného múzea v Martine, štátny inšpektor archívov a knižníc, jednotlivci z radov učiteľov, kultúrnych pracovníkov a neskôr aj Národná kultúrna komisia. Ani to všetko však nestačilo. Aby sa dokázalo zachrániť čo najviac archívov, na to by musela existovať archívna organizácia na čele s riadiacim centrom a chýbala aj normatívne postavená koncepcia, ktorá by určovala, komu opustený archívny materiál treba odovzdať a čo s ním ďalej robiť. Do otázok archívniectva zasahovalo povereníctvo SNR pre veci vnútorné, Povereníctvo pre školstvo a osvetu, ale ani jedno súhrne.

Myšlienka celoslovenského ústredného archívu bola stále naliehavou úlohou slovenských archivárov. Mala svojich prívržencov aj v radoch slovenských historikov zo Slovenskej akadémie vied a umení, odkiaľ vyšla rezolúcia požadujúca vydať archívny zákon a kreovať štátny alebo krajinský archív. Povereníctvo školstva, vied a umení sa ujalo návrhu na zriadenie ústredného archívu s pobočkami priamo riadenými Zborom povereníkov.

V podstate šlo o návrh z roku 1942, upravený na nové štátnopolitické pomery. Bolo to v roku 1950, keď už platila nová ústava, vznikli kraje a zvýšil sa vplyv Ministerstva vnútra na národné výbory ako orgány štátnej moci a správy. Politické pomery v štáte začali so zdôrazňovaním centralizácie a riešiť otázky archívnicstva na Slovensku samostatne neprichádzali do úvahy.

Predstava jednotnej archívnej organizácie aj so zreteľom na národné výbory, pod ktoré podliehali regionálne archívy sa stále pevnejšie zakotvovala na celoštátnom Ministerstve vnútra. Súčasťou krajských národných výborov sa stali novozaložené krajské archívy ako vrcholné archívne orgány v krajoch. Krajské archívy metodicky riadil Archív Ministerstvo vnútra a na Slovensku Archív Povereníctvo vnútra, ktorý sa stával vedúcim archívom na Slovensku. Za týchto okolností vznikol roku 1950 ďalší rezortný archív pod názvom Ústredný bankský archív pre Slovensko v Banskej Štiavnici, ktorá bola v minulosti hlavou siedmich slobodných kráľovských miest, sídlom hlavného komorského grófa, z ktorého činnosti i z pôsobenia jeho právnych nástupcov vznikol historický archív významný pre potreby rudného prieskumu a od roku 1764 tu pôsobila prvá vysoká bankská škola v Európe. Tento archív mal slúžiť ekonomickým záujmom sektoru baníctva. Medzi jeho úlohami stáli na prvom mieste výskumné úlohy banksko-historického rázu. Archív spravoval aj bankské múzeum a bohatú zbierku minerálov. Bol to na svoju dobu nezvyčajný typ archívu, ktorý v tomto zložení mohol vzniknúť len v podnikovej oblasti ako jej účelové zariadenie.

Stará rozdrobenosť archívnicstva v Čechách a v tomto období pomaly aj na Slovensku pri existencii viacerých archívov v rámci niekoľkých rezortov sa dostávala do nesúladu s vtedajšími potrebami spoločnosti. Medzi poprednými archívmi existovala istá nevraživosť, ktorú si uvedomovala najmladšia generácia archivárov, rady ktorej sa začali od päťdesiatych rokov 20. storočia dopĺňať absolventmi archívneho štúdia na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity, neskôr, od roku 1954 opäť Univerzity Komenského. Tento proces mal celoštátnu podobu a oveľa intenzívnejší bol v Čechách ako na Slovensku, kde v rovine jednotlivých ministerstiev pôsobil väčší počet ústredných archívov, niektoré s tendenciou vytvárať si regionálne pobočky. Takým bol Státní zemědělský archiv, disponujúci po konfiškácii veľkostatkov sieťou pobočiek, zakladaných pri správach štátnych lesov. Tento archív, premenovaný na Ústřední zemědělsko-lesnický archiv

a opierajúci sa o autoritu dvoch ministerstiev, nemal záujem o jednotnú organizáciu archívniectva. Jeho tendencie sa prenášali aj na Pôdohospodársky archív v Bratislave.

Vážnejší bol tradičný spor medzi Ústredným archívom Ministerstva vnútra a Českým zemským archívom o prvenstvo ústredného archívu i o riadenie ostatných archívov v republike. Z vecných a politických dôvodov prioritou prirodzene pripadla Ústrednému archívu Ministerstva vnútra, ktoré vynaložilo úsilie o vytvorenie jednotnej organizácie archívniectva v Československu. Prvým krokom na dosiahnutie tohto cieľa bolo ustanovenie Štátnej archívnej komisie podľa vládneho uznesenia z 9. januára 1951. Komisia pôsobila pri Ministerstve vnútra za predsedníctva námestníka ministra vnútra. Tretina z osemnástich členov celoštátnej komisie tvorila Slovenskú archívnu komisiu pri Povereníctve vnútra, ktorej predsedom bol Miloš Gosiorovský. Členmi komisií boli riaditelia jestvujúcich ústredných archívov, významní historici a samozrejme politickí pracovníci. Úlohou archívnych komisií bolo v podstate v zásadných smeroch riadiť a koordinovať činnosť archívov na Slovensku a v Čechách a pripraviť podmienky na jednotnú legislatívne upravenú organizáciu archívniectva. Komisie, vybavené veľkou právomocou, nemali svoj výkonný aparát. Jeho úlohy plnil Ústredný archív Ministerstva vnútra v Prahe a v Bratislave Archív Povereníctva vnútra. Ich autorita sa posilnila riadením krajských archívov.

Štátna archívna komisia nebola len operatívnym orgánom, ale aj ustanovizňou so zmyslom pre odborné riadenie archívniectva. Zriaďovala preto odborné subkomisie, slúžiace ako poradné orgány. Patrili k nim subkomisie terminologická, edičná a subkomisia pre podnikové archívy. Štátna archívna komisia nariadila všetkým archívom vykonať súpis, čiže opis všetkých fondov ako základ pre ústrednú evidenciu archívov a východisko pre spracovanie a sprístupnenie archívneho materiálu nielen pre potreby historickej vedy, ale aj pre plnenie štátnych úloh na politickej, hospodárskej a kultúrnej úrovni.

Archívna komisia počas svojho trojročného pôsobenia splnila svoje historické poslanie a posledný raz sa zišla 11. januára 1954, aby prerokovala návrh na legislatívnu úpravu archívniectva, ktorá vstúpila do platnosti po prijatí vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívniectve zo 7. mája 1954. Návrh podávala už Archívna správa Ministerstva vnútra, ktorá bola pri

reorganizácii ministerstva utvorená 1. novembra 1953 ako vrcholný riadiaci orgán archívniectva v republike.

Do obdobia činnosti archívnych komisií zaraďujeme významnú udalosť pre slovenské archívniectvo, ktorou bolo ustanovenie Slovenského ústredného archívu ako vyústenie dlhé roky trvajúceho úsilia a početných návrhov na založenie takejto inštitúcie. Už na prvom zasadnutí Slovenskej archívnej komisie sa prerokovávala myšlienka na zriadenie Slovenského ústredného archívu a návrh na jeho organizačný poriadok. Vznik Slovenského ústredného archívu roku 1952 bol najväčším úspechom Slovenskej archívnej komisie, ktorá vypracovala viacero návrhov na jeho zriadenie. Všetky ho chápali ako vrcholnú archívnu inštitúciu s právom riadiť ostatné archívy na Slovensku. Určité rozdiely boli len v názoroch na zloženie jeho archívnych fondov z pohľadu na rok 1918. Napokon sa prijalo stanovisko, podľa ktorého archívne fondy Slovenského ústredného archívu budú registratúry ústredných orgánov Slovenska od roku 1918 – Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska, Krajský úrad, expozitúry pražských ministerstiev, ďalšie ustanovizne politickej správy a súdnictva, ako aj ústredné orgány a organizácie Slovenskej republiky 1939 – 1945 a materiál celoslovenského významu.

Spočiatku sa uvažovalo so zákonom Slovenskej národnej rady, ale už vtedy sa začalo s celoštátnymi legislatívnymi prípravami a úpravou archívniectva, preto bolo jednoduchšie uspokojiť sa s uznesením Zboru povereníkov, ktoré bolo prijaté 16. mája 1952. Uznesenie pamätalo aj na umiestnenie fondov na zámku Červený kameň, na vysokoškolskú prípravu odborníkov i na povinnosti ústredných úradov. Podrobnosti, patriace k povinnostiam archívu, obsahuje vyhláška Povereníctva vnútra z 29. decembra 1952, ktorou sa štatutárne upravuje organizácia a činnosť Slovenského ústredného archívu.

Na plecía nového archívu sa naložilo viac, ako mohol uniešť. Archív plnil funkciu výkonného orgánu Slovenskej archívnej komisie, z čoho mu vyplývala povinnosť organizovať, riadiť a kontrolovať prácu krajských, okresných a podnikových archívov, konať inštruktáže a školenia ich pracovníkov, pomáhať im v zložitých situáciách a podávať výkony aj na práci s vlastnými fondmi. Na to neboli ani kádrové, ani priestorové podmienky. V skromných tradičných podmienkach bývalého župného domu na Októbrovom námestí v Bratislave sa navonok nijako neodlišoval od stavu niekdajšieho

Krajinského archívu, po ktorom mu zostala vzácna knižnica, ale aj archív Bratislavskej župy patriaci de iure Krajinskému archívu v Bratislave.

Dvojročná činnosť Slovenského ústredného archívu ukázala, že pri takýchto podmienkach vrcholná archívna inštitúcia nie je schopná uskutočňovať úlohy ústavu a súčasne úlohy celoslovenského riadiaceho orgánu. Tento problém si vyžadoval prenikavé riešenie, aké mohlo priniesť iba nové normatívne riešenie z roku 1954.

Rok 1954 sa hlboko zapísal do dejín archívniectva v Československu. Vláda ČSR so súhlasom prezidenta podľa § 1 ústavného zákona č. 47/ 150 Zb. o úpravách v organizácii verejnej správy vydala 7. mája vládne nariadenie č. 29/1954 Zb. o archívniectve, čo bola vlastne prvá legislatívna norma s funkciou zákona, na ktorú českí a slovenskí archívári čakali viac ako tridsať rokov.

Prvý paragraf sa zaoberal všeobecným úvodným konštatovaním, podľa ktorého malo československé archívniectvo slúžiť politickým, vedeckým, kultúrno-osvetovým a hospodárskym potrebám ľudu v krajine. V druhom paragrafe sa kodifikoval jednotný štátny archívny fond a v treťom Štátny ústredný archív v Prahe a Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave, štátne archívy v krajoch a spomínali sa aj ostatné archívy. Štátne archívy sa proklamovali za vedecko-výskumné ústavy Ministerstva vnútra, ktoré bolo poverené organizáciou a riadením archívniectva. Poradným orgánom Ministerstva vnútra v odborných a vedeckých otázkach archívniectva sa stala Vedecká archívna rada a poradným zborom Povereníctva vnútra pre tieto otázky na Slovensku Slovenská vedecká archívna rada. Pôdohospodárske archívy sa do 31. decembra 1955 mali včleniť do siete štátnych archívov.

Vládne nariadenie vyšlo v čase zvýšenej centralizácie . Od 1. júla 1954 začala svoju činnosť Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra pod vedením dr. Jána Kováča a od roku 1956 dr. Jozefa Chreňa. Od jestvovania, kompetencie a pružnej koncepcie prvej slovenskej archívnej inštitúcie v tom čase podstatne závisel celkový vývoj slovenského archívniectva.

Na základe vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívniectve vznikol 1. októbra 1954 a začal svoju činnosť Štátny slovenský ústredný archív, ktorý sa stal právnym nástupcom ešte nevybudovaného a dva roky pôsobiaceho Slovenského ústredného archívu. Súčasne z Krajinského archívu v Bratislave vznikol Štátny archív v Bratislave. Ústredný archív v Bratislave sa nachádzal

v rovnakých priestoroch, čo hatilo prácu oboch nových ústavov. Hlavnými depozitmi mali byť neupravené priestory zámku Červený Kameň a niekoľko suterénov v hlavnom meste. Druhým slabým momentom ústredného archívu bol nedostatok pracovníkov.

Výhodou vládneho nariadenia o archívnictve bolo odbremenenie štátnych archívov od organizačnej a riadiacej činnosti, ktorá prešla na Slovenskú archívnu správu a na archívne oddelenia krajských správ Ministerstva vnútra v krajoch. Medzi prvoradá úlohy archívnej správy patrila starosť o umiestnenie ústredného archívu do vhodných priestorov. Roku 1955 sa nakoniec podarilo získať vlastnú budovu Ministerstva vnútra na Križkovej ulici, ktorá po rekonštrukcii a prístavbách i tak nebola najvhodnejším priestorom pre ústredný archív z nedostatku priestorov pre depozity. Preto zámok Červený Kameň naďalej zostal depozitom archívu.

V zmysle vládneho nariadenia o archívnictve 1. januára 1956 sa do Štátneho ústredného archívu včlenil Pôdohospodársky archív v Bratislave aj so svojou bratislavskou pobočkou, ktorá tvorila s ústredím jeden celok. V spojitosti s týmto krokom sa musela riešiť aj otázka, či má Štátny slovenský archív prijímať archívne dokumenty z obdobia pred rokom 1918. Vtedajšie vedenie ústredného archívu o starší materiál nemalo záujem, čo sa mohlo aj vypomstiť. Otázka sa riešila na zasadnutí Slovenskej vedeckej archívnej rady. Táto sa zišla po prvý raz 7. apríla 1955 pod vedením Miloša Gosiorovského. M. Gosiorovský bol na tomto poste až do svojej smrti do roku 1978.

Na vedeckej rade sa diskutovalo o archívoch hodnoverných miest, ktoré sa v minulosti vždy objavili v návrhoch ako fondy ústredného archívu. Rovnako sa na vedeckej rade analyzovali aj fondy zemepanských archívov, ktoré tvorili materiállovú základňu Pôdohospodárskeho archívu. Rezultátom rokovania bolo, že oba druhy spomenutých archívov prerastali miestne a regionálne sféry a v nejednom prípade aj hranice nášho štátu.

V roku 1956 sa rozhodlo o prevzatí historických archívov rímsko-katolíckej cirkvi do správy štátu. Štátny ústredný archív vtedy získal archív Hodnoverného miesta v Bratislave, ako aj archív Bratislavskej kapituly spojený s historickou knižnicou. Materiály bolo uložené v priestoroch veže bratislavského dómu, kde sa nachádzal aj archív Budínskej kapituly a Stolnobelehradských križovníkov, odsunutý v 16. storočí pred vpádom Turkov do Bratislavy. Tieto celky s listinami, siahajúce až do 12. storočia,

vydal ústredný archív maďarskej strane pri vzájomnej výmene kultúrnohistorických hodnôt. Medzi jeho fondy takto pribudol archív hodnoverného miesta v Hronskom Beňadiku. Súbor uvedených archívov dopĺňal ešte archív hodnoverných miest v Jasove, Lelese a Spišskej Kapitule.

Pri reorganizácii a z iniciatívy Ministerstva hutného priemyslu a rudných baní bol do Štátneho slovenského ústredného archívu nečakane zaradený Ústredný banský archív pre Slovensko. Odovzdával ho Geologický ústav Dionýza Štúra, ktorý bol jeho dočasným správcom. Ústredný archív nemohol prevziať jeho výskumnú zložku a múzeum, dnes Slovenské banské múzeum. Banský archív sa so šiestimi pracovníkmi stal detašovaným pracoviskom ako detašované banské oddelenie Štátneho slovenského ústredného archívu a ostal na svojom mieste v Banskej Štiavnici. Oddelenie sa venovalo archívnej práci a pod vedením Jozefa Vozára dosiahlo slušný spôsob spracovania archívnych fondov. Štátny slovenský ústredný archív získal dvanásť pracovných miest a viacero odborníkov, ktorí posilnili jeho personálnu bázu.

Roku 1959 sa uzavrela dohoda medzi ministerstvom vnútra, školstva a kultúry o vzájomnej delimitácii kultúrnohistorických hodnôt v ich zariadeniach. Delimitácia sa týkala predovšetkým archívnych dokumentov uložených aj vystavovaných v múzeách, ktoré patrili do archívov. Hoci archív Slovenského národného múzea (SNM) v Martine sa z dohody vylučoval, vedenie SNM v Martine sa rozhodlo Archív Slovenského národného múzea s platnosťou od 1. januára 1960 zrušiť a jeho zbierky odovzdať Slovenskej archívnej správe Povereníctva vnútra. Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra rozhodla, aby sa archív SNM, ktorý už mal svoju tradíciu, nestal predmetom likvidačného rozdelenia, ale aby sa jeho nástupcom ako celonárodnej inštitúcie stal Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Preto sa v Martine nechali celky patriace do tamojšieho územno-správneho okresného archívu a Ústredného literárneho archívu Matice slovenskej. Zvyšok prevzal Štátny slovenský ústredný archív, ktorý si ponechal materiál celoslovenského charakteru.

Povereník vnútra v apríli 1957 predložil Zboru povereníkov správu o súčasnom stave a perspektíve archívnictva na Slovensku. Slovenská archívna správa zapracovala do návrhu uznesenia bod, v ktorom sauložilo povereníkovi vnútra a povereníkovi – predsedovi Slovenskej plánovacieho úradu

urobiť opatrenia na postavenie budovy pre Štátny slovenský ústredný archív. Uznesenie Zboru povereníkov č. 94 z 2. apríla 1957 sa týmto krokom stalo zakladacou listinou novej budovy Štátneho slovenského ústredného archívu.

V druhej polovici 50. rokov sa zdôrazňovalo zvýšenie právomoci a aj zákonodarnej aktivity Slovenskej národnej rady. Vtedy Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra podala návrh na zákon SNR o Slovenskom národnom archíve. Z viacerých dôvodov sa ním mal stať Štátny slovenský ústredný archív. Myšlienka sa stretávala so sympatiami. Problém sa však vynoril pri stanovení kompetencie budúceho Slovenského národného archívu a od roku 1954 oficiálne pôsobiaceho Ústredného literárneho archívu Matice slovenskej alebo sa tieto argumenty použili iba ako zámienka. Situácia sa zmenila po zrušení Povereníctva vnútra ako gestora chystaného zákona, ktorý potom vyšiel až o 15 rokov neskôršie v celkom inej podobe.

Centralizačný vývoj u nás vyvrcholil roku 1960 novou ústavou a vnútornou prestavbou štátu. Nové usporiadanie slovenských národných orgánov znamenalo zrušenie Zboru povereníkov, všetkých povereníctiev a centrálnych úradov. Zmenšil sa počet krajov a okresov. Zostala len Slovenská národná rada so zvyškami niektorých povereníctiev ako odborov bez výkonnej právomoci. Agendy povereníctiev prešli zväčša na ministerstvá v Prahe a časť sa delimitovala na krajské národné výbory. Zrušilo sa Povereníctvo vnútra a s ním mala zaniknúť aj Slovenská archívna správa, ktorá nakoniec ostala zachovaná ako organizácia Slovenskej národnej rady s vyčleneným rozpočtom a podriadená jednému z jej podpredsedov. Štátny slovenský ústredný archív sa stal zariadením Slovenskej archívnej správy, ktorá sa presťahovala do jeho budovy na Križkovej ulici. Ostala aj Slovenská vedecká archívna rada, ale už len ako poradný orgán Slovenskej archívnej správy. Povereníctvo vnútra pred svojím zrušením stačilo ešte vydať Smernice pre zabezpečenie spisového materiálu na povereníctvach a oblastných orgánoch v súvislosti s novým usporiadaním slovenských národných orgánov.

Slovenská archívna správa z právneho hľadiska stratila svoje riadiace postavenie a Štátny slovenský ústredný archív zánikom ústredných orgánov prišiel o zdroje svojich prírastkov. Ostala len Slovenská národná rada. Slovenská archívna správa si zo zotrvačnosti zachovala charakter vrcholného orgánu slovenského archívniectva a pokračovala vo svojej činnosti v úzkej

spolupráci s celoštátnou Archívnou správou Ministerstva vnútra v Prahe. Rozvinula svoju metodickú, riadiacu a edičnú činnosť, ktorá zaznamenala určité úspechy v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Viacnásobne sa zväčšil aj materiálový stav Štátneho slovenského ústredného archívu, ktorý prevzal rozsiahle registratúry zo zaniknutých ústredných orgánov a organizácií. Slovenská národná rada v dôsledku zvýšenia počtu a objemu archívnych fondov získala pre Štátny slovenský ústredný archív jedenásť funkčných miest. Podpredseda SNR vydaním nového štatútu v roku 1963 upravil vnútornú organizáciu Štátneho slovenského ústredného archívu.

Namiesto troch oddelení a niekoľko skupín vzniklo oddelenie dejín feudalizmu, oddelenie dejín kapitalizmu a oddelenie dejín socializmu, oddelenie hospodárstva (predtým banské oddelenie v Banskej Štiavnici) tri skupiny (bádateľňa, filmotéka a knižnica, fotolaboratórium, konzervácia a reštaurovanie) a vnútorná správa. Štátny slovenský ústredný archív bol schopný vo veľmi krátkom čase pripraviť a roku 1964 vydať v troch objemných zväzkoch vlastného sprievodcu po archívnych fondoch, ktorý je však v dnešnej dobe takmer nepoužívaný. Práca s archívnymi fondmi v nových oddeleniach a skúsenosti zostavovateľov sprievodcov sa začali zviditeľňovať v odbornej a vedeckej činnosti pracovníkov ústavu, ktorí svoje schopnosti preukázali na príprave slovenskej časti Celoštátnej výstavy archívnych dokumentov na Pražskom hrade.

Rok 1966 je významným rokom v dejinách slovenského archívnictva, pretože v tomto roku bolo vydané prvé číslo špecializovaného slovenského archívneho časopisu *Slovenská archivistika*. Autorom a iniciátorom myšlienky vydávať vlastný slovenský archívny časopis bol Michal Kušík, významný archívny teoretik a zakladateľ archívnej vedy archivistiky na Slovensku. Členmi redakčnej rady boli vždy aj poprední historici, nevynímajúc prof. Alexandra Húščavu, prof. Karola Rebra a neskorších profesorov prof. Richarda Marsinu, alebo prof. Ferdinanda Uličného.

Keď si v roku 1964 slovenská kultúrna a historická obec pripomínala dvesto rokov založenia Banskej akadémie v Banskej Štiavnici, do osláv tohto jubilea sa ako samostatný banský archív zapojilo aj banské oddelenie ústredného archívu, ktoré sa napokon v roku 1968 osamostatnilo a vznikol z neho Ústredný banský, neskôr Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici.

Pre slovenské archívniectvo malo veľký význam prijatie zákona Slovenskej národnej rady č. 149/1975 Zb. z. o archívniectve z 19. decembra 1975. Štátny slovenský ústredný archív bol premenovaný na Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky (ďalej ŠÚA SSR). Zákon pokladal ŠÚA SSR za hlavné vedecko-výskumné pracovisko v odbore archívniectva. Archív sa zapojil do štátneho plánu výskumu v koordinácii s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied. Od 1. januára 1978 získal archív ako samostatná rozpočtová organizácia plnú právnu subjektivitu a vydaním nového štatútu v roku 1979 sa zmenila jeho organizačná štruktúra. K samotným trom materiálovým oddeleniam (oddelenia dejín feudalizmu, kapitalizmu a socializmu) pribudlo oddelenie predarchívnej starostlivosti, oddelenie historickej filmotéky, oddelenie laboratórií, oddelenie vedeckých informácií a ekonomicko-technické oddelenie.

Účelom zákona bolo vytvárať podmienky pre ďalší rozvoj archívniectva na Slovensku, vtedy a podľa zákona Slovenskej socialistickej republiky, aby sa tak zabezpečovalo zachovanie archívneho bohatstva pre budúce generácie a účinne prispievalo k vedeckému bádaniu, k poznávaniu histórie a tradícií slovenského národa a k riešeniu aktuálnych politických, hospodárskych a kultúrnych problémov spoločnosti. Archívne dokumenty vedené v evidencii na území Slovenska tvorili jednotný archívny fond bez ohľadu na formu vlastníctva. Podľa zákona mohla vláda Slovenskej socialistickej republiky vyhlásiť najvýznamnejšie archívne dokumenty za národné kultúrne pamiatky. Dôležitou súčasťou zákona bolo vymedzenie sústavy archívov pôsobiacich na území Slovenska. Archívy sa delili na štátne archívy, ktorými boli Štátny slovenský ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky (ďalej len SSR) v Bratislave, Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici, štátne oblastné archívy (v Banskej Bystrici, Bratislave, Bytči, Košiciach, Levoči, Nitre a v Prešove), štátne okresné archívy (vo vtedajších okresných mestách), Archív mesta Košíc, archívy štátnych hospodárskych organizácií a iných inštitúcií. Archív hlavného mesta Bratislavy patril pod Národný výbor hlavného mesta SSR a plnil úlohu štátneho oblastného archívu na území hlavného mesta. Archív mesta Košíc zriaďoval Mestský národný výbor v Košiciach. Dôležité miesto v sústave archívov v tom období zastávali podnikové archívy, kam patrili aj archívy organizácií, ktoré vykonávali hospodársku činnosť, ako aj peňažné organizácie, poisťovacie organizácie,

výrobné a spotrebné družstvá, stavebné bytové družstvá a družstevné podniky. Zvláštne postavenie v sústave archívov mali archívy osobitného významu, ktoré si mohli zriaďovať ústredné štátne orgány, štátne prípadne iné organizácie pokiaľ to bolo účelové vzhľadom na ich poslanie, osobitné postavenie a mimoriadny význam alebo so zreteľom na zvláštnu povahu ich archívnych dokumentov a vyžadoval sa pri tom súhlas ministerstva vnútra. Z nich možno spomenúť Archív literatúry a umenia Matice slovenskej, ktorý sa po odčlenení Matice od zväzku Slovenskej národnej knižnice (SNK) stal organizačnou zložkou SNK, ďalej Archív Slovenského národného múzea, Archív Univerzity Komenského, Archív Československej televízie, Archív Československého rozhlasu, Archív Slovenskej akadémie vied a i. Zákon nadobudol účinnosť od 1. januára 1976.

Významným medzníkom pre slovenské archívniectvo bola dostavba a slávnostné otvorenie účelovej budovy Štátneho slovenského ústredného archívu v roku 1983 na Machnáči na Drotárskej ceste v Bratislave. Aj v mnohých ďalších mestách sa vystavali nové alebo zrekonštruovali historické budovy pre potreby štátnych archívov, čím archívy dostali dôstojné miesta pre svoju odbornú a vedeckú činnosť.

8. SÚSTAVA ARCHÍVOV V SAMOSTATNEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Politické a spoločenské zmeny po roku 1989 sa odrazili aj v archívnej legislatíve novelizáciou zákona SNR č. 149/1975 Zb. o archívniectve. Zákon SNR č. 571/1991 Zb. (úplné znenie č. 332/1992 Zb.) ustanovil premenovanie Štátneho ústredného archívu Slovenskej republiky na Slovenský národný archív (SNA).

Postavenie SNA ako ústredného archívu SR potvrdil aj zákon Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach. Samotné organizačné začlenenie archívu v rámci štátnej správy bolo naopak výrazne ovplyvnené zákonom NR SR č. 312/2001 Z. z. o štátnej službe a zmene a doplnení niektorých zákonov. Na základe tohto zákona sa SNA stal 1. apríla 2002 zariadením Ministerstva vnútra SR (MV SR) plniacim úlohy štátnej správy na úseku archívniectva a správy registratúr.

Fondy SNA poskytujú obrovské množstvo údajov o spoločenských vzťahoch a reáliách života na našom území v období 13. – 20. storočia. Ďalšou a mimoriadne vzácnou súčasťou oddelenia sú archívne fondy cirkevných inštitúcií. Sú to predovšetkým súkromné archívy kláštorov premonštrátskej rehole v Jasove a Lelese a súkromný archív Bratislavskej kapituly. Do skupiny fondov cirkevného pôvodu patrí aj v európskom kontexte jedinečný súbor fondov hodnoverných miest, ktoré pôsobili na našom území počas piatich storočí a sú nezastupiteľným zdrojom informácií o vývoji stredovekého Slovenska. Ide o hodnoverné miesta pri premonštrátskych konventoch v Jasove, Lelese a Turci (Kláštor pod Znievom), pri benediktínskom konvente v Hronskom Beňadiku a pri Bratislavskej kolegiálnej kapitule.

Unikátnym historickým súborom uloženým v 1. oddelení spracúvania archívnych dokumentov je vzácna historická knižnica Bratislavskej kapituly, ktorá je najstarším knižným celkom na Slovensku. Obsahuje takmer 4 000

zväzkov rukopisných a tlačných kníh z obdobia 12. – 20. storočia, vrátane 86 inkunábul. Súčasťou tejto knižnice sú aj tri zväzky tzv. Bratislavských antifonárov, zapísaných v registri UNESCO Pamäť národa.

Pramennú bázu pre 18. – 19. storočie obohacujú archívne dokumenty vzdelávacích inštitúcií. Spomedzi vysokých škôl sú to hlavne archívne fondy Kráľovskej právnickej akadémie v Bratislave, Kráľovskej právnickej akadémie v Košiciach a Bratislavskej kráľovskej alžbetínskej univerzity. Stredné školy reprezentujú fondy slovenských gymnázií, evanjelických v Revúcej a Martine a rímskokatolíckeho v Klástore pod Znievom.

Štátne inštitúcie spreď roku 1918 sú v SNA zastúpené iba fragmentmi fondov ústredných orgánov štátnej moci a správy, čo vyplýva zo štátoprávneho vývoja v Uhorsku. Ide o regionálne expozitúry uhorských kráľovských ministerstiev a súdne inštitúcie s pôsobnosťou približne totožnou s územím dnešného Slovenska. Nachádza sa tu aj reprezentatívny súbor archívnych fondov verejných základín ako regionálnych orgánov ústrednej ekonomickej inštitúcie feudálneho štátu – Uhorskej komory, ktoré spravovali majetky reholí zrušených cisárom Jozefom II.

Pracoviskom Slovenského národného archívu je tiež Slovenský banký archív, ktorý sídli priamo v centre Banskej Štiavnice. Vzhľadom na nevyhovujúci stav priestorov budovy archívu v roku 2017 v spolupráci s Centrom podpory MV SR Banská Bystrica sa začala rozsiahla, niekoľko rokov plánovaná rekonštrukcia čelného krídla.

SNA sa v súčasnosti vnútorne člení na úsek riaditeľa a štyri oddelenia – oddelenie spracúvania archívnych dokumentov I, oddelenie spracúvania archívnych dokumentov II, oddelenie služieb verejnosti, oddelenie ochrany archívnych dokumentov.

Oddelenie spracúvania archívnych dokumentov I v súčasnosti spravuje 385 archívnych fondov a zbierok. Sú to najmä rukopisné historické dokumenty rôzneho druhu z obdobia 12. – 21. storočia napísané vo viacerých jazykoch, najmä latinčine, nemčine, maďarčine a mnohých iných. Rozsahom najväčšiu skupinu archívnych fondov tvoria archívy šľachtických rodov a patrimoniálne archívy. SNA sa zameriava najmä na rody celoslovenského, prípadne nadregionálneho významu. Celé komplexy fondov tvoria dokumenty magnátskych rodov Pálfi, Erdődi, Esterházi, Habsburg, Zai, Kubíni, Révai, ktorých členovia po stáročia dostávali významné posty

v rôznych politických a ekonomických štruktúrach Uhorského kráľovstva a habsburskej monarchie. Nachádzajú sa tu aj archívy nižšej šľachty, ktoré dokumentujú mnohé spleťté väzby medzi privilegovanými osobami a ich majetkov. Súbor archívnych fondov uvedeného oddelenia významne dopĺňajú osobné fondy, ktoré vznikli z činnosti významných slovenských osobností z politickej, hospodárskej, vedeckej, kultúrnej a iných sfér verejného života z obdobia 19. – 20. storočia. Predstavujú najdynamickejšie sa rozvíjajúcu časť oddelenia s veľkým bádateľským potenciálom. V archíve sa nachádzajú aj archívne zbierky rôzneho charakteru, ktoré svojou zberateľskou činnosťou vytvorili inštitúcie, osoby i archív. Významnú dokumentárnu hodnotu majú súbory rôznych druhov historických máp a plánov z 18. – 20. storočia, ktoré boli oddávna ukladané samostatne kvôli svojim neštandardným rozmerom. Oddelenie eviduje vyše 60-tisíc jednotlivín tohto druhu archívnych dokumentov, ktoré postupne odborne sprístupňuje pre potreby širokej bádateľskej verejnosti. Veľmi zaujímavou je aj zbierka pečatidiel a pečiatkovadiel. Hoci ide o trojrozmerné predmety, ich funkcia bezprostredne súvisí s procesom písomňovania.

Od roku 2016 je súčasťou oddelenia aj historická filmotéka. Uchováva, ochraňuje a sprístupňuje mikrografické kópie archívnych dokumentov, ktoré sú uložené v domácich a zahraničných archívoch a tykajú sa Slovenska. Obsahuje mikrofilmy archívnych dokumentov z fondov SNA, mikrofilmy archívnych dokumentov uložených v iných archívoch na Slovensku a mikrofilmy archívnych dokumentov uložených v zahraničí, napr. v Česku, Maďarsku, Rakúsku, Nemecku, Francúzsku, Poľsku, Chorvátsku, Rumunsku a na Ukrajine. Časť mikrofilmov zo zahraničia archív získal na báze recipročnej výmeny z Maďarska, Nemecka a Rakúska.

Najväčším oddelením SNA je Oddelenie spracúvania archívnych dokumentov II, ktoré spravuje 807 archívnych fondov a zbierok. Pôvodcami boli najvyššie orgány štátnej moci a správy z obdobia Československej republiky, vojnovej Slovenskej republiky, povojnovej Československej republiky a Slovenskej republiky. Časové rozpätie písomností začína rokom 1918 a pokračuje takmer až po súčasnosť.

Pre bádateľov sú najzaujímavejšie archívne dokumenty z obdobia prvej Československej republiky pochádzajú z činnosti novovzniknutých ústredných orgánov štátnej správy na Slovensku. Ide o archívne fondy ako

Slovenská národná rada I. 1918 – 1919, Československá dočasná vláda na Slovensku 1918, Klub slovenských poslancov Národného zhromaždenia 1918 – 1920, Slovenské oddelenie Národného výboru Československého 1918, Referát Ministerstva školstva a národnej osvety na Slovensku v Bratislave 1919 – 1938 a Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska 1918 – 1928. Obrovské množstvo informácií o politickom, hospodárskom, sociálnom a kultúrnom živote medzivojnového Slovenska sa dá nájsť vo fondoch referátov, expozitúr a oddelení centrálnych ministerstiev existujúcich na Slovensku v rokoch 1919 – 1928. Osobitnú pozornosť si však zaslúži rozsiahly archívny fond Krajský úrad v Bratislave 1928 – 1939, na sprístupnení ktorého sa aktívne pracuje.

Oddelenie spravuje aj fondy politických strán a hnutí. K najvýznamnejším z nich patria Hlinkova slovenská ľudová strana 1921 – 1945, Strana slovenskej národnej jednoty 1919 – 1939, Československá sociálno-demokratická strana robotnícka 1919. Najvýznamnejšia zmena nastala na archívnom úseku zriadením kabinetu vedy a výskumu a piatich odborných oddelení:

1. Oddelenie starších fondov (OSF) – spravovalo archívne fondy do roku 1918 a tiež osobné archívne fondy, zbierky, mapy a plány bez časového ohraničenia.
2. Oddelenie nových fondov (ONF) – spravovalo archívne fondy z rokov 1918 – 1968.
3. Oddelenie predarchívnej starostlivosti (OPS) – metodicky usmerňovalo a kontrolovalo ústredné orgány štátnej správy a organizácie celoslovenského významu na úseku ich spisovej, skartačnej a archívnej činnosti, preberalo prírastky archívnych fondov po roku 1968 a spravovalo tzv. medziarchív.
4. Oddelenie archívnej informatiky (OAI) – zabezpečovalo styk archívu s verejnosťou. Patrila do neho podateľňa, študovňa, knižnica a filmotéka.
5. Oddelenie archívnej ochrany (OAO) – zahŕňalo laboratóriá na reštaurovanie a konzervovanie, fotolaboratórium a dezinfekčnú komoru.
6. Kabinet vedy a výskumu (KVV) – plnil vedecké úlohy v základnom a aplikovanom výskume archivistiky.

Postavenie SNA ako ústredného archívu SR potvrdil aj zákon NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach. Samotné organizačné začlenenie archívu v rámci štátnej správy bolo naopak výrazne ovplyvnené zákonom NR SR č. 312/2001 Z. z. o štátnej službe a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Na základe tohto zákona sa SNA stal 1. apríla 2002 zariadením Ministerstva vnútra SR plniacim úlohy štátnej správy na úseku archívniectva a bol premenovaný na Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív.

Slovenský národný archív sídli od 30. augusta 1983 v účelovej budove na Drotárskej ceste 42 v Bratislave, ktorá tvorí výraznú dominantu pri vstupe do mesta zo západnej časti Bratislavy. Generálnym projektantom budovy bol Ing. Arch. Vladimír Dedeček a v čase dostavby išlo o jednu z prvých archívnych budov v strednej Európe. Aj keď vo svojej dobe išlo o veľký počín a SNA získal na dlhé roky dostatok priestorov pre úschovu svojich archívnych fondov, od ukončenia stavby uplynulo už takmer štyridsať rokov. Vzhľadom na prudký rozvoj stavebných i archívnych technológií ako aj zanedbanú údržbu, budova by už potrebovala zásadnú re-konštrukciu nielen z hľadiska ochrany archívnych dokumentov, ale aj vnútorného vybavenia. V reakcii na tento stav a na vyžiadanie príslušných útvarov Ministerstva vnútra SR, Slovenský národný archív v roku 2018 v spolupráci s Centrom podpory MV SR Bratislava vypracoval podrobnú správu o aktuálnom stave budovy a predložil ju ako podklad, pričom navrhol komplexnú rekonštrukciu zaradiť do investičných zámerov pre najbližšie obdobie.

Podľa najnovšie platného zákona č. 266//2015 Zb. z. z 30. septembra 2015 sú verejnými archívami: Štátny ústredný archív v Bratislave a štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou, špecializované archívy štátnych orgánov, archívy štátnych rozpočtových organizácií, archívy štátnych príspevkových organizácií a archívy právnických osôb zriadených zákonom, mestské archívy a archívy samosprávnych krajov, archívy právnických osôb a archívy fyzických osôb, ktoré sú orgánmi verejnej moci. Štátnym ústredným archívom je Slovenský národný archív. Medzi štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou patria: Štátny archív v Banskej Bystrici, Štátny archív v Bratislave, Štátny archív v Košiciach, Štátny archív v Nitre, Štátny archív v Prešove, Štátny archív v Trenčíne, Štátny archív v Trnave, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Územné obvody štátnych archívov sú prehľadovo zhrnuté v predloženom prehľade:

**NÁZVY, SÍDLA A ÚZEMNÉ OBVODY ŠTÁTNYCH ARCHÍVOV
ZRIAĐOVANÝCH MINISTERSTVOM**

NÁZOV / SÍDLO	ÚZEMNÝ OBVOD / OKRES
I. Slovenský národný archív Špecializované pracovisko: Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici	
II. Štátny archív v Banskej Bystrici Pracovisko:	Banská Bystrica, Brezno
1. Archív Banská Štiavnica	Banská Štiavnica
2. Archív Kremnica	Žarnovica, Žiar nad Hronom
3. Archív Lučenec	Lučenec, Poltár
4. Archív Rimavská Sobota	Rimavská Sobota
5. Archív Veľký Krtíš	Veľký Krtíš
6. Archív Zvolen	Detva, Krupina, Zvolen
III. Štátny archív v Bratislave Pracovisko:	Bratislava
Archív Modra	Malacky, Pezinok, Senec
IV. Štátny archív v Košiciach Pracovisko:	Košice, Košice-okolie
1. Archív Michalovce	Michalovce, Sobrance
2. Archív Rožňava	Revúca, Rožňava
3. Archív Spišská Nová Ves	Gelnica, Spišská Nová Ves
4. Archív Trebišov	Trebišov
V. Štátny archív v Nitre Sídlo: Ivanka pri Nitre Pracovisko:	Nitra, Zlaté Moravce
1. Archív Komárno	Komárno
2. Archív Levice	Levice
3. Archív Nové Zámky	Nové Zámky
4. Archív Topoľčany	Bánovce nad Bebravou, Partizánske, Topoľčany

VI. Štátny archív v Prešove

Prešov, Sabinov

Špecializované pracovisko:

1. Spišský archív v Levoči

Levoča

Pracovisko:

2. Archív Bardejov

Bardejov

3. Archív Humenné

Humenné, Medzilaborce, Snina

4. Archív Poprad

Kežmarok, Poprad

5. Archív Stará Ľubovňa

Stará Ľubovňa

6. Archív Svidník

Stropkov, Svidník

7. Archív Vranov nad Topľou

Vranov nad Topľou

VII. Štátny archív v Trenčíne

Myjava, Nové Mesto nad Váhom,
Trenčín

Pracovisko:

1. Archív Bojnice

Prievidza

2. Archív Považská Bystrica

Ilava, Považská Bystrica, Púchov

VIII. Štátny archív v Trnave

Hlohovec, Piešťany, Trnava

Pracovisko:

1. Archív Skalica

Senica, Skalica

2. Archív Galanta

Dunajská Streda, Galanta, Šaľa

Sídlo: Šaľa

IX. Štátny archív v Žiline

Bytča, Žilina

Sídlo: Bytča

Pracovisko:

1. Archív Čadca

Čadca, Kysucké Nové Mesto

2. Archív Dolný Kubín

Dolný Kubín, Námestovo, Tvrdošín

3. Archív Liptovský Mikuláš

Liptovský Mikuláš, Ružomberok

4. Archív Martin

Martin, Turčianske Teplice

9. DEJINY NAJVÝZNAMNEJŠÍCH EURÓPSKÝCH VZDELÁVACÍCH INŠTITÚCIÍ

So zánikom väčšiny kláštorov, súdov a iných inštitúcií, kde sa archivári naučili svojmu povolaniu, vznikla potreba založiť špeciálne školy na čítanie pôvodných rukopisov a listín, pre pochopenie jazyka a spôsobov starej štylizácie.

Prvou školou, ktorá mala zaplniť medzeru po zrušení kláštorov bola Scuola del Grande Archivio v Neapole, založená roku 1811. V roku 1821 vznikol Archivalische Unterrinstitut v Mníchove a École des Chartes v Paríži. Vo Francúzsku na návrh ministra školstva Siméona panovník Ľudovít XVIII. 22. februára 1821 rozhodol o založení školy École royale des Chartes, ktorá sa mala špeciálne venovať školeniu schopností čítať a rozumieť písmu najstarších listín. Štúdium bolo spočiatku dvojročné a určené archivárom a knihovníkom. Dohľad nad ňou mali Kráľovská knižnica a Národný archív, kvôli nezhodám uvedených inštitúcií škola krátko po založení zanikla. Obnovená a čiastočne zreorganizovaná bola 11. novembra 1829 výnosom ministra vnútra. Dĺžka štúdia sa z dvoch rokov predĺžila na tri. Výučba kládla dôraz na pomocné historické vedy, predovšetkým paleografiu latinských a francúzskych textov, diplomatiku, právne dejiny, románsku filológiu a stredovekú latinčinu. V súčasnosti aj na dejiny umenia, stredovekú archeológiu a edičnú prax. V roku 1834 vyšli zo školy prví absolventi. Škola sídlila v komplexe budov Národného archívu vo štvrti Marais v paláci hôtel de Soubise. V roku 1866 sa škola presťahovala do paláca hôtel de Breteuil v rovnakej štvrti. V roku 1897 došlo k presťahovaniu do komplexu budov Sorbonny na miesto katolíckej teologickej fakulty. V roku 1835 vznikla Societé de l'École des Chartes, ktorá začala v roku 1839 vydávať periodikum Bibliothèque de l'École des Chartes, ktoré je jedným z najstarších časopisov vo Francúzsku.

V roku 1821 bola bavorským kráľom Maxmiliánom I. založená archívna vzdelávacia inštitúcia v Mníchove pod názvom Archivalisches Unterrichts-institut pri Kráľovskom všeobecnom ríšskom archíve, ktorý bol predchodcom dnešnej podoby školy. Učiteľom archívnictva sa stal kráľovský radca a prvý adjunkt Bavorského ríšskeho archívu Johann Karl Kiefhaber. Škola mala dve triedy a prednášky prvého kurzu sa skončili v roku 1824. Po prechodnom období bol v roku 1829 vydaný výnos o opätovnom otvorení školy a výučbu preniesli na univerzitu, ktorá bola založená v roku 1826. Hlavnými vyučujúcimi boli archívári z praxe.

Aj v rakúsko-uhorskej monarchii vzniklo vzdelávanie univerzitného typu, ktoré sa popri histórii venovalo aj pomocným historickým vedám. Už v roku 1784 bola na univerzite vo Viedni zriadená samostatná katedra pre disciplíny, akými boli diplomatika, heraldika, numizmatika a náuka o starožitnostiach. Cisár František Jozef I. svojou rezolúciou z 20. októbra 1854 založil Institut für Österreichische Geschichtsforschung, ktorého štatút vychádzal z parížskej École des Chartes a prednášali sa rakúske dejiny, jazyky, paleografia, diplomatika, chronológia, numizmatika, sfragistika, heraldika, cirkevné dejiny, politický a cirkevný zemepis, právne dejiny, dejiny umenia, pramene a literatúra. Dôležitým krokom bolo, že na inštitúte začal prednášať pracovník viedenského Haus-Hof- und Staats-archívu Teodor von Sickel, ktorý bol v roku 1856 menovaný za docenta pre pomocné historické vedy. Spočiatku vyučoval paleografiu, neskôr pridal aj diplomatiku, ktorá sa stala hlavným ťažiskom jeho výučby. Od roku 1869 až do roku 1891 bol riaditeľom školy. V roku 1785 poverili T. Sickela vydávaním diplomatára Monumenta Germaniae Historica s dôrazom na diplomatické pramene 10. storočia. Po otvorení Tajného vatikánskeho archívu sa Sickel zaslúžil o to, že Rakúsko si v Ríme vybudovalo Rakúsky historický ústav – Instituto Austriaco di studi storici. V roku 1898 doplnili štatút Inštitútu a výučba sa rozšírila o doplňujúcu skúšku pre štátnu archívnu službu, ktorá sa stala podmienkou na prijatie do štátnych archívov.

Aj Uhorsko zaradilo na sklonku 18. storočia v rámci vzdelávanie vyučovanie pomocných historických vied, najskôr na jezuitských univerzitách na Trnavskej univerzite v Trnave a v Košiciach a po presťahovaní Trnavskej univerzity do Pešti aj tam. Prednášali sa predovšetkým paleografia, diplomatika, ale aj ďalšie pomocno-vedné historické disciplíny. Na území

Maďarska sa diplomatika prvýkrát začala vyučovať v roku 1777 na Peštianskej univerzite, neskôr Univerzite Lóránda Eötvösa v Budapešti (Eötvös Lóránd Tudományegyetem).

Počas 19. storočia vznikali ďalšie školy a inštitúcie, buď samostatne alebo v rámci univerzít, či archívov. Predmet vzdelania poskytovaný na týchto školách nebol tým, čo dnes nazývame archivistikou. Išlo o výchovu v dejinách práva, histórii inštitúcií, paleografii, filológii, diplomatike, sfragistike a heraldike. Dôraz sa kládol na stredovek. Názov *École des chartes* odrážal prevahu štúdia stredovekých listín. V archívnych školách prvej polovice 19. storočia chýbalo vo vyučovacom procese veľa podstatných prvkov dnešnej archivistiky. Tieto boli viac školiacimi strediskami historických pomocných vied, ako archivistiky v modernom slova zmysle.

10. VZDELÁVACIE INŠTITÚCIE V ČECHÁCH

V Čechách neexistovala v 19. storočí žiadna odborná vzdelávacia inštitúcia, ktorá by poskytovala odborné vzdelanie v oblasti archívniectva. Na pražskej Karlovej univerzite sa prednášky z pomocných historických vied realizovali v rámci výučby histórie. Samostatná katedra pomocných vied historických v Prahe bola zriadená až v druhej polovici 20. storočia. Osobitné stolice (=katedry) pomocných vied historických boli na jednotlivých univerzitách habsburskej monarchie zriadené v rámci reformy vysokoškolského štúdia v roku 1784. Na pražskej univerzite bol profesorom „diplomatiky, numizmatiky, heraldiky a starožitností“ (od roku 1824 pomocných vied historických) na malostranskej normálnej škole Franz Steinsky (1752 – 1816). Prednášal tam až do roku 1816 pre študentov Právnickej a Filozofickej fakulty, vždy v 1. ročníku základy diplomatiky a heraldiky, v 2. ročníku základy starožitností (t.j. chronológie, mytológie, geografie a numizmatiky). Záujem o jeho prednášky poklesol v roku 1791, keď prestali byť povinné. Vo výučbe diplomatiky F. Steinsky vychádzal z oficiálnej učebnice Gregora Grubera, pre výučbu paleografie vytvoril vlastnú (bohužiaľ nezachovanú) učebnicu. Po Steinského smrti bol jeho nástupcom menovaný Ján Nepomuk Helbling, rytier z Hirzenfeldu (1789 – 1865), na fakulte zostal až do roku 1860, ale už roku 1824 bola profesúra PVH zrušená, odvtedy učil zadarmo. Orientoval sa najmä na numizmatiku a heraldiku, vytvoril aj dnes stratený diplomatár mesta Sušice. Na výučbu diplomatiky boli používané listiny českých zrušených kláštorov. Rovnako ako jeho predchodca nevytvoril významnejšie dielo a dôležitý výskum na poli PVH prebiehal inde (Národné múzeum, KČSN, břevnovský kláštor). Impulzom pre ďalší rozvoj pomocných vied historických v Čechách sa stalo zriadenie Inštitútu für österreichische Geschichtsforschung vo Viedni, ktorý sa pod vedením svojho druhého riaditeľa Theodora von Sickela zaradil medzi najdôležitejšie vedecké centrá. Štúdium

na viedenskom inštitúte absolvovalo mnoho neskôr významných českých historikov a archivárov, prvými študentmi z Čiech boli v rokoch 1859–1861 Josef Emler a Matthias Pangerl, od 80. rokov ich počet pravidelne narastal.

Na pražskej univerzite bola obnovená výučba pomocných vied historických v roku 1871, keď na univerzite začal ako súkromný docent prednášať Josef Emler (1836–1899). V roku 1875 bola znovu zriadená stolica pomocných vied, keď bol ordinárom menovaný autor dvoch kláštorných diplomatárov (Vyšší Brod, Zlatá Koruna) Matthias Pangerl (1834–1878), ktorý však zomrel už v roku 1878. Roku 1879 bol jeho nástupcom a pôsobil tam až do roku 1898 (po rozdelení univerzity roku 1882 na českej univerzite). Emler bol súčasne pražským mestským archivárom, v archíve sa realizovala, aj pri nedostatku priestorov, všetka výučba. Josef Emler sa sústredil najmä na diplomatiku a edičnú prácu (vydavateľ edície *Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae* pre obdobie 1197 – 1335, ďalej napríklad zemských dosiek, urbárov, konfirmačných kníh a i.), je tiež autorom prvej českej chronologickej príručky. Emlerovým nástupcom sa stal Gustav Friedrich (1871–1943), ktorý na pražskej univerzite vyučoval od roku 1898 až do uzavretia českých vysokých škôl v roku 1939. Rovnako Gustav Friedrich sa orientoval predovšetkým na diplomatiku (jeho najdôležitejším dielom je započatie vydávania edície českého *Diploma et epistolaris regni Bohemiae*, ktorý sám vydal až do roku 1240). Friedrich ďalej pripravil edíciu dvorských dosiek a príručky paleografia a chronológie.

Po vzniku Československej republiky sa presadila myšlienka na zriadenie archívnej školy, ktorá sa po prvýkrát objavila už v roku 1862 súčasne so zriadením zemského archívu. Po roku 1918 prešli dvaja absolventi viedenského inštitútu – Institut für Österreichische Geschichtsforschung Kamil Krofta a Josef Borovička do archívneho referátu na Ministerstve školstva a národnej osvety (MŠaNO), čo urýchlilo ideu na založenie špeciálneho ústavu na prípravu archivárov. Podarilo sa to uskutočniť v roku 1919, keď MŠaNO povolilo od septembra zriadenie odbornej archívnej školy, ktorá by podliehala priamo uvedenému ministerstvu.

Na základe spoločného návrhu riaditeľa Zemského archívu Jána Bedřicha Nováka a Gustava Friedricha bola škola zriadená dňa 2. septembra 1919. Prvý návrh učebných osnov vypracoval Jan Bedřich spolu s Gustavom Friedrichom, Václavom Hrubým a Ladislavom Klicmanom.

Organizačne nebola Štátna archívna škola súčasťou univerzity, štúdium na nej však bolo možné iba súběžne s Právnickou alebo Filozofickou fakultou. Jej riaditeľom sa stal Gustav Friedrich, tajomníkom sa stal zemský vicearchivár Vladimír Klecanda, neskôr Bedřich Jenšovský. Škola mala podľa vzoru viedenského Institutu für Österreichische Geschichtsforschung poskytovať odborné a praktické vzdelávanie tým, ktorí sa chceli venovať archívnej službe, prehľbovať vedomosti z pomocných historických vied a histórie. Vyučujúcimi boli archivári z praxe alebo univerzitní pedagógovia. Študijný plán tvorili pomocné historické vedy, stredoveká archeológia, stredoveká latinčina, stará slovenčina, slovenčina, nemčina, náuka o prameňoch, dejiny práva a správy a archívniectva. Na výučbe sa podieľali pedagógovia Karlovej univerzity a poprední archivári. Na škole prednášali Gustav Friedrich, Václav Novotný, Vladimír Klecanda, Václav Vojtíšek, Ján Bedřich Novák, Václav Hrubý, Zdeněk Kristen, Jaroslav Prokeš, Bedřich Jenšovský, František Roubík a i. Škola sídlila v budove Zemského archívu.

V roku 1934 došlo k reforme štúdia. Boli doplnené predmety múzejníctva, dejiny umenia, múzejná konzervácia a praveká archeológia a archívna škola bola určená aj pre budúcich pracovníkov múzeí. Roku 1931 bolo vládnym nariadením stanovená povinnosť absolvovania archívnej školy pre konceptných a vyšších úradníkov štátnych a krajinských archívov. Kurzy sa otvárali každý druhý rok, ale v skutočnosti sa zrealizovalo iba osem kurzov. Za I. republiky bolo realizovaných 8 kurzov, 9. kurz sa konal za protektorátu (v rokoch 1941–1943). Bol iba dvojročný, aby sa naň nevzťahoval zákaz výučby na českých vysokých školách. Počas okupačného obdobia pribudli ešte dejiny Nemeckej ríše a dejiny nemeckého archívniectva. Za tridsať rokov svojej existencie absolvovalo Štátnu archívnu školu zhruba sto poslucháčov. Archívna škola mala veľký význam aj pre Slovákov, ktorí sa stali jej poslucháčmi, z nich možno spomenúť prof. Daniela Rapanta, Vojtecha Bucku alebo dlhoročne na Slovensku pôsobiacu Máriu Jeršovou-Opočenskú. Školu navštevovali aj Alexander Húščava a Branislav Varsik, medzi absolventmi však nefigurujú. Výučba na archívnej škole bola obnovená aj po vojne, keď boli realizované dva kurzy (1945–1948 a 1947–1950), v roku 1947–1950 súčasne aj kurz na Masarykovej univerzite v Brne pod vedením Jindřicha Šebánka.

Štátna archívna škola v Prahe vydávala v rokoch 1923 – 1940 vlastný časopis – Časopis archivní školy. Zborník bol založený po vzniku samostatného

Československa ako platforma domácej archivistiky a pomocných historických vied. Vychádzal spravidla raz ročne. Gustav Friedrich stál po celú dobu existencie periodika formálne na jeho čele. Výkonnú redakciu zastávali jeho mladší kolegovia, medzi ktorými vynikal Ján Bedřich Novák a po jeho smrti († 1933) Bedřich Jenšovský. Okruh prispievateľov sa regrutoval na jednej strane z pedagógov a absolventov školy, na strane druhej z pracovníkov regionálnych archívov. Okrem kvalitných štúdií, z ktorých sú pre medievistiku dôležité najmä práce z oblasti diplomatiky vrcholného a neskorého stredoveku (Václav Hrubý, Bedřich Mendl, Antonín Haas), sa časopis preslávil aj špičkovou referatívnou rubrikou, ktorá popri recepcii literatúry a priblížení dôležitých edičných podnikov podávala dôkladné správy o domácich i zahraničných archívoch. Zborník často vychádzal oneskorene a mnohokrát v ňom nebolo explicitne uvedené, ku ktorému roku sa daný zväzok vzťahuje. Periodikum bolo kompletne zdigitalizované Centrom medievistických štúdií.

Po obnovení českých vysokých škôl v roku 1945 bol ordinárom pomocných vied historických na FF UK menovaný Vladimír Klecanda (1888 – 1946). Jeho nástupcom sa stal v roku 1948 Václav Vojtíšek (1883 – 1974), ktorý na pražskej univerzite vyučoval už od roku 1927. Václav Vojtíšek sa sústredil predovšetkým na mestskú správu a diplomatiku, mestskú a štátnu heraldiku a sfragistiku a kodikológiu. Na filozofických fakultách bolo roku 1948 reformované štúdium a zriadený samostatný odbor pomocných vied historických a archívne štúdium (v Prahe realizované od školského roku 1949/1950). V tejto súvislosti bola ako nadbytočná zrušená v roku 1949 Štátna archívna škola (posledný kurz sa dokončil v roku 1950). Na filozofických fakultách prebiehalo štúdium pomocných vied historických ako dvojodborové (v kombinácii s históriou) a trvalo 4 roky.

K 1. septembru 1964 bola zriadená samostatná Katedra pomocných vied historických a archívneho štúdia Filozofickej fakulty Karlovej univerzity. Jej vedúcim sa stal Zdeněk Fiala (1922–1975), ktorý v roku 1958 vystriedal Václava Vojtíška vo vedení dovtedajšieho Oddelenia archívneho štúdia v rámci Katedry československých dejín. Zdeněk Fiala sa zaoberal predovšetkým sústavným štúdiom českých kroník a legiend, stredovekou i novovekou diplomatikou, dejinami správy a všeobecnejšími otázkami kultúrnych a sociálnych dejín stredovekých Čiech. V roku svojho zriadenia

mala katedra päť pracovníkov, postupne sa ich počet zvyšoval. Od začiatku existencie katedry sa na výučbe podieľalo aj množstvo externých spolupracovníkov z iných univerzitných pracovísk, ČSAV, archívov, múzeí a knižníc. Väčšina pracovníkov katedry sa venovala medievistike – najmä stredovekej diplomatike, paleografii, dejinám správy, náuke o prameňoch. Dôležitými bádateľskými výsledkami sú najmä pramenné edície: české kroniky, vizitачné protokoly, súpisy mestských kníh do roku 1526 a pod. Od roku 1964 bolo štúdium päťročné (interná, diaľková a externá forma) a až do roku 1972 iba jedno. V roku 1972 bol zmenený študijný plán (štúdium bolo dvojodborové v kombinácii s históriou), rozšírená výučba archívniectva (dva semestre úvodu v 1. ročníku a 3 semestre v 3. a 4. ročníku, po dvoch rokoch bola trojtýždňová archívna prax a po 4. ročníku štyri týždne praxe). Nový model štúdia bol zavedený až po roku 1989. V roku 1990 bol menovaný za vedúceho katedry Ivan Hlaváček (1931). Od 1. 1. 2000 do roku 2019 bola vedúcou katedry Mária Bláhová (1944), od roku 2019 Ivana Ebelová.

V súvislosti s ukončením pôsobenia Štátnej archívnej školy je potrebné uviesť, že posledný 11. kurz školy zahájili roku 1947 a zásluhou Jindřicha Šebánka sa realizoval v Brne, kde na filozofickej fakulte Masarykovej univerzity paralelne pôsobil seminár pre paleografiu a diplomatiku. Seminár existoval už od akademického roku 1926/1927. Osnova brnenského archívneho štúdia, ktoré nieslo oficiálny názov Archívne štúdium 1947–1950 pri Masarykovej univerzite v Brne, bolo odvodené z 10. kurzu pražskej archívnej školy, ktorý sa realizoval v rokoch 1946–1948. Z pedagógov vyučujúcich v Brne boli najvýraznejšími osobnosťami Jindřich Šebánek, Emanuel Janoušek a František Čáda.

Ministerstvo školstva výnosom z októbra 1948 schválilo zriadenie študijného odboru pomocných vied historických a archívniectva pri filozofických fakultách troch univerzít –v Prahe, Brne a v Bratislave. Archívne štúdium bolo štvorročné a dvojodborové, kombinované v Čechách s latinčinou, históriou alebo češtinou. Bolo pričlenené ku katedrám histórie a v roku 1964 došlo ku konštituovaniu samostatných katedier archívniectva, v Prahe pod označením katedra pomocných vied a archívneho štúdia. V Brne bola táto katedra v ďalšom vývoji ešte rôzne zlučovaná, až sa v roku 1989 utvoril Ústav pomocných vied historických, archívniectva a knihovníctva, pričom

sa aj celá univerzita vrátila k pôvodnému názvu Masarykova univerzita. Dnes tento ústav funguje ako Ústav pomocných vied a archívniectva.

V Olomouci, kde bola univerzita a aj jej Filozofická fakulta obnovená po druhej svetovej vojne ako Univerzita Palackého už koncom 40. rokov zriadili seminár pomocných vied historických, ktorý však v roku 1950 splynul s novovzniknutou katedrou histórie, do ktorej bol zaradený aj Ústav pomocných vied historických.

Po roku 1989 sa pomocné vedy historické a archívniectvo vyučujú v Čechách naďalej na spomenutých klasických univerzitách v Prahe, Brne a v Olomouci, kde sa na začiatku 90. rokov vytvorila sekcia archívniectva. Na Karlovej univerzite a aj Masarykovej univerzite v Brne sa štúdium realizuje v zmysle bolonského procesu v bakalárskej a aj v magisterskej forme štúdia. Na Palackého univerzite v Olomouci sa štúdium archívniectva od roku 1991 realizovalo v magisterskej forme štúdia ako dvojodborové, od roku 1994 v oboch formách tak v bakalárskej, ako aj magisterskej. Od konca 90. rokov to však bolo len na bakalárskej úrovni.

Juhočeská univerzita a jej Filozofická fakulta poskytovala v rámci Historického ústavu od roku 2003 vyučovanie archívniectva ako jednodoborové štúdium na bakalárskom stupni štúdia. Od roku 2006 bol na novej Filozofickej fakulte založený Ústav archívniectva a pomocných vied historických a poskytuje možnosť štúdia archívniectva ako dvojodborové štúdium tak v bakalárskom, ako aj magisterskom stupni štúdia. V spolupráci s Prírodovedeckou fakultou ponúka Ústav možnosť štúdia kombinácie odborov Informatika a archívniectvo.

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové má od roku 2005 samostatnú katedru pomocných vied historických a archívniectva a od roku 2011 na uvedenej katedre je okrem tradičného archívniectva možnosť štúdia odboru Moderné technológie v archívniectve. Od roku 2008 tu existuje špeciálny odbor v bakalárskej forme Počítačová podpora v archívniectve.

Univerzita Pardubice na Filozofickej fakulte poskytuje od roku 2005 jednodoborové bakalárske štúdium Spisová a archívna služba. Aj Univerzita Jana Evangelistu Purkyně v Ústí nad Labem, kde sa v rámci Katedry histórie na Filozofickej fakulte vytvorilo v roku 2008 Oddelenie pomocných vied historických a archívniectva, ponúka možnosť magisterského štúdia

archívniectva v odbore Kultúrno-historická regionalistika so zameraním na archívniectvo. Od roku 2013 existuje na fakulte bakalárske štúdium odboru Spisová služba a archívniectvo. V oboch formách štúdia sa kladie okrem klasickej výučby dôraz na využívanie nových technológií.

11. SLOVENSKÉ VZDELÁVACIE INŠTITÚCIE

Archívniectvo a pomocné vedy historické majú na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave viac ako sedemdesiatročnú tradíciu. Do obdobia vzniku, respektíve prvých rokov existencie fakulty siahajú počiatky pestovania pomocných vied historických, ktoré sa stali integrálnou súčasťou vysokoškolskej prípravy historikov. Na samom začiatku 50. rokov 20. storočia sa potom konštituoval samostatný študijný odbor pod názvom archívniectvo. V jeho rámci sa vytvorili lepšie organizačné podmienky aj pre rozvoj pomocných vied historických. Už v prvom študijnom roku 1921/1922 požiadala Filozofická fakulta Univerzity Komenského vtedy súkromného docenta (neskôr známeho profesora československých dejín) PhDr. Václava Chaloupeckého, aby prijal suplovanie prednášok z pomocných vied historických. Docent Chaloupecký na ponuku odpovedal kladne a 10. januára 1923 sa ujal svojich pedagogických povinností. Tak sa stal prvým učiteľom na bratislavskej filozofickej fakulte, ktorý systematicky prednášal pomocné vedy historické.

V roku 1924 bol na filozofickú fakultu pozvaný prednášať pomocné vedy historické PhDr. Vladimír Klecanda, absolvent Karlovej univerzity, zahraničný elév École Nationale des Chartes v Paríži a dlhoročný pražský archivár. Profesor Klecanda odhaľoval slovenským poslucháčom histórie obsah pomocných vied a možnosti ich konkrétneho a nevyhnutného využívania pri práci s originálnym pramenným materiálom. K mládeži bol veľmi láskavý a obetavý. Nebol len učiteľom a vedcom, ale aj všestranným vychovávateľom. Profesor Klecanda účinkoval na Slovensku štrnásť rokov. Koncom roku 1938 ho postihol známy dekrét Slovenskej krajiny z 19. decembra, ktorým bol zbavený služby a daný k „dispozícii“ do Čiech. Rozsiahla a všestranná činnosť profesora V. Klecandu zapustila v slovenskej historiografii hlboké korene. Pri ňom vyrástol aj PhDr. Alexander Húščava, ktorý sa špecializoval na pomocné vedy historické a na fakulte začal pôsobiť

najprv ako súkromný docent (1937), neskôr ako riadny univerzitný profesor. Celospoločenské docenenie významu archívov a potreba ich využitia viedla na Filozofickej fakulte už v školskom roku 1950/1951 k založeniu a otvoreniu nového odborného štúdia archívniectva. Jeho počiatky boli veľmi skromné. Celú výučbu z pomocných vied historických realizoval profesor A. Húščava. Prvé učebné plány, podľa ktorých začal v roku 1950 vyučovať, prevzal takmer bezo zmeny z pražskej Univerzity Karlovej. Len v nevyhnutnej miere ich prispôbil slovenským podmienkam. V ďalších desaťročiach sa táto „slovakizačná“ tendencia, aj s ohľadom na rozvoj slovenskej historiografie a archívnej teórie a praxe, stále viac posilňovala. Štúdium archívniectva trvalo desať semestrov. Ťažiskovo pozostávalo z klasických pomocných vied historických, dejín správy, archívniectva, československých a všeobecných dejín a jazykov (latinčina, nemčina, maďarčina, stará čeština). Hodnotenie jednotlivých predmetov sa robilo formou skúšok a zápočtov na konci príslušných semestrov. Posledné dva semestre boli určené najmä na prípravu písomnej diplomovej práce. Jej úspešná obhajoba platila ako podmienka pre pripustenie k ústnej štátnej záverečnej skúške z archívniectva. Obsahom štátnej skúšky boli pomocné vedy historické a archívniectvo. Učebný plán odboru pozostával z predmetov, ktoré vytvárali štyri relatívne samostatné, ale súčasne vzájomne podmienené študijné celky: 1. pomocné vedy historické; 2. archívniectvo; 3. československé a všeobecné dejiny; 4. jazyková príprava. Učebný plán vykazoval vo svojej základnej koncepcii pomerne značnú stabilitu, ktorá mala veľký vplyv na zreteľné vymedzenie profilu absolventov. Spočiatku sa v predmetoch pomocných vied historických i v archívniectve kládol dôraz temer výlučne na stredovek, čo súviselo s celkovou orientáciou vtedajšej archívnej praxe a najmä so skutočnosťou, že vtedy jestvujúca literatúra riešila problematiku iba na základe stredovekého materiálu. Nové potreby slovenskej historiografie, osobitne nutnosť spracúvať a využívať aj písomnosti novovekého obdobia, mali za následok určitý obrat. V pedagogickom procese sa jednotlivé disciplíny začali chronologicky a vecne posúvať až do najnovšieho obdobia. Zameranie aj na novovekú problematiku sa začalo prejavovať aj na témach diplomových prác. Významný podiel na dotvorení a realizácii novelizovaného učebného programu mala docentka Darina Lehotská, ktorá od založenia študijného odboru, spočiatku ako

externistka, od roku 1955 ako interná pedagogička, prevzala na seba celú výučbu archívnej teórie i praxe, neskôr tiež novovekej diplomatiky. V roku 1950 nastúpil na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity (od roku 1954 Univerzitu Komenského) v Bratislave Jozef Novák. Stal sa jedným z prvých dvoch poslucháčov novozałożeného študijného odboru archívniectvo. Vďaka jeho usilovnosti a prejavnému pozornosti o pomocné vedy historické si ho profesor Alexander Húščava vybral už pred absolutoriom v roku 1954 za asistenta. J. Novák prednášal a publikoval témy z viacerých pomocných vied historických (chronológia, sfragistika, genealógia, numizmatika ai.), jeho životnou odbornou sférou pôsobnosti sa však stala predovšetkým heraldika. Na výchove archivárov sa od začiatku podieľali aj učitelia iných katedier FiF UK. Popri učiteľoch z Katedry slovenských (pôvodne československých) dejín a Katedry všeobecných dejín, ktorí poslucháčom archívniectva poskytovali a dodnes poskytujú úplné historické vzdelanie, treba spomenúť najmä pomoc jednotlivých katedier jazykov. Od samého začiatku bol odbor odkázaný aj na pomoc externých spolupracovníkov. Na vyučovacom procese sa takýto spôsobom doteraz podieľali hlavne Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., PhDr. Michal Kušík, CSc., PhDr. František Sedlák, CSc., PhDr. JUDr. František Palko, pani Florentína Marquartová, PhDr. Elemír Rákoš, CS., PhDr. Mária Stieberová, CSc., Doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc., Ing. Jozef Hanus, CSc. s a ďalší. Archívnu prax poslucháčov viedli skúsení archivári z praxe, a to zo všetkých typov archívov v Bratislave i mimo nej. Vedúcimi odboru po prof. A. Húščavovi sa postupne stali prof. PhDr. Jozef Novák, CSc. a vedúcim katedry napokon prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. Významným krokom v dejinách odboru bolo osamostatnenie na samostatnú Katedru archívniectva a pomocných vied historických. Stalo sa tak s účinnosťou od symbolického dátumu 1. 1. 2000, v jubilejnom 50. roku študijného odboru archívniectva a pomocných vied historických na Filozofickej fakulte UK. Vedenie samostatnej katedry sa dostalo do rúk prof. Sokolovského. Po ňom viedol katedru doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. a v súčasnosti je vedúcim katedry prof. PhDr. Juraj Šedivý, MAS., PhD.

Od školského roku 1991/1992 sa začalo archívniectvo ako samostatný odbor vyučovať aj na Filozofickej fakulte vtedajšej Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (FF UPJŠ) v Prešove. Organizačná a obsahová náplň výučby na tomto odbore pritom vychádzala zo všeobecných skúseností a konkrétnych učebných

plánov odboru archívniectva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vznik študijného odboru archívniectva na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove sa viaže na rok 1990, keď vznikla Katedra dejín a archívniectva FF UPJŠ v Prešove. Odborným garantom a zakladateľom odboru archívniectva na Filozofickej fakulte bol prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. Študijný odbor archívniectva sa začal realizovať od roku 1991. K 1. septembru 1998 vznikli v Prešove dve katedry – Katedra slovenských dejín a archívniectva a Katedra všeobecných dejín. V roku 2005 došlo k ďalšej zmene, pretože vznikol Inštitút histórie FF PU a kreovala sa samostatná katedra archívniectva pomocných vied historických. Vedúcim katedry boli prof. PhDr. Michal Otčenáš, CSc. (1990 – 1997), prof. PhDr. Ferdinand Uličný, Dr.Sc. (1997 – 2002), prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (2003 – 2005), následne bol poverený vedením katedry PhDr. Ferdinand Uličný, ml. (2005 – 2007), Mgr. Karin Fábrová, PhD. – tiež poverená vedením katedry (2007 – 2009), od roku 2009 doteraz je riadnou vedúcou katedry doc. PhDr. Marcela Domenová, PhD.

Zriadenie študijného odboru archívniectva v Prešove ukončilo éru ojedinelosti študijného odboru archívniectva na Univerzite Komenského v rámci Slovenska. No aj tak si bratislavský odbor zachoval istú exkluzivitu, ktorá vyplýva zo sedemdesiatročnej tradície, personálnej skladby a kvalifikačnej štruktúry interných učiteľov.

V súčasnosti sa v rámci štúdia odboru histórie prednášajú pomocné historické vedy na všetkých existujúcich odboroch histórie, na niektorých jednosemestrálne, na iných v dvojsemestrových kurzoch. V súčasnosti sa preferujú aj špecializované prednášky pomocných vied historických, najmä tradičných, ktorými sa predpokladá nielen lepšia teoretická, ale najmä praktická príprava budúcich historikov.

Špecifická situácia vo výučbe histórie a pomocných historických vied nastala po znovuoobnovení Trnavskej univerzity v roku 1992, kde bol tvorcom študijného programu histórie na pôvodnej Fakulte humanistiky na Trnavskej univerzite prof. Richard Marsina, DrSc. Ako autor kriticky vydaného slovenského diplomatára mal zásluhu na vytvorení výnimočne zostaveného študijného programu histórie, ktoré je zamerané nielen na predmety, aké zvyknú byť náplňou štúdia dejepisu na iných slovenských fakultách, ale zahrnul do neho mnohé jediné a jedinečné doplnujúce predmety. Prezieravo žiadal zaradiť do študijného programu okrem tradičných

predmetov odboru histórie obsahujúcich pomocné vedy historické aj rozšírený päťsemestrový kurz latinského jazyka s trojhodinovou dotáciou v prvých dvoch ročníkoch a rovnako aj trojsemestrový kurz stredovekej latinčiny, základy maďarčiny a stredovekej nemčiny. Okrem hĺbkového štúdia jazykov kládol dôraz na štúdium náboženských a cirkevných dejín, ktoré boli v predchádzajúcom období totality zanedbané alebo a podľa neho skreslene podávané. Do študijného programu okrem tradičných pomocných vied historických navrhol zahrnúť aj základy práva, vývin slovenského jazyka, cirkevné dejiny, patristiku, vývoj kresťanstva v 1. tisícročí, hospodárske dejiny, onomastiku, vývoj verejnej správy, historickú geografiu a špecializované predmety, ktorým sa sám venoval a aj ich vyučoval, akými boli Filozofia dejín, Všeobecná diplomatika a starší európsky diplomatický vývoj a Vývoj slovenskej historiografie. Vzhľadom na skutočnosť, že štúdium histórie sa naplánovalo ako jednodborové štúdium a aby sa absolventom rozšírili možnosti uplatnenia, po dohode s vtedajším Odborom archívnickva Ministerstva vnútra SR na čele s PhDr. Petrom Kartousom sa zaviedli predmety a praktické semináre, ktoré umožňovali prijímať absolventov histórie do archívnej služby. Do štvrtého ročníka štúdia boli do študijného plánu zaradené predmety Základy archívnickva a Základy usporadúvania archívnych fondov od akademického roka 1995/96. Oba predmety – jeden pre zimný semester a druhý nadväzujúci v letnom semestri prednášal vtedajší riaditeľ Odboru archívnickva Ministerstva vnútra Slovenskej republiky PhDr. Peter Kartous, CSc. Výučba základov archívnickva a spracovania archívnych fondov sa uskutočňuje od uvedeného akademického roka až do súčasnosti. Po P. Kartousovi prevzala predmet Základy archívnickva a Základy usporadovania archívnych fondov od akademického roka 1996/97 PhDr. Marta Dobrotková, CSc. Predmet dostal jednoduchšie pomenovanie Základy archívnickva I. a II., ale obsah zostal rovnaký.

Zaradenie predmetu archívnickva možno nájsť aj v rámci študijného programu odboru histórie na Katedre histórie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, kde ho zabezpečoval doc. PhDr. Tomáš Tandlich, PhD.

Otázkam postavenia archívov v súčasnosti venujú pozornosť aj viaceré fakulty slovenských univerzít, pretože na nich existujú odbory histórie alebo dejepisu v kombinácii s inými predmetmi a kladie sa dôraz na vyzdvihnutie významu pamäťových inštitúcií vrátane archívov.

12. MEDZINÁRODNÁ SPOLUPRÁCA ARCHÍVOV

V súvislosti s úlohami a pôsobením archívov a archivárov na Slovensku je dôležité podčiarknuť aj rolu medzinárodnej spolupráce archívov. Medzinárodná spolupráca archívov má rôzne formy. Koordinatívnu úlohu od roku 1948 zohráva Medzinárodná rada archívov, mimovládna organizácia so sídlom v Paríži. Medzinárodná archívna rada sa utvorila na svojom ustanovujúcom zasadnutí dočasného výboru, ktorý zvolala UNESCO do Paríža. Prípravy k uzneseniu rady sa konali už od roku 1946 a prvou veľkou akciou bolo zorganizovanie I. medzinárodného kongresu v Paríži. Medzinárodná archívna rada je medzinárodnou nevládnou organizáciou združujúcou archivárov z celého sveta a úzko spolupracuje s oddeleniami pre dokumentáciu, knižnicou a archívmi sekretariátu UNESCO. K úlohám medzinárodnej rady patrí nadväzovanie a upevňovanie stykov medzi archívami všetkých krajín, podpora rozvoja archívu všetkých krajín a podpora odborného vzdelávania archivárov, využívanie archívov, podpora a koordinácia akejkoľvek činnosti týkajúcej sa správy archívov. K naplňovaniu zmienenej činnosti patrí pravidelné organizovanie medzinárodných archívnych kongresov, ktoré sa konajú pravidelne každý štvrtý rok. Členstvo v Medzinárodnej rade sa viaže na členstvo v OSN. Medzinárodná archívna rada člení svojich členov na päť kategórií, ktorými sú: 1) ústredné archívne riaditeľstvá, 2) národné alebo medzinárodné oblastné zväzy archivárov, 3) archívne inštitúcie, 4) individuálni členovia a 5) čestní členovia. Vrcholnými akciami rady sú medzinárodné archívne kongresy, ktoré umožňujú stretnutia archivárov z celého sveta a sú fórom pre rozsiahlu výmenu archivárskych skúseností a odborných informácií. Rokovacím jazykom sú základné svetové jazyky a úradný jazyk štátu, v ktorom sa kongres práve

koná. Vrcholným orgánom Medzinárodnej archívnej rady je valné zhromaždenie. Materiály z medzinárodných archívnych kongresov sa zverejňujú v časopise *Archivum*, ktorý rada vydáva od roku 1951.

Odbor archívov a registratúr Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a Spoločnosť slovenských archivárov sú jej členmi. Medzinárodné archívne kongresy do roku 1953 doplnili medzinárodné archívne konferencie pri okrúhlym stole – *Table ronde des Archives*, ktoré sa konajú každoročne medzi jednotlivými kongresmi. Rokovacím jazykom *Table de ronde des Archives* je francúzština a angličtina a jazyk štátu, kde sa konferencia koná. Výkonný výbor rady ustanovuje trvalé pracovné skupiny, ako sú napríklad publikačný výbor, výbory pre rozvoj archívov, odborný výcvik a vzdelávanie, automatizáciu, konzervovanie a reštaurovanie, mikrofilmovanie, sfragistiku, výbor podnikové archívy, archívy literatúry a umenia, spisovú službu a koordinačný výbor pre sprievodcov po prameňoch k dejinám národov. Väčšina vymenovaných výborov sa skladá približne s desiatich archivárov z rôznych krajín a má vybudovanú širokú sieť dopisovateľov. Okrem trvalých výborov sa zriaďujú výbory ad hoc k spracovaniu konkrétnych aktuálnych úloh.

Medzinárodná spolupráca slovenského archívniectva sa už tradične zameriava aj na výskum a súpis archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov v zahraničných archívoch a na výmenu skúseností a poznatkov najmä z oblastí archívnej legislatívy, využívania nových technológií v archívnych činnostiach, na úsek ochrany s osobitným zreteľom na výstavbu účelových archívnych budov a ich materiálno-technického vybavenia, ďalej na otázky správy registratúry a na klasické a automatizované sprístupňovanie archívnych fondov. Odbor archívov a registratúr Ministerstva vnútra Slovenskej republiky sa dlhé roky zapája do práce orgánov a pracovných skupín rady. Spolupracuje aj na príprave odborných a metodických materiálov. Zástupca Odboru archívov a registratúr MV SR i sústavy archívov na Slovensku je pravidelným a aktívnym účastníkom jej vrcholných podujatí: medzinárodných archívnych kongresov a medzinárodných archívnych konferencií „*Za okrúhlym stolom archívov*“, ako aj ďalších špecializovaných konferencií, sympózií a seminárov. Zverejňovaním záverov a odporúčaní z týchto podujatí, najmä na stránkach odborného periodika Slovenská archivistika, ale aj časopisu Spoločnosti slovenských archivárov *Fóra archivárov*

a sa hľadá spôsob uplatňovania poznatkov a skúseností zahraničného archívnickva v teoretickej a praktickej činnosti slovenského archívnickva. Dbá sa i na kontinuitu usporiadania podujatí Medzinárodnej rady archívov na území Slovenskej republiky.

Výskum, súpis, najnovšie digitalizácia archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov v zahraničných archívoch, najmä v susedných štátoch (Rakúsko, Maďarsko, Poľsko, Česká republika, Nemecko, Rumunsko, Vatikán atď.) sa realizovala a realizuje popri študijných cestách z rozpočtu rezortu aj vďaka uzatvoreným zmluvným dokumentom so zahraničnými partnermi o spolupráci v oblasti archívnickva (Rakúsko, Maďarsko, Poľsko, Nemecko atď.)

Úzka spolupráca bola s českým archívnickvom v podobe spoločných pracovných poradí vedení, členstva v redakčných radách, konzultácií k aktuálnym teoretickým i praktickým otázkam archívnickva. Po vzniku samostatných republík Českej a Slovenskej republiky sa uskutočnil sa aj proces delimitácie archívnych fondov, ich častí a dokumentov slovenskej proveniencie, ktoré sa nachádzali v archívoch na území Českej republiky.

Vytvárajú sa organizačné podmienky aj pre účasť archivárov na podujatiach prispievajúcich k zvyšovaniu ich odbornej prípadne jazykovej úrovne – Medzinárodná archívna stáž organizovaná Národným archívom v Paríži, Letná univerzita maďarského jazyka v Debrecíne, Letné kurzy *Open society archives* v Budapešti atď.

Pri koncipovaní plánov medzinárodnej spolupráce a zahraničných stykov sa vychádza z úmyslov rozvoja archívnickva, ako aj z aktuálnych úloh. Popri aktívnej účasti v zahraničí je to aj výmena a nákup odborných zahraničných periodík a metodických príručiek a ich anotovanie a recenzovanie v Slovenskej archivistike. Slovensko má svojho zástupcu na každoročne dvakrát sa konajúcich poradách vedúcich predstaviteľov riadiacich orgánov archívnickva členských krajín Európskej únie, ako aj na polročne sa konajúcich zasadnutiach európskej skupiny archívnych expertov, ktorá pôsobí pri Európskej komisii v Bruseli. Slovensko sa aktívne zúčastňuje nielen na podujatiach Medzinárodnej archívnej rady, ale aj profesijnej nevládnej organizácii v Paríži i na práci jej regionálneho združenia pre Európu EURBICA.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY A INTERNETOVÉ ZDROJE:

- BUZINKAYOVÁ, Anna a kol. *Príručka archivára*. Bratislava: PT Servis spol. s r. o., 1999. 104 s.
- DOMENOVÁ, Marcela. Teaching of archival science at the University of Prešov in Prešov – current conditions, possibilities and perspectives. In: *Archivní časopis*, roč. 64, suppl. (2014), s. 122 – 130. ISSN 0004-0398.
- DOMENOVÁ, Marcela. História odboru a Katedry archívnictva a pomocných vied historických na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. In: *Biografický slovník slovenských archivárov* (v tlači).
- DOMENOVÁ, Marcela. Vývoj študijného odboru a profil absolventa archívnictva na FF PU v Prešove. In: *Dejiny* [elektronický zdroj] : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove. Roč. 8, č. 1 (2013), online, s. 84 – 93. ISSN 1337-0707. Dostupné na: <http://dejiny.unipo.sk/2013-DEJINY-1-2013/index.html>
- FUKASOVÁ, Daniela. Pôdohospodársky archív a jeho zástoj v dejinách slovenského archívnictva. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu Prešovskej univerzity FFPU v Prešove*, 2012, č. 1, s. 48 – 61. Dostupné na internete: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2012.pdf
- FUKASOVÁ, Daniela. Pôdohospodársky archív a jeho miesto v organizácii slovenského archívnictva. In: *Slovenská archivistika*, roč. 43, 2008, č. 1, s. 36 – 45.
- GABRIKOVÁ, Alžbeta. Archív Povereníctva vnútra, jeho pôsobenie a úlohy v rámci slovenského archívnictva. In: *Slovenská archivistika*, roč. 50, 2020, č. 2, s. 35 – 49.
- HAUTOVÁ, Júlia. Historický vývoj štátnych archívov na Slovensku. In: *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, 2008, s. 14 – 19.

- HRIVŇÁK, Štefan. *Jozef Watzka srdcom archivár*. Bratislava: Spoločnosť slovenských archivárov, 2019. 332 s. ISBN 9788097135669.
- KARTOUS, Peter. Dejiny európskych archivov a archivna integrácia. In: *Slovenská archivistika*, roč. XXX, 1995, č. 1, s. 25 – 38.
- KARTOUS, Peter. Profesia archivára v minulosti a dnes. In: *Slovenská archivistika*, 28, 1993, č. 2, s. 3 – 14.
- KARTOUS, Peter. Dejiny archivnej správy na Slovensku. In: *Dejiny archivov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archivov a registratúr, 2008, s. 7 – 13.
- KUŠÍK, Michal a kol. *Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: Osveta, 1983. 128 s.
- MACHAJDÍKOVÁ, Elena. PhDr. Mária Jeršová-Opočenská a Archív Slovenského národného múzea. In: *Dejiny archivov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archivov a registratúr, 2008, s. 127-140.
- MELNÍKOVÁ, Marta. Formovanie profesie archivára na Slovensku. In: *Slovenská archivistika*, roč. XXIX, 1994. č. 2, s. 20 – 28.
- MIŠOVIČ, Milan. Premeny štátnych okresných archivov. In: *Dejiny archivov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archivov a registratúr, 2008, s. 90 – 98.
- NOVÁKOVÁ, Veronika. Provenienčný princíp na Slovensku. In: *Slovenská archivistika*, 2013, roč. 48, č. 2, s. 22 – 68.
- OROSOVÁ, Martina. Štátny inšpektorát archivov a knižníc na Slovensku v rokoch 1919 – 1939. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu Prešovskej univerzity FFPU v Prešove*, 2012, č. 1., s. 30 – 41. Dostupné na internete: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2012.pdf
- PIVOLUSKA, Ján. Slovenská archivna správa a prvé roky činnosti štátnych archivov na Slovensku I. In: *Slovenská archivistika*, 1989, roč. 24, č. 1, s. 40 – 62.
- RAGAČOVÁ, J.: Z dejín špecializovaných verejných archivov na Slovensku. In: *Dejiny archivov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archivov a registratúr, 2008, s. 119 – 126.
- RYANTOVÁ, Marie: Výuka archivníctví v ČR. In: *Archivní časopis*. Supplementum ročníka 64, Rok 2014. Výuka archivníctví, vývoj, úkoly a perspektivy, s. 49 – 58.
- RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu III. Historické aspekty archívneho fondu. In: *Slovenská archivistika*, 31, 1996, 1, s. 3 – 24.

- SEDLÁK, František. Vývoj a ochrana rodových archívov. In: *Slovenská archivistika*, 19, 1984, 2, s. 19 – 34.
- SEDLÁK, František. K základným otázkam archívnych fondov rodov a panstiev. I. – II. In: *Slovenská archivistika*, 1, 1966, 1, s. 73 – 97; *Slovenská archivistika*, 1, 1966, 2, s. 204 – 229.
- SEDLÁK, František. Problematika vzťahu archivistiky k diplomatike. In: *Slovenská archivistika*, 25, 1990, 2, s. 193 – 197.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Pomocné vedy historické na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v súčasnosti. In: Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová (eds.): *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. Praha, Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2018, s. 50 – 57.
- SOKOLOVSKÝ, Leon. Aktuálne problémy výučby archivnictva na Univerzite Komenského v Bratislave. In: *Slovenská archivistika*, 39, 2004, č. 1, s. 5 – 19.
- SULITKOVÁ, Ludmila. Archivnictví a spisová služba. Vzdělávání archivářů. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 22 s. Dostupné na: <http://ff.ujep.cz/archivnictvi>
- ŠTOURAČOVÁ, Jiřina. Archivnictví. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 192 s.
- TANDLICH, Tomáš. Archívy v školskej praxi. Možnosti využitia písomných prameňov vo výučbe histórie na základných a stredných školách. Nitra: UKF, Filozofická fakulta, 2021. 113 s.
- TIŠLIAR, Pavol. Aktivity Štátného inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, Vol. 1, Nr. Is. 2, s. 37 – 56. Dostupné on-line na www.muzeologia.sk/index-hrm_files/MuzeologiaKD_22013Tisliar.pdf
- VALACH, Július. Archívy a archivári vo fondoch Štátneho archívu v Banskej Bystrici. In: *Knižnica*, roč. 6, č. 5-6, 2005, s. 48 – 51. Dostupné na: https://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2005/maj_jun/48.pdf
- VRABCOVÁ, E.: Slovenský národný archív a jeho osobnosti. In: *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, 2008, s. 20 – 31.
- WINKELBAUER, Thomas. Die Entwicklung der archivwissenschaftlichen Ausbildung im Rahmen des Ausbildungslehrgangs am Institut für

Österreichische Geschichtsforschung (1855-2004) und des Magister- bzw. Masterstudiums „Geschichtsforschung, Historische Hilfswissenschaften und Archivwissenschaft“ (seit 2005 bzw. 2008) an der Universität Wien. In: Archivní časopis. Supplementum ročníku 64, r. 2014. Výuka archivnictví, vývoj, úkoly a perspektivy, s. 7 – 20.

ŽIFČÁK, F.: O archivároch Spišskej stolice do polovice 19. storočia. In: *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, 2008, s. 32 – 41.

<http://www.minv.sk/archivnictvo-v-sr>

<http://www.slovakia.culturalprofiles.net>

https://www.muzeologia.sk/index-hrm_files/MuzeologiaKD_22013Tisliar.pdf

<http://ff.ujep.cz/archivnictvi>

<http://www.phil.muni.cz/wpvh/w-pracoviste>

http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2012.pdf https://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2005/maj_jun/48.pdf

<https://minv.sk/dejiny-archivu-1>

ISBN 978-80-568-0494-0



9 788056 804940